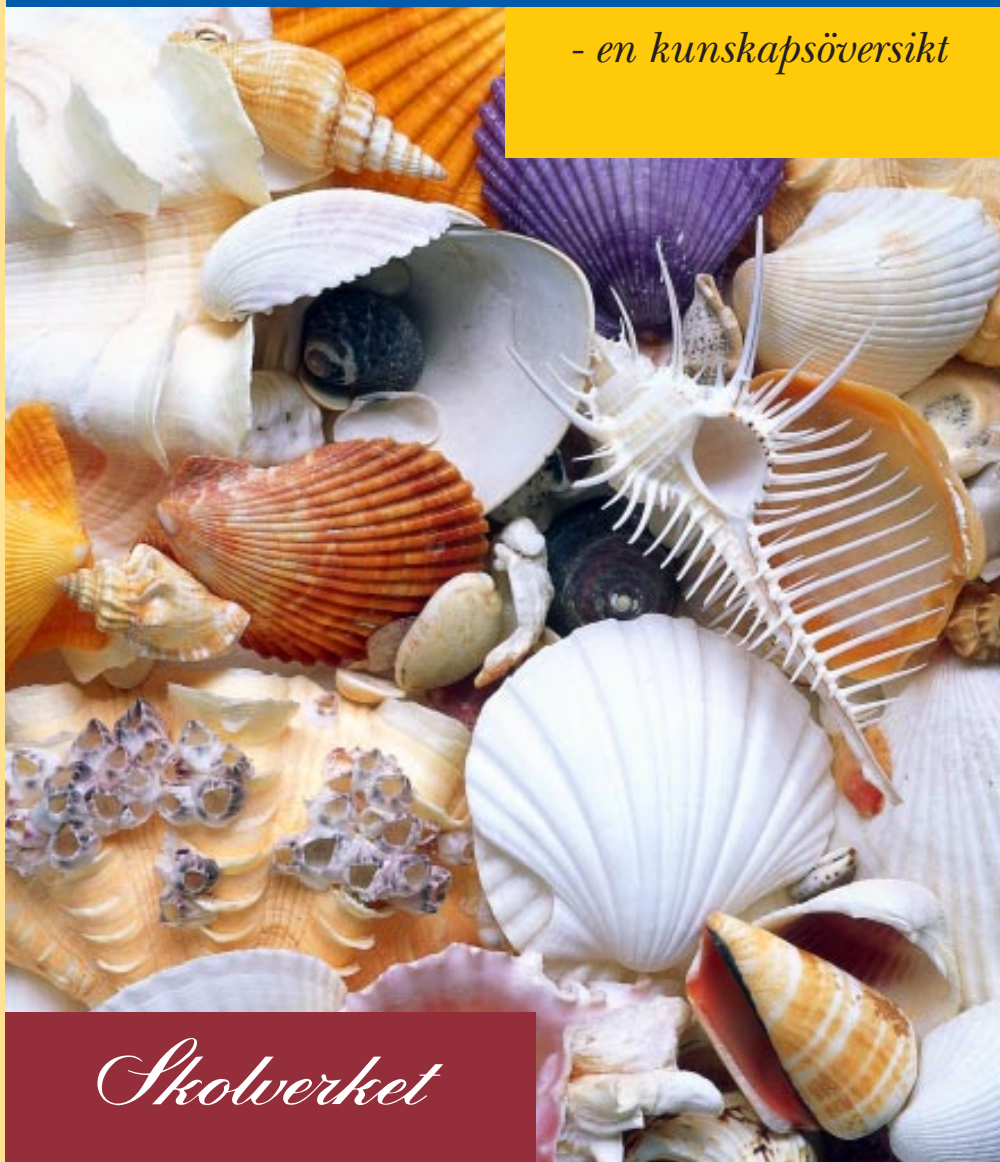

INGEMAR EMANUELSSON, BENGT PERSSON,
JERRY ROSENQVIST

Forskning inom det special- pedagogiska området

- en kunskapsöversikt

Skolverket

SKOLVERKETS MONOGRAFISERIE

är en skriftserie som etablerats för att möjliggöra utgivning av material som producerats med stöd eller på uppdrag av Skolverket.

Det gemensamma för skrifterna är att Skolverket gjort bedömningen att materialet är av intresse för en bredare publik.

Författarna svarar själva för innehållet och de ställningstaganden som görs.

SKRIFTER SOM PUBLICERATS I SERIEN:

Glenn Hultman & Cristina Hörberg

Kunskapsutnyttjande

Ett informellt perspektiv på hur kunskap och forskning används i skolan

Ingegerd Municio

Genomförande

Vem tolkar beslut och vem ser till att reformer blir mer än ord?

Britt Hallerdt

Studieresultat och social bakgrund

- en översikt över fem års forskning

Kjell Granström & Charlotta Einarsson

Forskning om liv och arbete i svenska klassrum

- en översikt

Ingrid Pramling Samuelsson & Ulla Mauritzson

Att lära som sexåring

En kunskapsöversikt

Birgitta Sahlén

Matematiksvårigheter och svårigheter när det gäller koncentration i grundskolan

En översikt av svensk forskning 1990-1995

Erik Wallin

Gymnasieskola i stöpsleven - då nu alltid

Perspektiv på en skolform

Mats Börjesson

Om skolbarns olikheter

Diskurser kring "särskilda behov" i skolan - med historiska jämförelsepunkter

Hans Ingvor Roth

Den mångkulturella parken

- om värdegemenskap i skola och samhälle

Ulla Forsberg

Jämställdhetspedagogik

- en sammanställning av aktionsforskningsprojekt

Jens Pedersen

Informationstekniken i skolan

En forskningsöversikt

Peder Haug

Pedagogiskt dilemma:

Specialundervisning

Moira von Wright

Genus och text

När kan man tala om jämställdhet i fysikläromedel?

Tullie Torstenson-Ed & Inge Johansson

Fritidshemmet i forskning och förändring

En kunskapsöversikt

Thomas Tydén och Annika Andræ Thelin (RED)

Tankar om lärande och IT

En forskningsöversikt

Ulla Riis (RED)

IT i skolan mellan vision och praktik

En forskningsöversikt

Pia Williams, Sonja Sheridan och Ingrid Pramling Samuelsson

Barns samlärande

En forskningsöversikt

Mats Ekholm, Ulf Blossing, Gösta Kåräng, Kerstin Lindvall och Hans-Åke Scherp

Forskning om rektor

En forskningsöversikt

Monica Söderberg Forslund

Kvinnor och skoledarskap

En kunskapsöversikt

INGEMAR EMANUELSSON, BENGT PERSSON,
JERRY ROSENQVIST

Forskning inom det specialpedagogiska området

– En kunskapsöversikt

SKOLVERKET

BESTÄLLNINGSDRESS:
LIBER DISTRIBUTION
PUBLIKATIONSTJÄNST
162 89 STOCKHOLM

TEL: 08-690 95 76

FAX: 08-690 95 50

E-POSTADRESS: skolverket.lds@liber.se

www.skolverket.se

BEST. NR. **01:605**

INGEMAR EMANUELSSON, BENGT PERSSON, JERRY ROSENQVIST

**Forskning inom det
specialpedagogiska området**

En kunskapsöversikt

ISBN 91-89314-25-5

© INGEMAR EMANUELSSON, BENGT PERSSON, JERRY ROSENQVIST

FORM & TRYCK: LENANDERS TRYCKERI AB, KALMAR 2001 · 8382

Svanenmärkt trycksak Licensnummer 341 145

Innehåll

Förord	7
Inledning	9
<i>Syfte</i>	
<i>Arbetets uppläggning</i>	
<i>Begränsningar och gränsdragningar</i>	
<i>Tillvägagångssätt vid sökning och urval</i>	
<i>Utarbetande av modell för sammanställning och analyser</i>	
Sammanställning av pågående och rapporterad forskning	25
Internationell specialpedagogisk forskning	57
<i>Specialpedagogisk forskning i Norden</i>	
<i>Några utomnordiska länder</i>	
Analys av statliga utredningar, propositioner, regeringsskrivelser m m.	86
Utbildningsprogram och fristående kurser i special- pedagogik vid universitet och högskolor i Sverige.....	102
<i>Programutbildningar</i>	
<i>Fristående kurser</i>	
Analys med hjälp av teoretisk modell - två perspektiv	114
<i>Normalitet - avvikelser - differentiering</i>	
<i>Perspektiv och forskningsparadigm</i>	
<i>Specialpedagogik och differentiering</i>	

Sammanfattning av forsknings- och kunskapsläget	128
<i>Forskningens kritiska uppgift</i>	
Identifierade bristområden	138
<i>Förslag till Skolverket för framtida policy</i>	
Referenser	152

Förord

Kunskapsområdet specialpedagogik och dit hörande relevanta områden är ett kunskapsområde som utvecklats till bredd och omfattande flervetenskaplighet under senare decennier. Det har inte varit problemfritt. Merparten av tidigare forskning har genomförts med psykologiskt - medicinska utgångspunkter. Denna snäva inriktning har kritiserats både i de nordiska länderna och internationellt. Den specialpedagogiska forskningens utveckling har bl.a. inneburit, att den i betydligt högre grad än tidigare bedrivs i flera forskningsmiljöer och inom flera vetenskapliga discipliner än tidigare.

Detta är bakgrunden till att Skolverket har givit i uppdrag till professor emeritus Ingemar Emanuelsson, fil.dr. Bengt Persson och professor Jerry Rosenqvist att ge översiktlig och rättvisande bild av hela den bredd som idag kännetecknar området. Svensk forskning har prioriterats, men betydande internationella utvecklingar har gjorts. Författarnas omfattande internationella nätverk har utnyttjats. Olika forskningsmiljöer beskrivs och analyseras utifrån en modell där två perspektiv jämförs, nämligen det kategoriska och det relationella. Det kategoriska perspektivet har en klar förankring i individkarakteristika. Svårigheter reduceras till effekten av t.ex. begåvning eller hemförhållanden. Diagnoser och avvikelser från "det normala" har fått bestämma svårigheterna. Här kan man tala om "elever med svårigheter". I det relationella perspektivet är interaktionen med pedagogiken fundamental. Det viktiga är det som sker i förhållandet, samspelet och interaktionen mellan olika aktörer. Här kan man tala om "elever i svårigheter".

Bland de centrala frågor som diskuteras kan nämnas:

- Har det skett ett paradigmskifte inom specialpedagogisk forskning under senare år?
- Hur samstämmiga är forskningsresultat, utredningsförslag, propositioner och nationella styrdokument?
- Vad får olika perspektiv för konsekvens för hur resultat överförs till handlande i praktisk verksamhet?
- Kan analys och jämförelser mellan forskning inom de två perspektiven bidra till teoriutveckling inom forskningsfältet?

Förhoppningsvis för denna översikt och analys forskningsfrågorna och den dagliga verksamheten framåt och blir ett bidrag i diskussionerna inom och om det specialpedagogiska kunskapsfältet.

Mats Ekholm
Generaldirektör

Annika Andrae Thelin
Enhetschef

Inledning

Skolverket gav inom ramen för anslaget ”Forskning inom skolväsendet” i uppdrag åt Ingemar Emanuelsson och Bengt Persson, Institutionen för pedagogik och didaktik vid Göteborgs universitet samt Rolf Helldin vid Lärarhögskolan i Stockholm att utarbeta en forsknings- och kunskapsöversikt över det specialpedagogiska området. Projektet var uppdelat på tre områden. Ingemar Emanuelsson skulle behandla förskolan, Bengt Persson de obligatoriska skolformerna och Rolf Helldin gymnasiet. Denna delrapport har skrivits tillsammans av de två först nämnda medan Rolf Helldin rapporterar sin del av uppdraget separat. Delvis parallellt med vårt uppdrag skulle Jerry Rosenqvist, Malmö Högskola, utarbeta en särskild översikt av aktuell forskning rörande särskola. Rosenqvists uppdrag samordnades i hög grad med det här aktuella uppdraget, och Rosenqvist har också medverkat som medförfattare till denna rapport utöver att han tidigare redovisat sitt uppdrag i särskild ordning.

Syfte

Uppdragets övergripande syfte är att beskriva och analysera forsknings- och kunskapsläget i specialpedagogik och specialpedagogiskt relevanta områden i Sverige. Dessutom skall motsvarande forskning internationellt, främst i de nordiska länderna, beskrivas i jämförande syfte. Översikten koncentreras huvudsakligen till forskning från 1995 och senare. Därigenom skall områden i behov av forskningsinsatser av vikt för det specialpedagogiska kunskapsområdet identifieras. Vidare skall

arbetet kunna bidra med kunskaper med relevans för utbildningspolitik och -verksamhet inom Skolverkets ansvarsområde.

Arbetets uppläggning

Det är inte alldeles oproblemiskt att utarbeta en översikt över den specialpedagogiska forskningen. Det gäller i Norden såväl som på andra håll i världen, och det är också relevant att säga, att det är mer komplicerat i dag än för ca 20 år sedan. Huvudanledningen till detta förhållande är, att kunskapsområdet har utvecklats mot en större bredd och mer omfattande flervetenskaplighet framför allt under de senaste två decennierna. Som framgår av tidigare forskningsöversikter utarbetade på uppdrag av Skolverket - Stangvik (1994) och Rosenqvist (1995) liksom i en tidigare kunskapsöversikt utarbetad av Emanuelsson (1983) på uppdrag av Skolöverstyrelsen - har begreppet Specialpedagogik lika väl som kunskaps- och kompetensområdet varit liktydigt med specialundervisning. Detta senare begrepp stod i stort sett för en speciell undervisning för speciella elever genomförd av speciella lärare i speciella miljöer, d v s skild från annan, oftast kallad vanlig eller normal undervisning.

Forskningen på området specialundervisning var dels av liten omfattning och med få undantag med ett mycket begränsat perspektiv och inom ett snävt definierat verksamhetsområde. Som en konsekvens av att fokus var inriktat på speciella individer med särskiljande egenskaper och speciell åtgärdande och behandlande verksamhet, var forskningen likaså huvudsakligen begränsad till studier av individer och egenskaper liksom till försök att studera effekter av olika behandlings- och undervisningsmetoder och/eller olika organisationsformer. Som exempel kan nämnas att huvuddelen av den specialpedagogiska forskningen beskrivs som instängd i ett undervisningsparadigm (Stangvik, 1994) där processer och förhållanden som leder till definitioner av avvikelser och behov av

specialundervisning oftast varken problematiserats eller studerats (Rosenqvist, 1995):

Utan att ringakta studier som har en snäv inriktning på någon enskild grupp av elever, vilket gäller flertalet av de här granskade, så är det ett allmänt intryck att många studier saknar en bredare kontext att relatera det undersökta problemområdet till. Jag tror visserligen att snäva och djupgående studier behövs för att öka vår kunskap om olika problem, men jag är lika övertygad om att dessa studier behöver relateras till en djupare syn på och teoribildningar om frågor kring vad handikapp och skolsvårigheter är som socialt och samhälleligt begrepp. De flesta här refererade undersökningar har en klar men odefinierad utgångspunkt i ett slags etikettering av olika former av avvikelse. Denna syn är förvisso ganska allmänt omfattad, men forskningen borde ägna mera kraft åt att på olika sätt ifrågasätta vedertagna begreppsuppfattningar vad gäller det som allmänt ses som avvikelse. Här är det självfallet mera uppenbart att se vissa sk handikapp som avvikelser, t ex att en blind person inte kan se, men forskningen tar därmed också ofta vissa statistiska villkors-sammanhang kring den handikappade personen för givna.

Vad gäller specialpedagogiska frågor har jag en känsla av att vi länge stått och stampat på samma ställe, dvs att det ofta gäller att via forskningsinsatser försöka finna nya metodiska grepp för att komma tillrätta med det som anses som bristfälligt i skolsammanhang. Vi funderar med andra ord mindre över varför det undersökta fenomenet är - eller anses som - bristfälligt (s. 43).

Med referens bl a till Emanuelssons (1983) kunskapsöversikt pekar Rosenqvist också på ytterligare ett område, som kräver en breddning av både perspektiv och teoretisk grund, nämligen studier av integrationsprocesser:

Ett exempel på ett forskningsområde som går att fördjupa betydligt är skolintegration. Studierna har här hittills, med några klart urskiljbara undantag, dominerats av attitydundersökningar på olika nivåer. Sådana är visserligen viktiga som delar i uppbyggnaden av detta kunskapsområde, men de visar sig ofta ha ett ringa förklaringsvärde till svårigheter att nå fungerande integrerade undervisningsenheter. Emanuelsson kunde redan i sin kunskapsöversikt över specialpedagogiska frågor (1983) peka på ytlighet i studier av integration - dock med några väl markerade undantag.

Sålunda borde undersökningar riktas även mot undervisningsprocessen och den totala situationen i integreringsförsök, så att arbetets innehåll och arbetssätt kommer i fokus. Detta, eventuellt tillsammans med attitydundersökningar, skulle, på ett tydligare sätt än merparten av hittills genomförd forskning, kunna förklara hinder för integration. Beträffande studier av attitydkaraktär kan nämnas några som söker teoretisk förankring i associationsteori, vilka, i kombination med studier av undervisningens innehåll och arbetssätt, kan komma att utgöra goda grunder för en teoriutveckling om skolintegration - i sin tur ett övergripande problemområde inom specialpedagogiken (Rosenqvist, 1995, s. 44-45).

Merparten av den då aktuella och tidigare genomförda forskningen kan hänföras till ett psykologiskt-medicinskt paradigm (jfr Skidmore, 1996). En väsentlig del av bakgrunden till dessa förhållanden kan ses i den kraftiga expansion av specialundervisningen som skedde under 1960-talet. Under denna tid talade man om att specialundervisningen skulle bli "fullt utbyggd", vilket förutom en allmän tillväxt också innebar att det i princip skulle finnas en speciellt inriktad specialundervisning för varje diagnosticerad svårighetsorsakande avvikelse på individnivå. Elever med diagnoser var i stort sett liktydigt med elever med svårigheter som i sin tur var lika med behov av specialundervisning. I den mån som begreppet specialpedagogik över huvud taget användes, var det i stort sett synonymt med begreppet specialundervisning. Även om dessa förhållanden och synsätt kritiserades redan tidigt under 1970-talet och i många sammanhang sedan dess (se Emanuelsson, 1983), skedde utvecklingen av specialpedagogik som kompetens- och verksamhetsområde med en bredare betydelse än specialundervisning relativt långsamt, även som forskningsområde. Som exempel kan nämnas, att den första professuren i specialpedagogik inrättades först 1989. Det skedde då genom ändrad benämning i samband med återbesättande av professuren i "praktisk pedagogik med specialpedagogik" som sedan början av 1960-talet funnits i Göteborg (Lärarhögskolan och senare vid universitetet, med Karl-Gustaf Stukát som innehavare).

Under framför allt 1990-talet har den snäva inriktningen och de begränsade paradigmatiska perspektiven i specialpedagogisk forskning kritiserats både internationellt och i de nordiska länderna. En konsekvens av detta har blivit en utveckling kännetecknad av betydande breddning av såväl perspektiv som paradigmatisk förståelse inom området. Detta har förvisso inte skett i harmoni och samförstånd, utan snarare kännetecknas perioden av konflikter och motsättningar, bland annat i samband med konkurrens om möjligheter att bedriva specialpedagogisk forskning. Detta är förhållanden, som inte är bara typiskt svenska, utan många paralleller kan ses i de flesta länder, åtminstone i västvärlden. Ett exempel kan hämtas från Norge, där en femårig satsning på specialpedagogisk forskning och utveckling i form av ett särskilt forskningsprogram vid Norges Forskningsråd genomfördes 1993-99. I det programnotat (NFR, 1993, 1996) som gav underlag till inbjudan att söka anslag framhålls bl a följande:

Spesialpedagogisk forskning har tradisjonelt vært mest opptatt av forskning rundt avgrensede målgrupper, med fokus først og fremst på individualsifikke lærevansker. Dette har til en viss grad hatt sammenheng med den kategorisering av funksjonsvansker som blant annet institusjonsplassering har krevd. Når funksjonsproblemer knyttes til normale livssituasjoner, vil det være en rekke prinsipper og målsettinger som går på tvers av målgruppene, f. eks. gjennom planlegging og organisering av opplæring innenfor det ordinære skolesystemet. Et annet eksempel vil være rettsikkerhet og maktanvendelse. Dette er en viktig endring i tenkningen rundt omstruktureringen av spesial-undervisningen og medfører en perspektivdreining mot en bredere og mer enhetlig vinkling på feltet. En slik bevegelse fra det spesielle til det mer allmenne problemfeltet vil stille nye krav til den spesialpedagogiske forskning, ikke minst ved at fagområdet åpnes opp og kobles til allmenne pedagogiske problemstillinger. Forskningen vil måtte fokusere problemstillinger både på individ- og systemnivå og kombinere innsikt på flere fagområder. Det er i tråd med dette at programstyret ønsker at et spesialpedagogisk perspektiv også integreres innen andre fagområder/utdanninger. (NFR 1993, sid. 12)

Ovanstående kortfattade beskrivning av den specialpedagogiska forskningens utveckling bör ha inneburit att specialpedagogiskt relevant forskning i betydligt högre grad än tidigare bedrivs i ett ökande antal forskningsmiljöer och inom ett lika så ökande antal vetenskapliga discipliner. Dessa förhållanden har påverkat vårt sätt att lägga upp arbetet med den här aktuella forskningsöversikten. Inte minst gäller det arbetet med insamling av uppgifter och sammanställningen av det underlag i form av information om den senaste tidens redovisade och pågående forskning som underlag för den därpå följande analysen.

Specialskolor och särskolan är skolformer som kanske oftast förknippas med begreppet specialpedagogik, vilket kan vara naturligt om man tänker på verksamheternas speciella organisation och utformning. Ett ofta bortglömt faktum är dock att dessa skolors verksamheter kvantitativt sett utgör enbart en mycket liten del av den totala omfattningen av specialpedagogiska insatser i skolväsendet. Det är exempelvis mindre än två procent av årskullarnas barn och ungdomar som under hela eller delar av sin skoltid tillhör dessa skolformer, medan det är minst en tredjedel av samtliga elever som får del av specialpedagogiska insatser, som regel i form av specialundervisning, under längre eller kortare perioder inom ramen för de övriga skolformerna. Detta bör naturligtvis också observeras som utgångspunkt för en kartläggande sökning av specialpedagogiskt relevant forskning. I detta sammanhang bör också nämnas att Skolverket givit ett i tid sammanfallande uppdrag till professor Jerry Rosenqvist att utarbeta en forskningsöversikt gällande särskolan vilken enligt Rosenqvists direktiv skulle samordnas med vårt uppdrag. Vi har sökt att i största möjliga utsträckning samordna de två uppdragen, vilket i korthet också innebär, att den specialpedagogiska forskningen relaterad till särskolan har inkluderats i den här aktuella rapporteringen - endast i vissa fall som separata avsnitt.

Det är en angelägen ambition, att vi i vår forskningsöversikt, och framför allt i vår redovisning av aktuell specialpedagogisk forskning, skall ge en rättvisande bild av hela den bredd som kännetecknar området, en ambition som dock inte är helt lätt att leva upp till.

I insamlingsarbetet har vi således sökt efter specialpedagogiskt relevant forskning även utanför de forskningsmiljöer som har benämningar specialpedagogik eller pedagogik med eller utan andra prefix eller tillägg. Samtidigt som vi alltså har arbetat utifrån en bred ansats, är det naturligtvis också nödvändigt att göra vissa avgränsningar. De väsentligaste begränsningarna redovisas i det följande.

Begränsningar och gränsdragningar

Tid: Som nämnts ovan täcker de två översikterna utförda av Stangvik (1994) och Rosenqvist (1995) den specialpedagogiska forskningen fram till första hälften av 1990-talet. Vår insamling av material koncentreras därför huvudsakligen till rapporterad och pågående forskning under andra hälften av 1990-talet. I analyserna kommer dock referenser att göras även till äldre forskning, men då huvudsakligen med referens till de nämnda översikterna. När det gäller internationell forskning använder vi oss av meta-analyser och sammanställningar av forskning som publicerats under perioden från ca 1995, vilket innebär att även tidigare studier kommer att behandlas indirekt genom att de finns med i analyserna som utgör underlag för de av oss refererade publikationerna.

Forskningsområden: Under perioden har handikappforskning som flervetenskapligt forskningsområde expanderat. I flera avseenden är denna forskning ofta viktig också för utveckling av specialpedagogisk kunskap, främst i flervetenskaplig samverkan. En avgränsning gentemot denna forskning görs dock här, genom att vi koncentrerat oss på sådan forskning som har

klar pedagogisk inriktning och har direkt relevans för skolans - från förskola till gymnasieskola - pedagogiska verksamheter. Detta betyder att merparten av den handikappforskning som är direkt relaterad till habilitering, rehabilitering och liknande individbehandling inte tagits med.

Den relativt omfattande forskningsverksamhet som bedrivs kring utveckling av hjälpmedel relaterade till olika funktionshinder har inte tagits med, om det inte gäller studier direkt inriktade på användning i pedagogisk verksamhet och med specialpedagogiskt relevanta frågeställningar.

Forskning kring högskoleutbildningar, inklusive lärarutbildningar, har som regel inte tagits med, eftersom dessa verksamheter inte omfattas av Skolverkets ansvarsområde.

En klar gränsdragning mellan forskning och utvecklingsarbeten är också i vårt fall, liksom i många andra, svår att göra. Vi är i detta fall tämligen liberala, vilket medför att också en del studier med karaktär av utvecklingsarbete inkluderas i vår materialinsamling.

Geografisk begränsning: I enlighet med syftet har forskning i Sverige prioriterats högst. I detta fall har vi försökt vara heltäckande. Därefter har forskningen i övriga länder i Norden kartlagts, varvid vi i stor utsträckning utnyttjar i dessa länder presenterade översikter och analyser. En viktig informationskälla är också de olika nätverk som finns etablerade över nationsgränserna inom detta område liksom olika former av samverkan som kontinuerligt förekommer. När det gäller övrig internationell forskning har vi huvudsakligen utnyttjat publicerade meta-analyser och andra sammanställningar och koncentrerat oss till Storbritannien, USA och Grekland. De etablerade samarbetskontakter och nätverk vi själva deltar i är också här viktiga för inriktning och urval av insamlad information. Ett sådant nätverk etablerades redan hösten 1999 i samband med att arbetet med vårt uppdrag påbörjades. Kontinuerliga kontakter har därefter hållits med Peder Haug,

Norge, Kirsten Baltzer och Susan Tetler, Danmark samt Alan Dyson och Alan Millward, England. Vid ett för detta ändamål anordnat symposium vid ECER-konferensen i Edinburgh hösten 2000 presenterades utvecklingstendenser inom den specialpedagogiska forskningen i de fyra länderna.

Tillvägagångssätt vid sökning och urval

Hemsidor på internet

En startpunkt vid sökandet efter aktuell och relevant forskning var en genomgång av samtliga svenska universitets och högskolors hemsidor. På dessa sidor redovisade förteckningar över samhälls- och beteendevetenskaplig forskning studerades. Som regel upptar dessa förteckningar såväl nyligen avslutade som pågående forskningsprojekt liksom rapporter, artiklar och övriga publikationer. Dessutom finns någon form av sammanfattande beskrivningar av pågående forskningsprojekt liksom abstracts av rapporter etc. I vår genomgång av denna information dokumenterades relevant forskning genom sammanfattningar och anteckningar av referenser. Eftersom uppdateringen av de aktuella hemsidorna genomförs med mycket varierande periodicitet, vilket betyder att uppgifterna i bland kunde var både inaktuella och icke kompletta, togs direktkontakt med flertalet av de institutioner som redovisat forskning på för specialpedagogik relevanta och/eller näraliggande områden. Vi bad därvid om kompletterande uppgifter i de fall man på institutionen bedömde detta nödvändigt. I några fall fick vi på så sätt en relativt betydande ökning av antalet forskningsprojekt. Speciellt noggrant studerades förteckningar över publicerade doktorsavhandlingar och licentiatuppsatser. Vad gäller de ”tyngsta” specialpedagogiska forskningsmiljöerna studerades också mer överskådligt förteckningar över 60- och 80-poängsuppsatser. I detta senare fall koncentrerades intresset till att söka identifiera ett antal huvudgrupper av teman inom forskningsområdet specialpedagogik.

Övriga databaser och informationskällor

En källa med i huvudsak samma eller mycket liknande information från universitet och högskolor är SAFARI. Även detta dokumentationssystem utnyttjades på liknande sätt som ovan beskrivits.

Sökningar genomfördes också i olika forskningsråds förteckningar över pågående och nyligen avslutade forskningsprojekt. Syftet var då i första hand att identifiera sådan forskning, som genom att den utfördes på andra håll än vid universitets- och högskoleinstitutioner, inte förtecknats i ovan nämnda databaser.

De senaste årgångarna, som regel från 1995 och framåt av tidskrifterna *Pedagogisk forskning*, *Nordisk pedagogik*, *Scandinavian Journal of Educational Research*, *Scandinavian Journal of Disability Research*, *Nordisk tidsskrift för Specialpedagogikk* har studerats som komplement till sökandet i *Artikelsök* och *Libris*.

Under våren 2000 gick Skolverket ut med en inbjudan till att presentera *idéskisser till forskningsprojekt* på skolområdet. Samtliga inkomna förslag till specialpedagogiskt relevant forskning har vi - efter Skolverkets behandling av materialet - gått igenom och analyserat. Detta material har vi betraktat som en intressant dokumentation av hur man i ett stort antal forskningsmiljöer önskar utveckla den specialpedagogiska forskningen. De idéskisser som så småningom också ledde till beviljade projektuppdrag ger dessutom ytterligare belysning av prioriteringar och utvecklingstendenser inom forskningsområdet.

En icke oväsentlig grund för sökning och sammanställande av relevant forskning har de erfarenheter som gjorts i samband med ett stort antal sakkunniguppdrag och opponent-samt betygsnämndsuppgifter varit.

Under 1990-talet har ett relativt stort antal statliga utredningar genomförts inom specialpedagogiskt relevanta områden. Som regel refererar man i dessa utredningar också till

forskningsprojekt, och vi har därför använt oss av utredningsbetänkanden för att få en kollationering på att vi inte genom de andra sökningarna missat relevanta studier. Speciellt är naturligtvis utredningarna på skolområdet av intresse (Skolkommittén, Läs- och skrivkommittén, Funktionshindrade elever i skolan, Lärarutbildningskommittén; men även Barnpsykiatriutredningen och Elevvårdsutredningen).

Via hemsidor på internet och med kontroll och komplettering av uppgifter via direkt kontakt, har uppgifter om kursutbud och utbildningsplaner etc. insamlats från samtliga universitets- och högskoleinstitutioner som bedriver någon form av utbildning i specialpedagogik. Dessa uppgifter gäller alltså både de specialpedagogiska programutbildningarna av specialpedagoger och olika former av "fristående" kurser i examensämnet specialpedagogik eller andra kurser inom området.

Utarbetande av modell för sammanställning och analyser

I olika sammanhang har den historiska utvecklingen av specialpedagogiken som kunskaps- och forskningsområde beskrivits med hjälp av begreppet "breddning" (se t ex Emanuelsson, 1998; Haug, 1997). Andra begrepp som använts i dessa och liknande sammanhang är "specialpedagogiska utmaningar", som då står för utmaningar i två perspektiv. Dels gäller det inåt, mot specialpedagogikens utveckling både som vetenskapsområde och verksamhetsfält, dels också utåt mot allmänpedagogik och olika verksamheter i samhället i stort. Främst gäller det sådana verksamheter som i olika avseenden presenterar villkor och förväntningar och utifrån därigenom definierade behov och förutsättningar för deltagande skapar behov av speciella verksamheter för de i olika avseenden som avvikande bedömda individerna. Genom den nämnda breddningen och ett tydligare antagande av utmaningar, kommer

specialpedagogiken att också "tränga sig in" på allmänpedagogiska domäner och revir, vilket också innebär ett kritiskt ifrågasättande av prefixet *special* i specialpedagogik. I vårt sammanhang betyder detta, att vi söker efter specialpedagogiskt relevant forskning även i miljöer som inte definierar sig som specialpedagogiska, vilket kortfattat beskrivits ovan. Men breddningen får också konsekvenser för hur funnen forskning skall kunna ställas samman och analyseras.

Som framgår av exempelvis Emanuelssons (1997) presentation av specialpedagogisk forskning i Sverige under 1900-talets senare hälft, kan en del av ovan relaterade breddning av perspektiv och utmaningar också relateras till vissa tidpunkter och perioder. Ibland talas, men något oegentligt, om ett paradigmskifte. En mer ingående analys visar nämligen, att det visserligen finns studier med "nya" och annorlunda utgångspunkter och teoretiska perspektiv vid vissa tidpunkter. De uppträder alltså som avvikande från det gängse rådande paradigmet. Men det handlar inte om ett paradigmskifte i den meningen, att normalvetenskapliga tillvägagångssätt byts ut. Snarare är det så att det nya blir lite mer vanligt förekommande men ofta parallellt med det tidigare etablerade. När man i ett flertal sammanhang talar om "den första och andra vågen" av specialpedagogisk forskning, eller gammalt och nytt sätt att bedriva specialpedagogisk forskning, blir beskrivningen missvisande, i alla fall om begreppen förstås bokstavligt och kronologiskt. Detta förhållande har vi också i vårt sammanhang sett som betydelsefullt att beakta, då vi skall arbeta med en analys av forskningsläget inom specialpedagogiken. Det gäller såväl forskningsparadigm som frågeställningar och verksamheter.

På en konferens i samband med avslutningen av det tidigare nämnda norska femåriga forsknings- och utvecklingsprogrammet i specialpedagogik presenterade professor Alan Dyson en analyserande sammanfattning av det internationella - med utgångspunkt i Storbritannien - forskningsläget i specialpeda-

gogik. I denna presentation använde han sig av en schematisk sammanställning, vilken vi vill pröva också som ett embryo till en teoretisk modell. I Dyson's presentation användes schemat med referens just till tid, vilket alltså senare visade sig vara alltför begränsat. Som tänkt modell har därför det ursprungliga schemat utvecklats vidare av Bengt Persson, och vi har sett det som ett användbart instrument i utarbetandet av den aktuella forskningsöversikten. Vi använder den med tre syften. För det första för *att ge struktur* till vår kartläggande sammanställning av den forskning som vi identifierat som specialpedagogiskt relevant utifrån ovan beskrivna definitioner och begränsningar. För det andra används modellen för *att kategorisera kännetecknande drag* i de svenska forsknings- och utbildningsmiljöer inom området specialpedagogik som vi funnit, dels genom insamlingen av information om pågående och rapporterad forskning, dels också genom en genomgång av kurser och utbildningar inom ramen för specialpedagogiska program och/eller akademiska kurser i specialpedagogik. För det tredje används modellen som *grundstruktur i den sammanfattning av forskningsläget och analys* av den forskning som vi presenterar. Denna analys, liksom modellen, skall också vara en utgångspunkt för förslag till och diskussion av utvecklingsmöjligheter vad gäller specialpedagogisk kunskap och forskning. I det sammanhanget kommer fokus i första hand vara riktat på att identifiera bristområden eller "vita fläckar" i det specialpedagogiska forskningsområdet som grund för våra förslag till Skolverket.

Analysmodellen bygger alltså på den modell för förståelse av skolsvårigheter som utvecklats av Persson (1998) men har elaborerats med hjälp av den ovan nämnda av Alan Dyson (1999) presenterade schematiska modellen:

Tabell 1: Konsekvenser för specialpedagogisk verksamhet och forskning beroende på perspektival.

	Categorical perspective	Relational perspective
Ontology of Special needs	Special needs refer to actual characteristics of individuals	Special needs are social constructs
Approach to difference	Differentiating & categorising	Unifying
Major contribution	Mapping and systematising the field	Problematising and deconstructing the field
Disciplinary basis	Establishing special education as a 'scientific' discipline	Establishing special education as a <i>social</i> scientific discipline
Implication for provision	Special provision	Integrated/inclusive provision
Understanding of special educational competence	Superior support directly related to diagnosed difficulties among students	Superior support for incorporating differentiation into instruction and content
Reasons for special educational needs	Students <i>with</i> difficulties. Difficulties are either innate or otherwise bound to the individual	Students <i>in</i> difficulties. Difficulties arise from different phenomena in educational settings and processes

De två perspektiven utgör radikalt olika sätt att förstå olika forsknings- och verksamhetsparadigm men behöver förden-skull inte vara varandra uteslutande. Perspektiven skall förstås som "idealtyper"¹, dvs mentala konstruktioner avsedda att

¹ Idealtyper har beskrivits av bl a Rorty (1989) och Weber (1904/1949). Weber skriver: "[An ideal type] ... is formed by the one-sided accentuation of one or more points of view and by the synthesis of a great many diffuse, discrete, more or less present and occasionally absent concrete individual phenomena, which are arranged according to those one-sidedly emphasized viewpoints into a unified analytical construct. ... In its conceptual purity, this mental construct ... cannot be found empirically anywhere in reality. It is a utopia." (s. 90).

påvisa skillnader mellan de fenomen som beskrivs "idealtypiskt" och verkligheten (eller andra idealtypiska fenomen). Idealtypen är således inte en objektivt sant förefintlig företeelse utan ett slags verktyg med vars hjälp en del av verkligheten bättre kan förstås.

Om det specialpedagogiska fältet förstås *relationellt* blir interaktionen med pedagogiken fundamental. I ett verksamhetsperspektiv blir det viktigt vad som sker i förhållandet, samspelet eller interaktionen mellan olika aktörer. Förståelsegrunden för handlandet står då inte att finna i en enskild individs uppträdande eller beteende. Men ett relationellt perspektiv innebär dessutom att elevers förutsättningar i olika avseenden också ses relationellt, dvs förändringar i omgivningen förutsätts kunna påverka möjligheterna att uppfylla vissa på förhand uppställda krav eller mål. Med avseende på forskningens fokusering inom detta relationella perspektiv kan det förenklat uttryckas som "elever i svårigheter" snarare än "elever med svårigheter".

Mot ett sådant relationellt perspektiv ställs ett *kategoriskt*² perspektiv varvid svårigheter reduceras till effekter av t ex låg begåvning eller svåra hemförhållanden. D v s, enligt den förenklade beskrivningen som användes ovan, "elever med svårigheter". Traditionellt har dessa svårigheter benämnts och bestämts med hjälp av diagnoser på individens avvikelser från vad som betraktas som normalt enligt en medicinsk-psykologisk modell.

Specialpedagogikens tradition återfinns inom det kategoriska perspektivet. Bl a har Persson (1998) i sina studier visat att detta perspektiv dominerar även idag trots att de nationella styrdokumenterna för såväl skola som högre utbildning pekar mot en relationell förståelse av den specialpedagogiska problematiken.

² Begreppet "kategoriskt" kan ha en negativ konnotation i betydelsen "doktrinär, dogmatisk". Det är viktigt att framhålla att det inte är i denna betydelse begreppet används utan närmast i betydelsen "obetingad, absolut, ovillkorlig".

Förstår man specialpedagogiken ur ett relationellt perspektiv blir tidsaspekten viktig. Då handlar det om lösningar som innebär att hela utbildningsmiljön behöver genomlysas och att förekomsten av specialpedagogiska behov problematiseras samt att långsiktiga arbetsstrategier läggs upp. Sådana strategier kommer att innehålla inslag som kan upplevas obekväma och som inte a priori löser de akuta problemen. Detta innebär att ett specialpedagogiskt arbete inom ramen för ett relationellt perspektiv innebär utmaningar som ställer höga krav på bl a kunskaper om komplexiteten i utbildningsmiljön. Det kräver också tänkande och planering i längre tidsperspektiv, som sträcker sig inte bara över enstaka terminer eller läsår, utan också över skolformer och lokal och kommunal utbildningsplanering i vid mening. För att anknyta till ett i dag vanligt förekommande begrepp - det handlar i många avseenden om förutsättningar för "ett livslångt lärande" och detta i både individuell och kollektiv mening.

Även om den pågående och rapporterade forskning vi finner inte alltid entydigt kan hänföras till det ena eller andra perspektivet enligt modellen, menar vi att den ändå skulle kunna användas för att ge en grundläggande paradigmatiske struktur för forskningsöversikten. Varken det kategoriska eller det relationella perspektivet står okritiserat idag, vilket i flera sammanhang ses som en utmaning till fortsatt teoriutveckling. Detta kommer att behandlas utförligare i samband med vår analys senare i denna rapport.

Ett förhållande som på senare tid allt oftare kritiserats, bl a av Alan Dyson i samband med presentationen av den schematiska sammanställningen, är bristen på dialog mellan företrädare för det ena eller det andra perspektivet, som ofta "isolerat sig" i olika läger. Detta innebär också risker för att företrädare för det ena försummar vad som görs av företrädare för det andra. Vår ambition i detta sammanhang är att söka undvika bias i vår sammanställning och analys genom att försöka göra vår materialinsamling så rättvisande och komplett som möjligt

Sammanställning av pågående och rapporterad forskning

Specialpedagogisk forskning i Sverige

Specialpedagogiska forskningsmiljöer

Som väntat finner vi merparten av den av oss identifierade specialpedagogiskt relevanta forskningen i tre dominerande forskningsmiljöer. De är samtliga tillkomna som delar av de tidigare lärarhögskolorna i Stockholm, Göteborg och Malmö, och dessa miljöer har som egna institutioner och/eller enheter också varit ansvariga för speciallärar- och specialpedagogutbildningar sedan 1960-talet och fortfar att vara så. Den första professuren där specialpedagogik finns med i ämnesbeskrivningen inrättades i Göteborg vid mitten av 60-talet - praktisk pedagogik med specialpedagogik. Som en följd av högskolereformen 1977 överfördes lärarhögskolorna till universitetet, med undantag för Lärarhögskolan i Stockholm. Denna integrering blev tydligast i Göteborg, där den nämnda professuren blev placerad vid universitetets pedagogiska institution. Samtliga tre institutioner för specialpedagogik var dock huvudsakligen undervisningsinstitutioner ända fram till slutet av 1980-talet, och den forskning som bedrevs inom området fanns vid de olika institutionerna för pedagogik och vad gäller forskarutbildning genom dessa institutioner vid de samhällsvetenskapliga fakulteterna vid de tre universiteterna i Stockholm, Göteborg och Lund. Den första professuren i specialpedagogik inrättades, som tidigare nämnts, i Göteborg

1989 och strax därefter ytterligare en i Stockholm. I det senare fallet först som en s k extra professur med tidsbegränsade förordnanden fram till mitten av 1990-talet. Under 1990-talet har de specialpedagogiska institutionerna/enheterna vid universitetet i Göteborg och Lärarhögskolan i Stockholm allt tydligare etablerat sig som egna forskningsmiljöer. Intresset för specialpedagogisk forskning har dock ökat på flera håll, vilket också tagit sig uttryck i att professor i specialpedagogik sedan 1999 finns vid ytterligare ett universitet - Karlstad (med inriktning mot språkutveckling hos barn med utvecklingsstörning) - och vid Malmö högskola. Dessutom finns en professor vid Högskolan i Mälardalen med benämningen "pedagogik med inriktning mot specialpedagogik och habilitering". Vid Högskolan i Jönköping är en professur i pedagogik med inriktningen specialpedagogik under tillsättning.

Ovanstående mycket kortfattade historik kan vara en illustration till, att om man skall tala om renodlat specialpedagogiska forskningsmiljöer med begrepp som institutioner och professorer, är de dels få i landet och dels mycket unga. Även om åtskillig specialpedagogiskt relevant forskning bedrivits i Sverige under större delen av 1900-talet, men ofta utan denna benämning, har det varit som enstaka projekt eller avhandlingsarbeten inom som regel allmänpedagogiska, samt i viss mån psykologiska och sociologiska, forskningsmiljöer. Samtidigt har de verksamma specialpedagogerna varit framför allt lärarutbildare vid de specialpedagogiska institutionerna eller motsvarande. Dessa förhållanden har tydligt varit tungt styrande för många av de forskningsprojekt vi funnit i vår sökning, vilket också framgår av den följande sammanställningen och analysen. Motsvarande "verksamhetsstyrning" kan sägas var giltig också i flera av de övriga forskningsmiljöer vi identifierat - t ex inom områdena habilitering och "early intervention".

Vid Stockholms universitet, och främst vid institutionen för pedagogik, finns specialpedagogiskt relevant forskning även om den sällan kategoriserats som specialpedagogisk utan mer som socialpedagogik eller handikappforskning. Detsamma kan sägas gälla den verksamhet som bedrivs inom ramen för Centrum för handikappforskning, i samverkan med Lärarhögskolan och Karolinska institutet. Forskningsprojekten är som regel förlagda till olika institutioner vid universitetet. Ytterligare en viktig forskningsmiljö i Stockholm är ala-stiftelsen (FUB:s forskningsstiftelse) som har nära samverkan främst med Lärarhögskolan och Mälardalens Högskola.

Vid Lunds universitet bedrivs specialpedagogiskt relevant forskning, förutom vid f d Lärarhögskolan i Malmö, också vid den pedagogiska institutionen, främst i form av enskilda doktorandarbeten. Detsamma kan sägas om Luleå Tekniska universitet samt Umeå universitet.

Centrumbildningar för handikappforskning finns vid universiteten i Uppsala och Lund (HAREC gemensamt med Malmö högskola, Högskolan i Kristianstad och SLU i Alnarp) och ett motsvarande programområde vid Göteborgs universitet. Institutet för handikappvetenskap drivs i samverkan mellan Linköpings och Örebro universitet. Handikappforskning med likartad inriktning bedrivs också vid Wigforssinstitutet vid Högskolan i Halmstad. Forskningsprojekten bedrivs vanligen vid olika universitetsinstitutioner eller motsvarande, och endast ett fåtal av dem är direkt av specialpedagogisk inriktning. Detsamma kan sägas gälla även vissa delar av huvudsakligen landstingsfinansierad FoU-verksamhet inom området handikappforskning.

Vid universiteten i Örebro och Växjö liksom vid Högskolorna i Jönköping, Kristianstad och i viss mån Kalmar är specialpedagogiska forskningsmiljöer under uppbyggnad. Vid övriga högskolor, bl a Högskolan i Dalarna och Mithögskolan, har vi funnit enstaka studier eller projekt som specialpedagogiskt relevanta utan att miljöerna som sådana

kännetecknas av specialpedagogisk eller handikappforskning mer explicit.

Forskning relaterad till skolformer

Enligt Skolverkets uppdrag skulle sammanställningen och översikten av specialpedagogiskt relevant forskning gälla forskning som också är relaterad till förskola och de skolformer som hör till verkets ansvarsområde. Det är skolformerna förskoleklass, grundskola, gymnasieskola samt särskola och gymnasiesärskola. Specialskolorna hör alltså inte direkt till området, eftersom de sorterar under Statens Institut för Handikappfrågor i skolan (SIH), men kan ändå sägas vara av intresse eftersom de som regel har i huvudsak samma läroplaner som de övriga skolformerna och genom den samverkan som förekommer mellan skolformerna.

Den ursprungliga planeringen av vårt uppdrag byggde på att skolformerna var och en skulle utgöra underlag för sammanställningar och analyser. Detta visade sig dock ganska snart vara ett mindre fruktbart sätt att strukturera arbetet. Det beror dels på att antalet forskningsprojekt eller motsvarande fördelar sig mycket ojämnt över skolformerna, men också på att ett stort antal av de studerade frågeställningarna och problemen ofta är mer eller mindre tydligt skolformsövergripande, även om det empiriska underlaget är hämtat från någon enskild. I nedanstående summariska sammanställning grupperas därför de av oss identifierade studierna huvudsakligen utifrån inom vilken skolform respektive studie har genomförts. I åtskilliga fall har urvalet av individer bestämts av ett visst funktionshinder eller någon medicinsk/psykologisk diagnos och där de utvalda individerna tillhör olika skolformer. I dessa fall har vi fört studien i fråga till gruppen skolformsövergripande.

a. Förskola - förskoleklass

Vi har inte kunnat finna något enda forskningsprojekt eller någon studie som i egentlig mening skulle kunna karakteriseras som en förskolestudie. Med detta menas då att forskningen skulle vara inriktad på att studera förhållanden och frågeställningar direkt relaterade till den pedagogiska verksamheten i dessa miljöer. Däremot har vi funnit ett stort antal studier av barn i förskoleåldrarna, men flertalet av dessa gäller speciella individuella träningsprogram eller direkta habiliteringsinsatser riktade mot enskilda barn och/eller deras familjer. Dessa studier redovisas på senare tid allt oftare under benämningen "early intervention", vilket begrepp tydligt hänvisar till individuella utvecklingsprocesser och familjerelationer. I den mån som själva förskoleverksamheten berörs, blir det i form av "specialundervisning" av enskilda barn på särskilda habiliteringscentraler eller i förskolorna av specialister eller motsvarande.

Vid Malmö Högskola genomförs en longitudinell studie av döva barn med cochlea implantat. Studien leds av Anna-Lena Tvingstedt och bedrivs i samverkan med Psykologiska institutionen vid Stockholms universitet. Undersökningens syfte är att beskriva den kommunikativa, emotionella och sociala utvecklingen hos döva förskolebarn som opererats med cochlea implantat. Studien belyser emellertid också hur ny teknik och nya metoder introduceras i etablerad habiliteringsverksamhet.

I studien ingår 22 döva barn födda 1990 - 1994, som opererats före sommaren 1996. Barnen har studerats med hjälp av videoinspelningar i naturliga samspels-situationer hemma med föräldrar och syskon och i förskolan med kamrater och lärare. Intervjuer har fortlöpande genomförts med föräldrarna och personalen på barnens förskolor. Vidare har medlemmarna i implantatteamen vid de sjukhus där operationerna utförs, intervjuats vid studiens start. Barnen skall följas upp i grundskolan/dövskola, som de börjar år 1999 eller 2000.

Vid Mälardalens högskola pågår studier av tidig kommunikation och samspel hos barn med funktionshinder. AAC (Augmentative and Alternative Communication) är ett tvärvetenskapligt forskningsområde med inslag av teknik, medicin, psykologi, lingvistik och pedagogik, och det är även ett relativt nytt forskningsområde. Studierna inom detta område berör framför allt tidig kommunikation hos små barn med rörelsehinder och talhandikapp, och utveckling av samspel mellan barn och föräldrar. Flertalet studier genomförs med den nyligen installerade professorn Eva Björck-Åkesson som vetenskaplig ledare.

PRESS 7-projektet behandlade utveckling av samspel mellan barn med rörelsehinder och deras föräldrar, och ingår som ett av PRESS-projekten (Projekt Rörelsehindrade Elevers Situation i samhället). Resultaten visar på betydelsen av att föräldrar involveras i åtgärder avseende kommunikation.

I en uppföljningsstudie, ÅSK-projektet (Åtgärder-Samspel-Kommunikation), involveras föräldrar till små barn med rörelsehinder i åtgärder för att befrämja samspel och barnens utveckling av kommunikation. En modell för gemensam problemlösning har prövats tillsammans med föräldrar till små barn med rörelsehinder och talhandikapp. Projektet genomfördes i samarbete med barn- och ungdomshabiliteringen i Jönköpings län av Eva Björck-Åkesson och Jane Brodin.

Inom området Habilitering/Early intervention gällande barn med funktionsnedsättning har under senare år nya teoretiska perspektiv utvecklats. En systemteoretisk grund för habiliteringsprocessen betonas samtidigt som ett utvecklingskologiskt perspektiv visar på betydelsen av att närmiljön involveras aktivt i kartläggning och åtgärder. Med utgångspunkt från närmiljöns behov av stöd och resurser planeras barnets habilitering i samarbete med närmiljön, vilket för barn i de flesta fall i första hand är föräldrarna. En transaktionell modell utgör basen för detta synsätt.

Generella kunskaper i åtgärdsprocessen, teamarbete och rollen som konsult för professionella inom habiliteringen betonas. Habiliteringsexperter ska kunna stödja föräldrar till att utveckla sin självständighet i omhändertagandet av barnet med funktionsnedsättning, dvs begreppet "empowerment" är centralt. Denna typ av kunskap har framhållits som viktig för att "barninriktade kunskaper" skall kunna generaliseras. Det finns få tidigare studier där effekter av åtgärder inom habilitering studeras och därför betonas framför allt ett behov av studier där effekter på olika nivåer av "vardagshabilitering" studeras. Denna typ av studier är för närvarande under planering i samarbete med Mats Granlund på FUB:s forskningsstiftelse ala. Samarbete är också etablerat internationellt bl a med Rune Simeonsson, University of North Carolina i USA.

WRP (Women Researchers in Play and Disability) har sedan 1987 publicerat en rad skrifter och rapporter inom området lek och handikapp. Projekten inom WRP har bland annat behandlat studier av Lekotek/Toylibraries både nationellt i Sverige och internationellt. Studierna har publicerats som småskrifter, rapporter och artiklar. Andra projekt har rört barn med handikapp i förskolan. För närvarande bedrivs ett projekt vid Mälardalens Högskola, Institutionen för Samhälls- och Beteendevetenskap, som behandlar leken i ett vuxenperspektiv under ledning av Anette Sandberg.

Vid Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen bedriver Ulf Janson studier av blinda barn i förskoleålder. Främst studeras social utveckling och beteendestörningar. I några avhandlingsarbeten studeras barn med funktionshinder i inklusiv förskola med fokus på social interaktion och lekmönster. A-C Merényi, studerar samspel i lek mellan barn som är blinda och barn som är seende i förskola, och E. Skogman, Funktionshindrade förskolebarns lek - en studie av lekstruktur och lekutförande i samspel mellan barn med och utan funktionshinder. Ytterligare studier gäller taktil-haptisk perception hos blinda förskolebarn och flyktingbarn i barnomsorgen.

Vid psykologiska institutionen, Stockholms universitet, har Margareta Ahlström disputerat på en studie av den kommunikativt-språkliga och sociala situationen för ett antal hörselskadade barn i samspel med andra hörselskadade och döva barn samt med hörande, hörselskadade och döv personal i förskolemiljö.

b. Grundskola

Som redan tidigare framhållits är grundskolan den helt dominerande skolformen vad gäller specialpedagogisk forskning i Sverige, liksom i övriga nordiska länder. Det gäller även i de fall, där frågeställningar och problematik i och för sig inte nödvändigtvis behöver ses begränsade som enbart grundskoleproblematik, genom att de empiriska materialen huvudsakligen hämtas från grundskolor. Jämförd med övriga skolformer är grundskolan också representerad i det största antalet forskningsmiljöer av dem som presenterats ovan. Det är knappast meningsfullt att ingående presentera samtliga de av oss identifierade forskningsprojekten, avhandlingsarbeten, examensarbeten etc. i detta sammanhang. Vi nöjer oss i stället med kortfattade sammanfattande beskrivningar av typer av studier områdesvis. Därutöver hänvisar vi till de sammanfattande analyserna nedan.

För överskådlighets skull delar vi in projekten (studierna) i sex grupper efter huvudfokus och inriktning. Även om denna gruppering får anses vara mycket grov, och även om vissa av projekten inte entydigt kan föras till enbart en av grupperna, kan denna indelning ändå tjäna syftet att ge en översiktlig bild av hur forskningsintresset tar sig uttryck i nyligen avslutad och/eller pågående forskning. Utifrån sin huvudinriktning delas alltså forskningsprojekten in enligt följande: 1. Enskilda skolämnen eller motsvarande; 2. Diagnosticerade funktionshinder och/eller syndrom eller på annat sätt identifierade karakteristika hos enskilda elever; 3. Studier av behov av specialundervisning i bredare mening och perspektiv än under 1

och/eller 2; 4. Utvärdering och effektstudier av vidtagna speciella åtgärder - huvudsakligen på individnivå; 5. Studier av organisation och individplaceringar, integrering och/eller "inclusion" etc.; 6. Studier av normalitet - avvikelse - differentiering och relationer till specialpedagogikens roll och funktioner.

1. Enskilda skolämnen eller motsvarande

"*Matematik i en skola för alla*" är en övergripande benämning på ett antal projektstudier som leds av Ann Ahlberg vid Göteborgs universitet. Rubriken är på visst sätt missvisande, eftersom syftet är mer omfattande än studier av undervisning i matematik, även om detta ämne fokuseras speciellt. Detta motiverar att projektet också tas med i grupp 5 nedan. Det övergripande syftet i projektet är att granska hur intentionerna i skolans styrdokument om en demokratisk och likvärdig utbildning för alla tar sig uttryck i grundskolans arbete med de yngre eleverna. I fallstudierna studeras skolan som organisation och social praktik. En av utgångspunkterna för denna granskning är specialpedagogens handledningssamtal med lärare på två skolor vilka undervisar elever i första och andra respektive fjärde och femte skolåret. För att ge en didaktisk dimension till lärarens möte med elever som har olika förutsättningar ägnas undervisningen i skolämnet matematik särskild uppmärksamhet.

Projektet "Att utveckla förståelse av tal och lära sig aritmetiska färdigheter" innefattar tre delstudier som syftar till att kartlägga hur blinda barn, döva barn och barn utan dessa handikapp erfar talens innebörd och lär sig att räkna. Studierna utförs i ett samarbete med Läkepedagogiska högskolan i Budapest och Pedagogisk Institut i Trondheim. I en intervju-situation har barn från respektive barngrupp ställts inför likartade matematiska problem. Intervjuerna har videoinspelats och utgör det empiriska materialet i undersökningen. Generella och särskiljande drag mellan de tre barngrupperna

har identifierats och analyserats, vilket bidragit till att synliggöra den matematiska förståelsens framväxt.

Vid Lärarhögskolan i Stockholm har Kerstin Fellenius studerat synskadade elevers *läsning (Svenska)*. Tjugofem synskadade elevers läsförmåga, läsintresse och läsvanor granskas - från mellanstadiet till högre nivåer. En studie gäller åtta elevers lästräning med fokus på olika grad av synskada, läsmedium och lässätt.

Lars Kristén, doktorand vid Luleå Tekniska Universitet, bedriver ett avhandlingsarbete relaterat till ämnet *idrott* och med arbetsnamnet "Benefits of sport activities in disabled children and youths; a clinical and interventional study". Kristén är intresserad av vilka faktorer som påverkar val av idrottsaktiviteter hos barn och ungdom med funktionshinder.

2. Diagnosticerade funktionshinder och/eller syndrom eller på annat sätt identifierade karakteristika hos enskilda elever

Sedan 1972 har PRESS (Rörelsehindrade elevers situation i skola och samhälle) varit en paraplyorganisation för att stimulera forskning och utvecklingsarbete inom rh-området. PRESS arbetar tvärvetenskapligt i samverkan mellan Bräcke Östergård och olika universitetsinstitutioner. I programgruppen ingår forskare och praktiker från pedagogiska, medicinska, psykologiska och sociala sektorer samt företrädare för Skolverket, SIH och Riksförbundet för rörelsehindrade barn och ungdomar. Utöver de specifika resultaten och slutsatserna från de olika undersökningar som genomförts, har PRESS-studierna lyft fram ett generellt förhållande av grundläggande betydelse för forskning om rörelsehindrade elever, nämligen rh-gruppens stora heterogenitet och den höga frekvensen av flerhandikapp. En konsekvens av detta är nödvändigheten av att ta utgångspunkt i generell teori som har relevans för det problemområde som studeras (inläring, personlighetsutveckling, kommunikation, undervisning etc.; Se också ÅSK-projektet under förskolestudier ovan).

Vid Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik, pågår för närvarande två delprojekt inom ramen för PRESS med Ingemar Emanuelsson som projektledare:

1. Kunskapsutveckling hos elever med rörelsehinder. Syftet är att genom kunskapsmätningar och kvalitativa experiment belysa kunskapsutveckling hos olika grupper av elever med rörelsehinder samt att sätta in elevernas lärande i ett teoretiskt sammanhang. Projektets forskningsmässiga betydelse ligger dels i att i högre grad än tidigare forskning ta hänsyn till den avsevärda heterogeniteten inom rh-gruppen, dels även i att de empiriska resultaten sätts in i ett teoretiskt sammanhang. Främst gäller det begreppen avvikelse och alternativa strategier vid problemlösning. De bidrag som projektet kan ge är en omfattande, nyanserad information om rh-elevernas kunskapsutveckling och en ökad förståelse av grundläggande faktorer som stöder eller hindrar elevernas lärande i deras skolsituationer. Projektet genomförs i tre delstudier, varav de två första bygger på studier och analyser av elevernas arbete med material som ingår i den nationella utvärderingen av skolan 1995. Den tredje delstudiens analyser bygger på information insamlad genom intervjuer och videoinspelningar av elevernas arbete med provuppgifter av främst spatial karaktär. Kontinuerligt görs även observationer i olika skolsituationer. Slutrapportering skall ske i en doktorsavhandling (Johan Malmqvist).

2. Karin Guttman studerar Alternativa kommunikationssätt hos icke talande elever. Syftet är att undersöka icke-talande elevers och döv- och hörselstämning elevers kommunikation i deras vardagliga liv, samt att ytterligare undersöka blissanvändares kommunikativa kompetens med avseende på teoretiska antaganden som gäller lingvistiska, sociorelationella och strategiska färdigheter. Information om kommunikation har insamlats genom post-enkät och videoinspelade intervjuer, av vilka de senare även ger information för studier av kommunikationen i sig i alla dess delkomponenter.

”Syndrom-diagnoser och specialpedagogiskt bemötande” är benämningen av ytterligare ett projekt vid Institutionen för pedagogik och didaktik vid Göteborgs universitet (Inga-Lill Jakobsson doktorand; Ingemar Emanuelsson projektledare). Projektet har sin bakgrund i en etablerad samverkan mellan Barnmedicinska kliniken på Sahlgrenska universitetssjukhuset och Enheten (tidigare Institutionen) för specialpedagogik. Främst fokuseras specialpedagogiska konsekvenser av diagnoser av ovanligt förekommande syndrom. Syftet är dels att utveckla flervetenskaplig kunskap, där väsentliga kritiska relationsområden i pedagogiska situationer identifieras i samverkan mellan medicinsk, psykologisk och specialpedagogisk expertis och dels att genom intensiva studier av diagnosticerade elevers skolsituationer undersöka hur denna kunskap kan komma till användning i modeller för utveckling av skolans verksamhet - kompetensutvecklande bemötande relaterat till elevernas behov av hjälp och stöd. Skolsituationerna studeras kvalitativt med hjälp av observationer, intervjuer och dokumentanalyser.

Lars Berglund studerar koncentrationssvårigheter relaterade till strukturaspekter och åtgärds perspektiv i en studie av 193 elever med koncentrationssvårigheter från förskoleklass till grundskolans år sex. Analyserna visar att lärarna använder sig av ett brett register av åtgärder beträffande svårigheter med anknytning till socioemotionell förmåga och uppmärksamhetsförmåga medan svårigheter relaterade till metakognitiv förmåga endast har samband med specialpedagogiska åtgärder. Problem kopplade till motorisk förmåga visar sig i stort sett sakna åtgärder från lärarnas sida.

Peter Karlsudd, vid Högskolan i Kalmar, disputerade 1999 vid Institutionen för pedagogik, Lunds universitet på avhandlingen ”Särskolebarn i fritidsverksamhet.” Det har under de senaste åren skett betydande förändringar inom fritidshemsverksamheten/skolbarnsomsorgen i landets kommuner. Förändringsprocesser pågår fortfarande, och ofta som konse-

kvenser av minskade resurser i verksamheten. Socialstyrelsen har i olika utredningar uttryckt sin oro för att utvecklingen leder till en ökad negativ segregering och att normaliserings- och integreringsambitionerna går förlorade.

Mot bakgrund av detta har avhandlingsarbetet avsett att kartlägga och analysera den fritidshemsverksamhet som erbjuds ”barn i behov av särskilt stöd”. Utifrån en väl avgränsad grupp, nämligen barn inskrivna i särskolan, söker undersökningen svar på följande frågeställningar:

- Vilken fritidshemsverksamhet erbjuds barn inskrivna i särskolan?
- Hur väl uppfyller fritidshemmets verksamhet de mål om god omsorg och stimulans som styr- och måldokument stipulerar?
- Vilka faktorer har störst betydelse för måluppfyllelsen?
- Vilka åtgärder bör prioriteras för att säkra eller förbättra kvalitén?

Vid Linköpings universitet bedrivs forskarutbildning och forskning i ämnet *handikappvetenskap*. Stefan Gustafson skriver sin avhandling inom området Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Karin Zetterqvist Nelson har i sin doktorsavhandling rapporterat en studie av barns och föräldrars upplevelser av och i samband med att man fått diagnosen dyslexi. Miriam Magnusson har studerat betydelsen av tidig upptäckt av hörselskada/dövhet och disputerade hösten 2000 på en avhandling med titeln *Hearing Screening of Infants and the Importance of Early Language Acquisition*.

Vid Högskolan för Lärarutbildning och Kommunikation i Jönköping pågår forskning kring Specialpedagogik för särskilt begåvade med Roland Persson som projektledare. Projektet syftar till att kartlägga varje europeiskt lands inställning till och utbud av specialpedagogisk intervention vad gäller sär-

begåvade barn och ungdomar mot bakgrund av Europarådets rekommendation nr. 1248, som uppmanar alla medlemsländer att genom lagstiftning inkludera även särbegåvade barn och ungdomar som individer i behov av särskilt pedagogiskt stöd. Kartläggningen visar i stort en tydlig uppdelning av den europeiska kontinenten på två sätt i fråga om hur man förhåller sig till denna typ av specialpedagogik och hur man har levt upp till Europarådets rekommendation. Hela det kontinentala Europa kontrasteras mot Skandinavien i det att särbegåvade individer i de kontinentala ländernas skol- och utbildningssystem på olika sätt ges särskilda möjligheter till stimulans och utbildning.

Kerstin Heiling, Malmö Högskola, beskriver och studerar den lärarkompetens som möter hörselskadade elever i olika skolmiljöer - grundskola och specialskola, vanlig gymnasieskola respektive riksgymnasium, vanlig klass och särskild undervisningsgrupp - samt även den grundläggande lärarutbildningens, den vardagliga lärarerfarenhetens, fortbildningens och den specialpedagogiska påbyggnadsutbildningens bidrag till lärarkompetensen. Lärares och skolledares uppfattning om resursbehov, problemområden, målsättning och måluppfyllelse har kartlagts genom enkäter och intervjuer. Fördjupad information har erhållits genom skolbesök, där också elever har intervjuats.

Kerstin Heiling studerar även Läs- och skrivutveckling hos döva och gravt hörselskadade elever från förskolan till grundskolans slut. I en longitudinell studie kartläggs genom läsprov i åk 4, 6 och 8 läsutvecklingen hos elevgrupper som skiljer sig åt vad gäller ålder för tillgång till teckenspråk, typ av teckenspråksexponering och tidpunkt för införande av svenska som andraspråk. Provdatabas har insamlats från åren 1985 till 1998. Enligt den preliminära analys som genomförts finns stora variationer i läsförmåga mellan olika grupper av elever.

Anna-Lena Tvingstedt, vid samma högskola, studerar Cochlea implantat på barn - En psykosocial uppföljningsstudie

av förskolebarn med CI (behandlat ovan under rubriken förskola - förskoleklass). Under 1999 påbörjades ett treårigt projekt, som är en fortsättning av studien "Cochleaimplantat på barn- en psykosocial uppföljningsstudie av förskolebarn med CI". I detta projekt följs barnen med CI upp i skolan. Hösten 1999 har 15 av de 22 barnen börjat skolan. Majoriteten av dem kommer att gå i dövskola eller i vanlig klass med teckenspråkig personlig assistent och några av dem kommer att gå i hörselklass. Ytterligare fem barn började skolan hösten år 2000. För dessa barn är skolgången ännu ej beslutad. Syftet med studien är att följa barnens språkligt-kommunikativa, emotionella, sociala och kognitiva utveckling i skolsituationen. Under projekttiden kommer barnen att ha haft implantat i mellan tre och sex års tid vilket gör det möjligt att börja studera de mera långsiktiga konsekvenserna för barnens utveckling av ett Cochlea implantat. Eftersom barnen placerats i olika skolformer är det också möjligt att belysa i vilken utsträckning dessa olika skolplaceringsalternativ förmår tillgodose CI-barnens behov.

Bernt Gunnarssons doktorsavhandling från år 1995 redovisar en studie av elever på skoldaghem under rubriken "En annorlunda skolverklighet; Elevers upplevelser av traditionell och alternativ skolmiljö". Det gäller alltså elever med sociemotionella störningar och/eller koncentrationssvårigheter och jämförelser görs mellan deras upplevelser från vanlig grundskola och skoldaghem.

Vid Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, pågår några doktorandarbeten relaterade till olika funktionshinder:

Inga-Lill Eriksson studerar Specialpedagogik för elever med begåvningshandikapp i grundskola och särskola. Guadalupe Francia disputerade 2000 på avhandlingen: Policy som text och praktik. En analys av likvärdighetsbegreppet i 1990-talets utbildningsreform för det obligatoriska skolväsendet. Bozena Hautaniemi's avhandlingsämne är: Att utvecklas utan att

kunna tala. Funktionshindrade barns förutsättningar till utveckling i en miljö styrd av vardagspedagogik - de föreställningar om barnet som är starkt influerade av teori och ideologi. Avhandlingsämnet för Eivor Marklund är: Gravt språkstörda barns kommunikativa beteenden i varierade sociala interaktioner - en longitudinell interaktions- och utvecklingsstudie. Helena Hemmingssons avhandlingsstudie gäller skolsituation och lärande för elever med fysiska funktionshinder, varvid hon bl a fokuserar tidsaspekter och fördelning av lärartid som resurs.

Vid Lärarhögskolan i Stockholm pågår några avhandlingsstudier inom området:

Barbro Lindgren gör en kartläggning av psykiska och pedagogiska erfarenheter i Sverige av Retts syndrom, som är en sjukdom som drabbar enbart flickor. Orsaken är okänd och sjukdomen kan inte fastställas medicinskt utan måste diagnostiseras utifrån sjukdomshistorien och den samlade symtombilden. Barbro Lindgren skildrar sjukdomsbilden för ett fyrtiotal flickor i åldrarna 2-22 år och ger förslag till behandling samt pedagogiska och terapeutiska åtgärder.

Eva Heimdal Mattsson, som disputerade 1998 på avhandlingen "The School Situation of Students with Motor Disabilities", studerar elever med rörelsehinder i grundskolan och gymnasiet. Det övergripande syftet med projektet är att studera företeelser som deltagande, självständighet och autonomi med fokus på elever med rörelsehinder. Detta är undersökt i relation till individuella förutsättningar och miljöbetingade omständigheter och inflytande i skolan. Fokuserade begrepp är exempelvis makt och kontroll på olika nivåer, t ex utbildningspolicy och organisatoriskt perspektiv.

Kerstin Fellenius disputerade 1999 på sina studier av läsförmåga och läsutveckling hos barn med synnedsättningar. Det övergripande syftet med projektet är att beskriva hur elever med olika grad av synnedsättningar läser och att utveckla deras läsförmåga. En longitudinell studie av elevers val av läsmedia

(punktskrift och/eller svartskrift) har utförts. En uppföljning av tolv elever gjordes i årskurs nio och en tvärsnittsstudie genomfördes av alla barn med synnedsättningar i årskurs 3 i Sverige som gick igenom ett lästest. Data om läsning av olika slags text, diagnos, synskärpa och optiska hjälpmedel insamlades. Datorn som pedagogiskt hjälpmedel i undervisningen av gravt synskadade nybörjare studeras i ett nationellt delprojekt.

Vid Växjö universitet bedriver Christer Jacobson och Ingvar Lundberg studier av läsutveckling och dyslexi. Projektet, som har en longitudinell uppläggningsstudie, studerar förhållandet mellan specifika läs- och skrivsvårigheter och läsutveckling.

3. Studier av behov av specialundervisning i bredare mening och perspektiv än under 1 och/eller 2

Vid Lärarhögskolan i Stockholm bedrivs fyra projekt inom det rubricerade området:

Pirjo Lahdenperä redovisar i sin doktorsavhandling studier inom området "Invandrarbakgrund eller skolsvårigheter. En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund". Relationen mellan lärares uppfattningar om svårigheter i skolan och deras förhållningssätt till elevers invandrarbakgrund analyseras. Utgångspunkt är "åtgärdsprogram" skrivna i anslutning till specialpedagogiska fortbildningskurser. Programmen studeras som kommunikationsakter och skrivna historier, baserade på epistemologisk forskningsmetodisk teori med socialkonstruktivistisk inriktning.

Rolf Helldin har presenterat rapporten "Specialpedagogisk kunskap som ett socialt problem. En historisk analys av avvikelse och segregation". Exempel på frågeställningar är: Vilka traditionsbundna idéer, vetenskapliga teorier och argument bestämmer synen på elever med inlärningsproblem? Skall elever med särskilda behov segregeras i särskilda grupper eller integreras med "normala" elever? Frågorna diskuteras i en kritisk analys av synen på svagt begåvade elever och socialt utslag- na i början av 1900-talet. Grundläggande mönster med förgre-

ningar till dagens syn på specialpedagogik beskrivs och analyseras.

Inga Andersson skriver om ”problembarn” i skolan och om olika åtgärder för att hjälpa dem. Problematiken sätts in i ett utvecklingspsykologiskt sammanhang genom fallbeskrivningar av barn hon mött under sin långa praktik som skolpsykolog. Budskapet är att inget fall är hopplöst. Det är resurserna som ofta inte räcker till för att uppfylla målet en skola för alla. Utifrån intervjuer med aktiva lärare och egen lång erfarenhet som skolpsykolog diskuterar författaren olika sätt att hantera konflikter mellan elever, lärare och föräldrar, och hur ”skolproblem” kan lösas.

Elever i Specialpedagogisk Verksamhet (ESV) är benämningen på ett forskningsprogram med Siv Fischbein som ledare. Ett nätverk av specialpedagoger och forskare har under tre år samlat material om styrdokument, skolledares och lärares syn på specialpedagogisk verksamhet, lärares behov av stöd och resurser, föräldrars och elevers behov av stöd och resurser, elevers självkänsla och upplevelser av skolan och klassen. Vad sker i mötet mellan skolan och ”barn i behov av specialpedagogiskt stöd”? Vilken inställning har föräldrar till de resurser skolan erbjuder? Hur upplever ”barn i behov av specialpedagogiskt stöd” skolan?

Vid Växjö universitet bedriver en grupp forskare under ledning av Håkan Jenner och Per Gerrevall studier av ungdomar som placerats på särskilda ungdomshem. Därvid fokuseras bl a grundskolans (otillräckliga) förmåga att möta dessa ungdomars behov i olika avseenden. Projektets syfte är att bidra till att utveckla en specialpedagogik på kommunikativ grund för de särskilda ungdomshemmen, som dels tar hänsyn till ungdomarnas speciella behov, dels tar hänsyn till de ramfaktorer som styr verksamheten. Kunskap om den pedagogiska verksamhetens villkor och utformning utvecklas genom intervjuer med lärare och elever, genom lärares dagboksanteckningar samt genom deltagande observation.

4. Utvärdering och effektstudier av vidtagna speciella åtgärder - huvudsakligen på individnivå

Annelis Jönsson vid Högskolan i Malmö studerar "Skolans problemelever - hur ser de på sin skoltid retrospektivt?" Denna studie bygger på en grupp f d elevers berättelser om och återblickar på sin skoltid tio år efter att de lämnat grundskolan. Projektet är en uppföljning av projektet "Tillsammans kan vi" som pågick mellan 1987 och 1990 vid Höja- och Rosengårdsskolan i Malmö. I fokus för studien står således en grupp f d problemelevers perspektiv på skolan. Eleverna har då de var mellan 22 och 25 år intervjuats om sina skolerfarenheter med syfte att försöka fånga deras bilder och perspektiv på sin skoltid och uppväxt för att på så sätt nå ökad kunskap om och förståelse för hur dessa elever retrospektivt uppfattar sin skoltid. Syftet har också varit att studera hur skolans socialisering kommer till uttryck i deras skolberättelser.

Åsa Murray är vid Lärarhögskolan i Stockholm ansvarig för ett temaområde benämnt "Forskning om utbildning och individuell utveckling". Detta tema samlar forskare med intresse för individuell utveckling under skolåldern och i vuxen ålder efter utbildningstiden slut. Det gemensamma perspektivet är att undersöka vilken inverkan skola och utbildning har för den individuella utvecklingen. Många projekt är longitudinella uppföljningsstudier av individer under skoltiden och även efter utbildningstiden i vuxen ålder. Genom att följa slumpmässigt utvalda elever i den obligatoriska skolan kan utvecklingen av särskilda grupper jämföras med hela variationen av så kallade "vanliga elever".

5. Studier av organisation och individplaceringar, integrering och/eller "inclusion" etc.

Statsvetaren Staffan Löfqvist, Mitthögskolan, har i sin avhandlingsstudie bl a behandlat huruvida det svenska systemskiftet haft betydelse för arbetet med elever i behov av stöd. Främst gäller det fördelning och användning av resurser för special-

pedagogiska insatser samt organisation. Bl a har han studerat hur decentraliseringen i kombination med minskad tilldelning av resurser påverkat former och arbetssätt för särskilt stöd till elever i svårigheter. Av särskilt intresse är i dessa sammanhang, att när skolan som organisation och verksamhet utsätts för ”stress” i form av nedskärningar av resurser och förändrade styrdokument, blir de tydligaste förändringarna snarare organisatoriska än försök att förändra arbetssätt. Utformningen av specialundervisningen tenderar att gå tillbaka till eller behålla tidigare modeller, och förändringarna syns därför tydligast som ökande antal särskilda grupper och ökad storlek av sådana, liksom att antalet elevassistenter ökar på bekostnad av antalet speciallärare.

Vid Lärarhögskolan i Stockholm bedrivs forskning inom temat Utbildning och utveckling under Siv Fischbeins ledning kring elever med speciella förutsättningar och möjligheterna för integrerade och segregerade miljöer att möta deras behov. (Se ESV-programmet ovan) Några doktorandarbeten gäller frågeställningar som är aktuella i rubricerat sammanhang:

Mara Westling Allodi forskar om samspel och kommunikation i utbildningsmiljöer samt om lärares och specialpedagogers strategier i relation till elevers självuppfattning och inläring. Audrey Malmgren Hansen studerar hur olika skolorganisationer tillgodoser barn med behov av särskilt stöd och av lärarutbildningens roll för skolutveckling. Hon studerar också Specialundervisningens roll under förändringar i skolan. Lise Roll-Pettersson studerar föräldrarnas val av integrerade eller segregerade skolmiljöer för barn med behov av särskilt stöd. I första hand gäller det val mellan grund- och särskola.

Som vi nämnt under punkt 1 ovan, har Ann Ahlberg vid Göteborgs universitet studerat hur specialpedagog och lärare samverkar i ”inclusive” undervisning. Hon har rapporterat sina resultat under rubriken ”På spaning efter en skola för alla”.

Vid Örebro Universitet arbetar forskningsgruppen DEAF STUDIES med studier av kommunikation och lärande, tvåspråkighet, dövlärover utbildning och matematikdidaktik. Gruppen anlägger ett pedagogiskt mångfaldsperspektiv på 'invandrar-flerspråkliga' och funktionshindrade i skolan. Den söker i Funkis-propositionens anda att utveckla "teoretiska perspektiv, deltagarperspektiv och kunskap om specialundervisningens sammanhang". I september 2000 disputerade Lars-Åke Domfors på sin doktorsavhandling: "Döfstumlärare - specialpedagog - lärare för döva och hörselskadade. Lärover utbildningsinnehåll och rationalitetsförskjutningar". Förändringar i lärover utbildningar studeras från 1873 fram till 1990-talet och bygger på analyser av dokument och förordningar, och avhandlingen redovisar även studier från högskolan på den nationella specialskolan för döva och hörselskadade i Örebro. I det senare fallet gäller det lärover intervjuer, frågeformulär och observationer av undervisning. Jämförelser görs också med lärover utbildningar i Washington D.C. samt Edinburgh. Sangeeta Bagga Gupta leder projektstudier av döva och hörselskadade ungdomars inlärover situation speciellt läsning och lärover svårigheter.

6. Studier av normalitet - avvikelser - differentiering och relationer till specialpedagogens roll och funktioner.

Vid Luleå Tekniska Universitet pågår ett antal avhandlingsstudier som är av intresse under detta sjätte forskningsområde. De har Henning Johansson som handledare och bihandledare från en rad olika forskningsmiljöer med likartade inriktningar.

Lena Rikko inriktar sina studier dels på hur det lärover ser ut som motverkar att skolan misslyckas med vissa barn p g a sitt traditionella arv, dels på hur stort handlingsutrymme lärover har att påverka förändring i lärover situationen för eleverna. I fokus står därvid specialpedagogens roll och möjligheter.

Maj-Lis Hörnqvists projekt är inte uttryckligen specialpedagogiskt men bör ha tydliga beröringspunkter genom frågeställningarna: Hur upplever ungdomar sin egen kompetens i skolarbetet? Hur avgör de sin kompetens?

Vid Högskolan i Halmstad (Wigforssinstitutet) har Magnus Tideman studerat normalisering och kategorisering i samband med handikappideologi och välfärdspolitik. Därvid har han också studerat särskolans, som specialpedagogisk resurs och differentieringsmöjlighet, roll och funktioner. Tillsammans med Jerry Rosenqvist vid Malmö högskola, har han nyligen påbörjat studier med ett teoriutvecklande syfte avseende problematiken kring skolan, undervisningen och elever med funktionshinder och där begreppen normalitet - avvikelse - differentiering är centrala.

Ett av de fyra sammanhållande temana för den specialpedagogiska forskningen vid Lärarhögskolan i Stockholm är "Forskning i specialpedagogik ur ett samhällsperspektiv" med Rolf Helldin som temaansvarig. De forskare som är knutna till detta tema täcker ett brett spektrum av problemområden inom en gemensam samhällsteoretisk ram. Inom denna ram är begrepp som demokrati, jämlikhet, makt och kulturella olikheter forskningsgruppens huvudsakliga verktyg för analysen av den specialpedagogiska situationen i det moderna samhället av idag och i framtiden. Fokus i analysen är att förstå framtida möjligheter i rollen för specialpedagoger och specialpedagogik inom det obligatoriska utbildningssystemet. Pågående forskningsprojekt inom temat gäller:

Historiskt baserad analys av specialpedagogisk kunskap, filosofiska och utbildningspolitiska frågor knutna till det specialpedagogiska fältet samt avvikelse som social konstruktion (Rolf Helldin);

Specialpedagogens roll i det obligatoriska utbildningssystemet samt metodologiska frågor knutna till utvärdering (Audrey Malmgren-Hansen);

Samverkan mellan olika yrkesgrupper inom undervisnings-systemet. Grupporienterade inlärnings-situationer för lärare (Birgitta Sahlin);

Läroplansanalys och klasskillnader - språk som samverkande modell samt kommunikation på jämlik bas (Ulf Sivertun).

Vid Institutionen för pedagogik och didaktik vid Göteborgs universitet pågår ett antal projektstudier relaterade till rubri-kens tema. Projekten är nära samordnade och närmast delar av ett forskningsprogram där delarna följer upp varandra i frå-geställningar och teoriutveckling. Projektledare är Ingemar Emanuelsson.

SPEKO-projektet (Specialundervisningen och dess conse- kvenser) slutrapporterades med Bengt Perssons doktorsav- handling ”Den motsägelsefulla specialpedagogiken”. Projektets övergripande syfte är att studera motiveringar för fördelning och användning samt effekter av specialpedagogis- ka resurser i grundskolan. Dessa studiers bakgrund och moti- veringar är resultat från tidigare studier inom ramen för UGU- projektet (Utvärdering Genom Uppföljning; longitudinella studier av elevårskullar), som bl a visat att andelen elever i en årskull som på olika sätt får specialundervisning under sin skoltid fortfarande är lika hög, ca 35 procent, som i början på 1970-talet, då den av t ex SIA-utredningen bedömdes som orimligt hög. Samtidigt har studierna visat, att elevgrupper, som med hänsyn till sina förutsättningar rimligen skulle vara i störst behov av specialundervisning, inte alltid har fått sådan. Då dessa resultat relateras till riktlinjer i förordningar och läroplaner, framträder bristande överensstämmelser som är bakgrund till projektets frågeställningar och undersöknings- foki.

Slutfasen av projektarbetet samordnades med det senare startade SKOLNORM - Skolan och normalvariationen av ele- vers olikheter - med övergripande syfte att studera och analy- sera processer, som leder till att vissa elever diagnosticeras eller på andra sätt definieras som elever i behov av särskilt stöd

i grundskolans verksamhet. Speciellt fokuseras därvid sådana förhållanden som leder till speciella individinriktade åtgärder för "avvikande elever" - bedömda egenskaper eller andra individbundna karakteristika - och vilka konsekvenserna förväntas bli av sådana åtgärder. Olika hinder och främjande faktorer för utveckling av "en skola för alla" skall identifieras och analyseras. Projektet ska ge fördjupad kunskap om ansvarsfördelning och prioriteringar vad gäller skolans skyldighet att söka motsvara elevers behov av hjälp och stöd. Genom fördjupade studier ska processer och mekanismer bakom specialundervisningens faktiska utformning klarläggas. I jämförelse med SPEKO blir fler nivåer - politiska, administrativa och verkställande - fokuserade i studier och analyser. Det empiriska underlaget utgörs av insamlade dokument och intervjuer på de olika nivåerna. Projektet genomförs som "fallstudie" i en kommun. Den valda skolan är en skhel skola, dvs omfattar förskola, förskoleklass och år 1-9. Utöver fallstudien genomförs, i kompletterande syfte, analyser av data från UGU-projektets longitudinella studier av riksrepresentativa individurval från olika elevkohorter samt jämförande delstudier i form av examensarbeten i andra kommuner. Projektmedarbetare: Pija Ekström, Lars Berglund och Bengt Persson.

DISEL-projektet (Differentiering, Specialpedagogik och Likvärdighet - Studier av utbildningskarriärer för ungdomar i svårigheter) är det senast påbörjade projektet med Bengt Persson som medarbetare. Projektets övergripande syfte är att studera och analysera om och på vilket sätt studiekarriärer hos elever som varit föremål för specialpedagogiskt stöd i grundskolan skiljer sig från studiekarriärer hos elever som inte ansetts behöva sådant stöd. Särskilt fokuseras elevernas övergång till och val av program i gymnasieskolan, eventuella studieavbrott under grundskoletiden samt skolans värdering av elevernas prestationer i form av avgångsbetyg i årskurs nio. I denna studie fokuseras mer specifikt studiekarriärer hos elever som bedömts ha haft sådana svårigheter i grundskolan att

de behövt och erhållit specialpedagogiskt stöd. Projektet är en uppföljning och vidareutveckling av sedan lång tid tillbaka etablerad forskning kring differentieringsfrågor i skolsystemet. En förutsättning för denna forskning har varit och är tillgången till UGU-projektets longitudinella data. De mer direkt specialpedagogiskt inriktade studierna har övertygande visat, att motiveringar för, liksom genomförande och konsekvenser av olika former av specialpedagogiska insatser, inte kan studeras och förstås meningsfullt skilda från sina kontextuella sammanhang. Dessa sammanhang är i avgörande avseenden nära kopplade till skolans pedagogiska såväl som organisatoriska differentieringsproblem.

”Identitetsskapande och institutionella beteckningar - diagnosticering som diskursiv praktik i den svenska skolan” är arbetsnamnet på Eva Hjörnes avhandlingsarbete och ett projekt med Roger Säljö som vetenskaplig ledare. I projektet studeras och bearbetas frågor om hur vi förstår barn som inte passar in i en institutionell verksamhet, och vilka kategorier för att hantera deras svårigheter som får fäste i institutionella miljöer. Speciellt fokuseras sådana biomedicinska förklaringsmodeller som under senare decennier sett en mängd nya tillstånd och syndrom (t ex DAMP/ADHD, Touretts syndrom) och konsekvenser av dessa för skolan och dess resursanvändning, men också för barns identitet och livskarriär.

På *Socialantropologiska institutionen vid Stockholms universitet och Högskolan i Dalarna* har nyligen Åsa Bartholdsson med docent Lars Pettersson som handledare påbörjat en avhandlingsstudie med frågeställningar som ligger nära det ovan refererade SKOLNORM-projektet. Exempel på sådana frågeställningar är: Vilka föreställningar finns representerade i skolan idag kring det ”normala” barnet? Hur och på vilka grunder görs olika klassificeringar av barn inom denna institution? En viktig skillnad är dock, att Åsa Bartholdsson också direkt fokuserar barnens perspektiv i studien som dels skall genomföras i årskurs fem och i en andra del i en förskoleklass som skall föl-

jas tre år. En huvudfråga är när ett beteende övergår till att vara avvikande och utifrån vems kriterier detta avgörs. Åsa Bartholdsson ska också undersöka vilka diskurser i samhället som slår igenom i dessa klassificeringsprocesser, dvs vilka rådande idéer, föreställningar, ideologier och diskussioner som påverkar synsättet, och detta i såväl skolans styrdokument som mer allmänna uttryck som finns i samhället och som rör föreställningar om vad som är ett "normalt" barn.

c. Gymnasieskola

Som framgått av tidigare avsnitt i vår rapport, så är den specialpedagogiska forskning som direkt gäller gymnasieskolan av ytterst liten omfattning. Vissa av de projekt eller motsvarande som vi fört till grund- och eller särskola, har inslag som är av intresse också för gymnasieskolans förhållanden och verksamhet. Den forskning som är direkt hänförlig till gymnasieskolan som skolform presenteras och analyseras dock i en separat rapport utarbetad av Rolf Helldin (2000). I detta sammanhang begränsar vi oss till att hänvisa till denna redovisning.

d. Särskola

En mer utförlig presentation av forskning gällande särskolan har tidigare presenterats som redovisning av ett särskilt uppdrag för Skolverket. Dock har, som nämnts ovan, detta arbete bedrivits samordnat med den här presenterade studien av specialpedagogisk forskning. Det motiverar, att vi också i detta sammanhang presenterar huvuddragen av Rosenqvists sammanställning och analys.

En sökning i Libris under *utvecklingsstörning* respektive *särskola* och *dissertation* åren efter 1985 ger, efter bortsortering av icke svenska publikationer, sammanlagt 24 träffar. Dessa innefattar då både doktorsavhandlingar och licentiatuppsatser. Av dessa berör sex arbeten särskola, inklusive förskoleverksamhet och fritidshemsverksamhet. Studier av särskolan som skolform och dess undervisning har redovisats av Jerry Rosenqvist som

fokuserat ett arbetsmarknadsperspektiv och Kerstin Göransson som studerat olika samspelsmönster i särskoleklasser, främst i träningskolan. Lennart Anderssons licentiatuppsats rapporterar studier av elever med hörselnedsättning i särskolan. Inga-Lill Eriksson redovisar studier av särskolelever i vanlig grundskoleklass i sin licentiatuppsats, studier som enligt planerna skall fullföljas och slutrapporteras i en kommande doktorsavhandling. Integreringsproblematik har studerats av Anders Hill och Tullie Rabe vid Göteborgs universitet som longitudinellt följt en grupp barn med utvecklingsstörning från den kommunala förskolan och vidare till de skolformer som barnen kommit till, i de lägre åldrarna ofta vanlig grundskola, men senare som regel särskola med eller utan s k integrerad placering i grundskoleklasser.

I en sammanställning (Bjerstedt, 1999) finns samtliga 625 doktorsavhandlingar som ventilerats vid de pedagogiska institutionerna i Sverige under perioden 1969-1998. Endast en av dessa har med ordet särskola i titeln, den ovan angivna av Rosenqvist. Därefter har den av Karlsudd med studier av särskolebarn i integrerad skolbarnsomsorg tillkommit år 1999.

I både Libris och Bjerstedts sammanställningar finns emellertid flera avhandlingar och rapporter över studier av personer med utvecklingsstörning, som tangerar området särskola. Det är dock endast få av dem som publicerats efter 1990. Göransson (1999) fortsätter sina studier av skolsituationer för barn med utvecklingsstörning med fokus på samspel och delaktighet i både särskola och grundskola liksom i olika organisationsformer inom dessa skolformer. Gustavsson (1998) har mer retrospektivt också studerat deltagandaspekter i särskolan hos "den första integreringsgenerationen". Möjligen kan också Holmqvists studier av autism räknas in i denna kategori av studier.

Magnus Tideman, som disputerat i Socialt arbete vid Göteborgs universitet 2000 har i en del av sin forskning av "Normalisering och kategorisering" redovisat studier av

väsentliga frågeställningar kring rekryteringen till särskolan. Han har bl a funnit att det finns en stor variation mellan kommuner och rektorsområden vad gäller de faktiska kriterier som kommer till användning som motiveringar för olika skolformsplaceringar och hur undervisningen ordnas för elever med utvecklingsstörning. En utgångspunkt i hans studier har varit den på senare tid på olika sätt konstaterade ökande övergången till särskolan från grundskolan.

En utförlig beskrivning av specialpedagogiska forskningsmiljöer och deras pågående projektverksamheter har, som sagts tidigare, presenterats av Rosenqvist (1995). Den har här använts för att följa upp och identifiera forskning på särskoleområdet senare än detta år, 1995, vid dessa miljöer. Utöver sammanställningen ovan har endast ett litet antal relevanta studier identifierats.

På Pedagogiska institutionen vid Lunds universitet har Jerry Rosenqvist följt upp sina studier av särskolan i ett arbetsmarknadsperspektiv. Han har också genomfört en utvärderingsstudie av särskoleverksamheten i Kronobergs län. Perspektiven i de två projekten är delvis samordnade. Vid samma institution arbetar Lisbeth Ohlsson med ett avhandlingsarbete kring personers med utvecklingsstörning vuxenutbildning, i vilket arbete också dessa personers erfarenheter av bl a särskolans undervisning penetreras. Hennes projekt rör metakognition inkluderande lärarens självreflektion över elevens sätt att tänka. Preliminär avhandlingstitel är: "Encounters in municipal adult education - Dialogues with students who went to special school or did not attend school at all in their childhood". Kerstin Liljedahl studerar särskolan och dess elever i historiska perspektiv, en uppföljning av avhandlingsstudien från 1993 "Handikapp och omvärld - 100 års pedagogik för ett livslångt lärande".

Från ala-stiftelsen (FUB) i Stockholm redovisas förutom ovan nämnda studier av Kerstin Göransson (s. 28) också Anita Hildéns utvecklingsarbeten med olika datorbaserade hjälpme-

del för begåvningshandikappade i särskolan. Sedan 1998 arbetar Kerstin Göransson med Lise Roll-Pettersson, Ann-Marie Stenhammar, Anna-Lena Stéenson och Lena Thorsson som medarbetare på ett forskningsprojekt: "En skola för alla - Samverkan mellan särskola och grundskola". Projektet består av ett antal delstudier varav några med huvudfokus på studier av olika förutsättningar för samverkan har påbörjats och till vissa delar genomförts. Tillsammans med Margaretha Sundin arbetar Kerstin Göransson också med en kunskapsöversikt om "den pedagogiska processen i träningskolan", vilket projekt tillsammans med Kerstin Göranssons doktorsavhandling är de enda som direkt ställer träningskolans verksamhet i forskningsfokus.

Under rubriken "Projekt om Handikapp" på SFR:s hemsida nämns sammanlagt 74 projekt, programstöd, forskarassistent- och doktorandtjänster påbörjade under tiden 1990-1997. Av dessa finns inget projekt med ordet särskola eller liknande i rubriken och endast ett litet fåtal kan sägas tangera särskolan och dess verksamhet. De har redan behandlats i andra sammanhang ovan.

På pedagogiska institutionen vid Uppsala universitet har Stefansson presenterat en analys av barns i särskolan ritade bilder i form av en uppsats för magisterexamen. Den har rubriken "Den retsamma skolbänken" och ger på sitt sätt en belysning av arbetsituationen för eleverna i skolformen.

Vid Umeå universitet, Institutionen för Barn- och ungdomspedagogik, specialpedagogik och vägledning, arbetar Hille Stål på en avhandlingsstudie i pedagogik med arbetsbenämningen "Lärarkunskap inom träningskolan - erfarenheter och intentioner i undervisningen". Ett tiotal lärare på träningskolans högstadium följs med hjälp av intervjuer och videofilmning för att dokumentera dessa lärares erfarenhet av lärararbete i träningskolan. Syftet är att beskriva undervisning inom träningskolan ur lärares perspektiv och därigenom synliggöra den specifika kunskap om undervisning som

dessa lärare har. Strävan är främst att ta fram lärarnas tankar om undervisning, deras mål och strävan i undervisningen samt deras medvetenhet om grunderna i sitt eget undervisningssätt och hur detta praktiseras.

e. Skolformsövergripande

I vårt sökande efter pågående och rapporterad specialpedagogisk forskning under perioden 1995-2000, har vi inte kunnat finna någon i egentlig mening skolformsövergripande. Åtminstone gäller det om man söker efter explicit uttalade sådana syften och/eller frågeställningar. Visserligen har vi funnit inslag i forskning som vi hänfört till grundskolan, som också äger relevans för andra skolformer eller utbildningsverksamhet och -politik över huvud taget i samhället, men dessa har inte uppfattats som huvuddrag och kännetecken för forskningsprojekten som sådana. Rent allmänt kan sägas, att flera av de forskningsprojekt vi fört till den sjätte gruppen av grundskolestudier (Studier av normalitet-avvikelse-differentiering), har sådana inslag, vilket vi också sökt peka på i detta sammanhang.

Vid Högsolan i Dalarna arbetar Gunnar Berg m fl vidare med studier av skolans organisation och med olika implementeringsstudier relaterade till skolreformerna. Dessa studier är inte ämnade att vara specialpedagogiska, men de innehåller delar som är klart specialpedagogiskt relevanta. Främst gäller det delar som behandlar fenomenen ”styrning av skolan” och ”styrning i skolan”. Liksom också Staffan Löfquists ovan refererade studier blir Bergs studier specialpedagogiskt relevanta, kanske främst just för att de inte fokuserar undervisningen i skolan som sådan, utan mer förutsättningar för denna undervisnings bedrivande. De ger därmed också specialpedagogiskt intressant belysning av differentieringsbehov i skolan som inte nödvändigtvis framträder vid studier av pågående undervisning i olika skolformer.

Genomgång av idéskisser till Skolverkets utlysning av forskningsmedel budgetåret 2000.

Våren 2000 utlyste Skolverket forskningsmedel för budgetåret 2000 inom fyra områden. De 26 idéskisser som inkommit inom område IV (Skolan, undervisningen och elever med funktionshinder) har granskats särskilt med avseende på perspektival och forskningsfokus. Dessa förslag har sänts in från flertalet av de ovan nämnda forskningsmiljöerna, men ytterligare några finns representerade, ITUF i Norrköping (Linköpings universitet) och Högskolorna i Gävle och Kristianstad. Fem förslag ledde fram till beviljade anslag, vilka gick till Malmö Högskola (2 st), Stockholms universitet, ITUF i Norrköping samt Göteborgs universitet.

Med utgångspunkt i skissernas syftes- och innehållsbeskrivningar har de förts till något eller några av följande kategorier:

1. Ämnesanknutet (didaktiskt) perspektiv.
2. Handikapp-/ funktionshindersperspektiv
3. Individperspektiv
4. Skol- och/eller grupperspektiv
5. Samhällsperspektiv

De fem kategorierna skall grovt sett förstås som hierarkiskt ordnade. Ett flertal skisser kan hänföras till fler än en kategori.

Fördelningen mellan kategorierna är följande med andra-kategorin inom parentes:

- 1: 5 (0)
- 2: 0 (5)
- 3: 6 (1)
- 4: 11 (2)
- 5: 7

Värt att notera är att en så stor andel som drygt 20 procent av ansökningarna antar ett samhällsperspektiv d v s att undervisning av elever med funktionshinder förstås i ett vidare perspektiv. Denna utveckling är intressant mot bakgrund av den analys som Rosenqvist genomförde 1994 och där han konstaterade en brist på kontextuell förståelse av funktionshindret/handikappet. Den är vidare intressant som kontrast till den bild, som framträder i vår sammanställning av pågående och nyligen rapporterad forskning ovan.

Ett tiotal idéskisser bedömdes av Skolverket ha sådana kvaliteter att forskarna anmodades att inkomma med en fullständig projektansökan. Av dessa beviljades fem forskningsmedel. Samtliga dessa tillhör - i enlighet med ovanstående kategorisering - kategori 5, d v s de intar ett samhällsperspektiv.

Internationell specialpedagogisk forskning

Specialpedagogisk forskning i Norden

I denna sammanfattande beskrivning av den specialpedagogiska forskningens utveckling i våra nordiska grannländer kommer fokus att ligga på utvecklingen under de senaste decennierna. Island har utelämnats då kopplingen till Danmark när det gäller forskning och utbildning inom det specialpedagogiska området varit mycket stark.

Vissa historiska och kulturella olikheter till trots får den utbildningspolitiska utvecklingen i Norden anses vara tämligen likartad. I det följande kommer fokus inledningsvis att riktas mot utvecklingen i Norge och med detta som referenspunkt kommer utvecklingen i Danmark och Finland att beskrivas. Ett viktigt skäl till detta val är ett för närvarande mycket starkt intresse för utbildningspolitiska frågor i relation till välfärdssamhällets framväxt i Norge, vilket till stor del kan förklaras med den debatt som Rune Slagstads uppmärksammade verk *De nasjonale strateger* startade.

Kännetecknande för dagens specialpedagogiska forskning i de nordiska länderna är också ett mer medvetet arbete på utveckling av specialpedagogisk teori kopplad till specialpedagogikens olika funktioner. I vid mening är det specialpedagogiska forsknings-, kompetens- och verksamhetsområdet nära kopplat till vad som ofta hänförs till begreppet välfärdsstaten och dess utveckling och/eller avveckling. Även om det i alla våra nordiska länder exempelvis finns demokratiskt fattade

beslut om målsättningen att utveckla "en skola för alla" med optimerande av delaktighet och lärandebetingelser för alla oberoende av olikheter i förutsättningar individer emellan, är ett sådant strävansmål inte garanterat för all framtid. Tvärtom, är det lätt att se tecken på ökande skillnader mellan olika grupper som kännetecknande för alla länderna. Det är viktigt att uppmärksamma, att sådana intressen finns företrädda i många sammanhang och att de är förankrade i vitt skilda värderingar och maktkonstellationer. Fältet för angelägen specialpedagogisk forskning är förvisso stort, och behovet av vidare utveckling av teori och perspektiv utmanande. Dess kritiskt granskande roll i samhällen som kännetecknas av kontinuerlig förändring ter sig alltmer nödvändig.

Den specialpedagogiska forskningens utveckling mot en större bredd i olika avseenden, innebär också att den tydligare pockar på intresse och resurser även inom andra forskningsområden. Även om det uttrycks som behov av samverkan eller flervetenskaplighet, är det rimligt att se, att detta innebär förväntningar och krav som också kan ta sig uttryck i marginaliseringsbehov i starka och etablerade intressegrupper. I sådana sammanhang är det också lätt att identifiera "interna" konflikter inom det specialpedagogiska området. Inom detta är det då nödvändigt med en ökande beredskap till dialog mellan företrädare för olika synsätt, paradigm och andra förståelseperspektiv för att utveckla specialpedagogiken som kompetensområde. Brister i sådan beredskap och konflikter utan dialog riskerar i hög grad att verka försvagande och öka risker för marginalisering i samhälle och utbildningsforskning. Den offentligt förda diskussionen, i såväl vetenskapliga fora som andra media, har under de senaste åren varit mest omfattande och intensiv i Norge. Företrädare för olika förståelseperspektiv relaterade till specialpedagogik som vetenskaplig disciplin såväl som dess roll i skola och samhälle, har varit och är fortfarande mycket aktiva i en stundtals het debatt, inte

minst i anslutning till ovan nämnda FoU-satsning från departement och Norges Forskningsråd (NFR) (se t ex Haug, Tøssebro och Dalen, 1999).

Norge

I stort överensstämmer den norska utbildningspolitiken under tiden efter andra världskriget med utvecklingen i Sverige. Från norskt håll hade man på nära håll följt de svenska socialdemokratiska skolreformerna och "Den solidariske skolepolitikk" blev målet för reformarbetet som ledde fram till en nioårig enhetsskola och en linjedelad gymnasieskola.

Den specialpedagogiska forskningen i Norge har under 1990-talet tillförts betydande statliga resurser i samband med att specialundervisningen omstrukturerats. Dels handlade det om att de statliga specialskolorna övergick till att bli nationella och regionala kompetenscentra, dels om att precisera kommunernas ansvar för att ge elever i behov av särskilt stöd den hjälp de behövde. Ett led i detta arbete var en statlig satsning på forsknings- och utvecklingsarbete inom det specialpedagogiska området. Det forskningsprogram som kom att utgöra bas för ett antal projekt inom fältet skulle

...sikre at det blei teke initiativ til og gjennomført prosjekt som kunne styrke kunnskapen om kva slags tiltak og tenester det var nødvendig å utvikle for å gje barn, unge og vaksne med særskilde behov eit kvalitativt godt opplæringstilbod i sitt lokalmiljø. Forskinga skulle vere praksis- og handlingsrelevant, og kunne bidra til å endre funksjonshemma sin situasjon. (Programstyret, 1999, s. 1).

De idéskisser och slutliga projektförslag som beviljats medel får anses ge en god bild av forskningsläget inom det specialpedagogiska fältet under 90-talet. Enligt den ovan refererade promemorian lade programstyret vikt vid att sätta in specialpedagogiken i en vidare kontext än det tidigare dominerande medicinskt-psykologiska perspektivet. Det handlade då mera om att utveckla skolan än om att utveckla specialundervis-

ningen, om förståelse och analys snarare än specialpedagogisk handling. Vidare tonades fokuseringen på utbildnings- och skolkontext ned till förmån för en vidare samhällsorienterad situation och kontext för funktionshämmande individer. Det är intressant att notera att Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet (KUF) uttryckte bekymmer över denna orientering som man menade hade en alltför stark slagsida mot socialpolitiska och brukarorienterade perspektiv.

Anslagsmässigt har norsk specialpedagogisk forskning under 1990-talet tilldelats betydligt mer medel än vad som varit fallet i övriga nordiska länder. Under perioden 1993 - 99 fördelades genom programstyrets försorg 37 miljoner Nkr till 20 projekt inkluderande 50 forskare. Fördelningsprocessen var emellertid inte helt oproblematiske. Knappt 200 idéskisser hade inkommit varav ett stort antal bedömdes ha betydande svagheter. I promemorian skriver man:

- mange metodisk svake prosjekt
- mange reine evalueringar og/eller utviklingsarbeid
- lite nybrodsarbeid, lite visjonært/endingorientert
- grunnskolen dominerer tematisk
- nokre felt var ikkje dekte
- svært få internasjonalt orienterte prosjekt. (s. 6).

Vidare var Norges största specialpedagogiska forskningsmiljö Institutt for spesialpedagogikk (ISP) vid Oslo universitet starkt underrepresenterat vad gällde tilldelningen av forskningsanslag, vilket föranledde en anmodan till ISP att inkomma med ytterligare förslag, varvid institutets andel av det totala anslaget kom att uppgå till knappt 30 procent.

I värderingen av forskningsresultaten i de av programstyret finansierade projekten konstateras att ett huvudområde utgjorts av relationen mellan politiskt formulerade ideal och den praktiska realiteten. Denna diskrepans är uppenbar och förklaras bland annat av att specialundervisningens funktion av tradition är tvåfaldig - dels att hjälpa elever med funktions-

hämningar, dels att göra skolsituationen drägligare för de elever som inte får specialundervisning genom att elever med olika slag av svårigheter segregeras ur den vanliga utbildningsmiljön. Skolans diagnostiserande kultur med ett starkt individorienterat problemperspektiv anses också bidra till att realiteten i skolan inte sammanfaller med de politiska intentionerna.

Ett annat problem som identifieras, men som ligger i själva styrningen av inriktning på beviljade forskningsprojekt, är bristen på fri forskning eller grundforskning. I styrets egenvärdering konstateras att inget av projekten har haft som målsättning att utveckla grundläggande teorier och begrepp inom det specialpedagogiska forskningsfältet. Exempel på sådan forskning är studier av hur t ex olika "kategorier" utvecklas och hur utstötningmekanismer skapas i samhället vilka kan komma att utvecklas till specialpedagogiska problem.

Programstyrets ledare Terje Ogden konstaterar i Tidskriften Spesialpedagogikk (Ogden 2000) att resultaten från de 20 forskningsprojekten visserligen gett kunskap om specialpedagogikens organisation och rambetingelser men knappast om resultateffektivt resursutnyttjande. Ogden menar att det krävs ytterligare forskningsresurser för att analysera och förstå specialpedagogikens roll och funktion i en skola för alla och skriver: "Enhetsskolen har en lav toleranse for individuelle variasjoner, og en tendens til å individualisere elevenes mestringsevanser. Det gjenstår mye før vi har lagt forholdene til rette for elever med svake faglige og sosiale læringsforutsetninger, og dermed for en inkluderende pedagogikk". (s. 141).

Det relationella perspektivet framträder starkt i programstyrets programnotat, vilket ifrågasattes av såväl KUF som ISP. Sedan förändringar på styrets ledarpost genomfördes 1994 kunde synpunkter från dessa håll i högre grad tillgodoses. Motsättningen i förståelsen av den specialpedagogiska forskningens inriktning och relevans framträder tydligt i en debatt i tidskriften Spesialpedagogikk 1/97 där Monica Dalen vid ISP

kritiserar det perspektiv som främst Peder Haug (en av programmets två forskningsledare) företräder. Dalen menar att det "inifrånperspektiv" som präglat verksamheten vid ISP vuxit fram genom den nära anknytningen till praxisfältet och dess behov. Haugs kritik av denna forskning som... "normativ, ukritisk, ikke problematiserende og harmoniserende" (Dalen, 1997, s. 45) skulle likaväl kunna användas i beskrivningen av det forskningsperspektiv Haug företräder¹. Vad Dalen eftersträvar är en diskussion om den specialpedagogiska forskningens framtid utan "...unødige motsetninger innen den spesialpedagogiske og pedagogiske forskningen." (s. 45).

Norsk specialpedagogisk forskning har dock sammantaget, genom den ansevärdiga resurstilldelningen under senare år, genomgått en gynnsam utveckling. Inte minst har detta skett genom målmedveten teoriutveckling inom fältet vilket fått internationell uppmärksamhet (se t ex Haug & Tøssebro, 1998). De senaste årens utveckling har även inneburit en markant ökning av antalet forskningsmiljöer som bedriver specialpedagogiskt relevant forskning både inom och utanför universitet och högskolor. Förutom vid flera pedagogiska institut har ett ökat antal forskningsprojekt genomförts i sociologiska forskningsmiljöer.

Finland

En försvarande omständighet när det gäller sökning av finsk specialpedagogisk forskning är att de flesta texter är skrivna på finska. Inom ramen för vårt arbete har det endast varit möjligt att söka efter artiklar och böcker skrivna på engelska eller

¹ Slagstad (1998) skriver att den norska pedagogikens (och specialpedagogikens) normativa dimension starkt präglat dess roll bland samhällsvetenskaperna främst genom reformpedagogen Erling Kristviks arbeten. Kristvik menade att "...pedagogikken skulle som oppdragelsevitenskap være en oppdragende vitenskap. Pedagogikk er ein norm-vetenskap, ein vetenskap om det som bør være, ikkje først og fremst om det som er.

svenska, vilket medför att översikten inte kan göra anspråk på att vara fullständig.

Liksom i övriga Norden startade i Finland efter andra världskrigets slut ett reformarbete i syfte att skapa en enhetlig grundskola. Kritiken och ifrågasättandet av en sådan utveckling kom, liksom i Norden i övrigt, från främst den politiska högern och läroverkslärarnas fackliga organisationer (Kärnä-Lin, 1995). Införandet av en grundskola för alla innebar att heterogeniteten i främst de senare årskurserna ökade vilket i sin tur medförde krav på differentierande åtgärder. Specialundervisning kom därvid att utgöra en möjlighet att avsondra de elever som hade stora svårigheter från de vanliga klasserna, åtminstone temporärt. Enhets skolereformen genomfördes under 1970-talet efter svensk förebild (Kärnä-Lin, 1995). Heterogeniteten i klasserna krävde differentierande åtgärder där specialundervisning kom att få en viktig funktion.

Specialundervisningens expansion under 1970- och -80-talet har tilldragit sig intresse från såväl pedagogisk som sociologisk forskning. Kivirauma & Kivinen (1988) har studerat den integrerade specialundervisningen i finsk grundskola och hävdar att det är normalitetssträvanden i skolan som samhällsinstitution som kräver speciella åtgärder och skriver: "...the more modern the school, the stricter criteria for normality, the finer the evaluation system, the finer the screening used and, as a result, the greater the amount of deviance which must be handled by special measures." (s. 153). Kivirauma och Kivinen kritiska analys av specialundervisningens uppgifter i den finska skolan får sägas vara ett exempel på den sociologiskt orienterade specialpedagogiska forskning som bedrivits under det senaste decenniet.

Den specialpedagogiska yrkesrollen har studerats ingående i ett antal forskningsprojekt (t ex Outakoski, Tuunainen, Happonen & Ihatsu, 1988; Wörnlund, Ström & Lahtinen, 1990; Ström, 1999). Kristina Ström har i sin doktorsavhandling påvisat svårigheterna i specialpedagogernas arbete artikulerat

de som motstridiga krav och förväntningar på resultatet av deras insatser.

Ett mer systemorienterat perspektiv inom den specialpedagogiska forskningen företräds av bland andra Olkinura, Lehtinen & Salonen (1988) som studerat sambanden mellan förhållningssätt och tolkningar i inlärnings- och problemlösningssituationer och individers faktiska prestationer.

Specialpedagogisk forskning bedrivs i stort sett enbart vid universiteten i Helsingfors, Joensuu, Jyväskylä och vid Åbo akademi. Vid dessa universitet finns professurer i specialpedagogik och specialpedagogiska utbildningar. En genomgång av ett antal avhandlingsprojekt visar på en metodologisk och innehållslig mångfald. Merparten av projekten får emellertid hänföras till ett kategoriskt paradig där t ex effekter av olika insatser studeras på individnivå. Ett relativt stort antal biståndsprojekt främst i afrikanska länder utgör också bas för specialpedagogiska forskningsprojekt i dessa länder.

Danmark

Under slutet av 1980-talet beviljade danska folketinget 400 mkr till utvecklingsarbete inom skolområdet. Ett av dessa områden var specialundervisningen. I rapporten *Specialundervisningens mange ansigter* beskrivs och värderas 102 sådana utvecklingsarbeten inom det specialpedagogiska området (Frey, Lau & Skov, 1991). Även om denna undersökning tidsmässigt ligger utanför ramarna för föreliggande översikt och det dessutom snarare handlar om utvärdering av specialpedagogiskt utvecklingsarbete än forskning, finns det anledning att kommentera den då den kan påstås väl spegla specialpedagogen som kunskapsområde i Danmark under det senaste decenniet.

Inledningsvis definieras begreppet specialundervisning enligt följande:

Specialundervisning og anden specialpedagogisk bistand er et meget omfattende begreb, der ud over direkte undervisning også omfatter blandt andet rådgivning, særlige undervisningsmaterialer og tekniske hjælpemidler samt personlig assistance til elever ved eventuelle praktiske vanskeligheder i forbindelse med skolegangen. (s. 15).

Specialpedagogisk verksamhet definieras således som en praktisk-pedagogisk aktivitet - ett supplement till den vanliga pedagogiska verksamheten i skolan. Man anger att "...den omfatter omkring 15 % af det samlede lærerskematimetal og op mod 20 % af alle elever modtager på ét eller andet tidspunkt i løbet af deres skolegang specialundervisning i større eller mindre omfang."² (s. 16).

Även om de 102 utvecklingsarbetena får sägas ha en stark inriktning mot att hantera individers problem i skolsituationen med speciellt tillrättalagda metoder, vore det fel att helt och hållet hänföra dansk specialpedagogik till det vi tidigare benämnt det kategoriska perspektivet. När det gäller specialpedagogikens förebyggande funktion framhåller författarna vikten av ett tätt samarbete mellan skolans allmänlärare och den specialpedagogiskt utbildade personalen och man skriver vidare:

Hensigten med dette samarbejde er at opnå en differentiering af almenundervisningen, som gør det muligt i tilstrækkeligt omfang at tage hensyn til elevernes forskellige forudsætninger og behov. (s. 19).

Detta synsätt harmonierar som synes väl med det relationella perspektivet och utvecklingen i Sverige vid samma tid. Det kan emellertid noteras att man i denna omfattande utvärdering av specialpedagogiskt arbete i Danmark inte alls utsätter själva verksamheten för kritisk granskning eller diskuterar dess kunskapsteoretiska bas.

² Holst (2000) har visat att antalet elever som får "vidtgående specialundervisning" har fördubblats under perioden 1985 - 1998.

I en studie av integrering i sex europeiska länder konstaterar Meijer, Pijl & Hegarty (1994) att det är tveksamt om man kan tala om *specialundervisning* i den danska Folkeskolen eftersom vart fjärde barn får sådan undervisning. Författarna menar att specialundervisningen i Danmark är ett rationellt svar på den allmänna pedagogikens svårigheter att klara av alla barn inom ramen för en skola för alla men att det finns en risk för att den kan bidra till att de elever som får specialundervisning i s k klinik därvid går miste om de mer lustfyllda inslagen i skolarbetet:

Pupils can attend the clinic for one or more subjects whilst their own class is also engaged in the subject(s) concerned. The problem here is that special education in that subject, for instance 'language', takes so much more time than in regular education, that all the attractive, relaxing activities around this subject have to be cancelled. (a.a. s. 37).

Under senare år har man sökt lösa detta problem med intensivträning under begränsade perioder, vilket uppges ha varit lyckosamt. I en hösten 2000 framlagd doktorsavhandling studerar Susan Tetler möjligheter och hinder för utveckling av "rummelighedens didaktik". Tetlers studie kan sägas brygga över en traditionellt invand medicinsk-psykologisk forsknings-tradition med ett alltmer växande intresse för förståelse av specialpedagogiska verksamheter som svar på den vanliga skolmiljöns brister.

Det kan konstateras vid en genomgång av tillgängliga texter där specialpedagogisk verksamhet i Danmark beskrivs, att referenser till vetenskapliga empiriska undersökningar är mycket få. Snarare förefaller det vara så att det är "beprövad erfarenhet" som vägleder arbetet. Detta bekräftas av Egelund (1999) som i sin anmälan av en svensk doktorsavhandling i specialpedagogik skriver:

De, som har forsøgt sig med empiriske studier af den almindelige specialundervisning, har i deres skuffelse over resultaterne ofte undladt at publicere - for ikke at skade området - eller de har indhøstet bebrejdelser over de skammelige og vildledende resultater, de er kommet op med. (s. 163).

Egelund (2000) menar vidare att det är mycket svårt att vetenskapligt förklara den accelererande ökningen av antalet specialundervisningens klienter och skriver att

...det har vi faktisk ingen sikker videnskabelig viden om, og det er umådeligt svært, for ikke at sige umuligt at sammenligne udskillelseskriterier i dag med kriterierne for 10 år siden - netop på grund af de mange samtidigt indvirkende forholds betydning. Sondringen mellem, hvad der er normalt, og hvad der er unormalt, er og bliver en proces med såvel pædagogiske, psykologiske, sociale, kulturelle og medicinske aspekter, og den er i sin karakter historisk foranderlig. (s.171)

Baltzer & Tetler (2000) har i anknytning till vårt uppdrag för Skolverket undersökt förekomst av och inriktning på specialpedagogisk forskning i Danmark. Man fann att sådan forskning egentligen äger rum vid endast två institutioner, nämligen Köpenhamns universitet samt Danmarks pedagogiska universitet. Inriktningen på forskningsprojektet bedömer man som snäv - fokus riktas mot i huvudsak specifika funktionshinder som tal- och språksvårigheter, dyslexi, ADHD samt andra syndromdiagnostiserade problem. Vidare är det förvånansvärt få forskningsprojekt som har en specialpedagogisk inriktning trots att samtliga sex universitet i Danmark borde ha förutsättningar att bedriva sådan forskning. Författarna konstaterar också att den specialpedagogiska forskningen oftast bedrivs av en forskare som använder sig av en metodologisk ansats inom ett snävt avgränsat område.

En försvårande omständighet som präglar den specialpedagogiska forskningen är att forskarna snarare ägnar sig åt att konkurrera med varandra än att föra en dialog vilket särskilt gäller dyslexiforskningen. Man skriver att "...the battle is about

fundraising and a competition on getting access to the field. The institutions stress the differences among them and argue why their counterpart is getting all wrong. The discussion seems to be an endless war, and if somebody else tries to initiate a dialogue, he or she is turned down, at least until now." (s. 2).

Den hämmande inverkan som "det ändlösa kriget" således förefaller ha för den specialpedagogiska forskningens utveckling i Danmark har medfört att forskningen i liten utsträckning bidrar med kunskap för praxis vilket bl a fått konsekvenser för den allmänna lärarutbildningen där specialpedagogik nu helt saknas som innehåll och tillämpningsområde.

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att behovet av empiriskt grundade studier av specialpedagogikens uppgifter, omfattning och funktioner i det danska utbildningssystemet är stort.

Några utomnordiska länder

England

Jenny Corbett och Brahm Norwich har i en artikel i *British Educational Research Journal* 1997 beskrivit hur specialpedagogisk forskning i England har förändrats över tid bl a som konsekvens av förskjutningar i dess sociala och politiska kontext.

Specialpedagogisk verksamhet i England har i hög grad fått ändrad inriktning i och med att the Warnock Report publicerades 1978 och kanske i än högre grad som följd av förändringar i lagstiftningen 1983 (the 1981 Education Act). Orsaken till att vissa elever fick specialpedagogiska behov sågs då som ett interaktivt orsaksförhållande och föräldrar fick dessutom visst inflytande över på vilket sätt deras barn skulle få stöd.

Generellt kan sägas att specialpedagogisk verksamhet under de senaste 15 åren har förändrats i riktning mot att den nu speglar mer av vad som sker inom utbildningsområdet i all-

mänhet än bevarar sin tradition av att vara opolitisk och omvårdande med influenser från medicinsk snarare än från pedagogisk praktik. Under denna period kan debatten sägas främst ha handlat om huruvida ett psykologiskt perspektiv (som ser avvikelser och svårigheter ur ett individperspektiv) eller ett sociologiskt perspektiv (där avvikelsen förstås som ett socialt stigma) bäst förklarar behovet av specialpedagogiska åtgärder.

90-talets starka influenser från marknaden på skola och utbildning har emellertid lett till en ny period av omfattande medicinsk diagnostisering i syfte att få del av ekonomiska resurser. Nya, tidigare tämligen okända, krafter opererar nu i den engelska skolan, vilket ställer andra krav på den teoretiska förståelsen av specialpedagogiken. Corbett och Norwich (1997) argumenterar för ett närmande mellan det psykologiska respektive det sociologiska perspektivet i syfte att bättre kunna analysera och förstå dagens komplexa verklighet. En väg i ett sådant arbete skulle kunna vara att "...for psychology to take the social-historical and organisational context into account, and for sociology to recognise the role of the individual and personal in the macro-social perspective." (s. 383).

En förskjutning i synen på både specialpedagogikens uppgift och de professionellas funktion från ..."a caring (and ultimately patronising) model of special needs to a rights-led demand from individuals" (s. 384), har emellertid inte skett helt smärtfritt. Rättigheter har visat sig lättast kunna tas tillvara av medel- och överklassföräldrar vilket fått oönskade, socialgruppsrelaterade effekter. I den marknadsorienterade valfrihetens namn har det blivit vanligt att exkludera barn med beteendestörningar eller andra svårigheter från 'mainstream schools'. Sådana åtgärder har ivrigt stöttats från en "ohelig" allians bestående av lärarnas fackförbund, föräldraorganisationer och politiska partier. Media har i sammanhanget spelat en icke-oväsentlig roll och Corbett & Norwich (1997) skriver i samband med ett uppmärksammat inkluderingsförsök att

"...the Daily Mail reported that there was a 'mothers' revolt', as they printed a photograph of mothers taking their children out of school for the day as a protest against the boys' inclusion." (s. 385).

Vid Labour's partikongress i oktober 1996 fastlogs att utbildningsfrågor stod högst på dagordningen. 'Education, education, and education' skulle enligt premiärminister Tony Blair utgöra de tre viktigaste frågorna under den kommande mandatperioden för regeringen. Specialpedagogisk forskning och -verksamhet får i det perspektivet en naturlig politisk kontext. Om Blair's demagogi innebär utbildning för majoritetens behov med åtföljande exkludering av icke-önskade, svårhanterliga elever, kommer specialpedagogiken att få en annan roll än om det innebär utbildning för alla som ett led i en strävan att inkludera alla i gemenskapen.

Ett förändrat politiskt klimat i England har bidragit till en forskningspolitisk debatt om den specialpedagogiska forskningens och dess utövares politiska och ideologiska engagemang. Gray & Denicolo (1998) menar att det går att identifiera två från varandra skilda ideologiska uppfattningar inom forskarsamhället; "status quo and reform" (s. 141). Om inte forskaren är öppet politisk i sin forskning kommer han att orientera sig mot status quo medan den forskare som söker efter politiska förklaringar till sina data, intar ett reformperspektiv i sitt arbete. Status quo-perspektivet innebär att samhällsstrukturer, skolorganisation och undervisning tas för givna och att elevers uppvisade skolsvårigheter därför blir till individuella problem. Bl a arbeten av Barton (1988, 1995), Barton & Tomlinson (1981), Barnes & Mercer (1996) och Oliver (1990) har i hög grad bidragit till en omorientering av brittisk specialpedagogisk forskning mot ett alltmer relationellt perspektiv.

Den specialpedagogiska forskningen bedrivs i hög grad som uppdragsforskning där utbildnings- och arbetsmarknadsdepartementet (DfEE) är den viktigaste anslagsgivaren. Framgångsrikast vad avser sådana forskningsprojekt förefaller

London Institute of Education, University of Newcastle, University of Birmingham och University of Manchester vara. Även vid University of Sheffield är forskningsverksamheten omfattande och mycket framgångsrik men i huvudsak finansierad på annat sätt.

Special education - Inclusive education

I en artikel hävdar Slee (1997) att det nu blivit nödvändigt att identifiera specialpedagogikens epistemologiska bas eftersom en sådan får implikationer för dess policy och praxis. Slee menar att ett sociologiskt perspektiv behövs för att förstå specialpedagogikens roll i ett traditionstyngt brittiskt utbildningssystem i vilket "...few writers in the tradition of special education problematise school failure beyond defective individual pathologies in need of special provision to support their own academic and social progress and that of their 'non-defective' peers." (s. 408). Nödvändigheten av teoretisering av specialpedagogiken artikuleras av dess utövares behov av att problematisera sina arbetsuppgifter eftersom "...there is a tacit acceptance of the disinterested professional going about an unquestionably necessary set of tasks." (s. 410).

Farhågorna att begreppet "integration" nu enbart byts ut mot "inclusion" har medfört omfattande diskussioner om begreppens egentliga innebörder och nödvändigheten av deras teoretiska bestämningar. Handlar det om var elever med olika slag av funktionshinder placeras och med vilken nivå på tilldelade resurser eller handlar det om värderingar och ideologier, meningen med utbildning för alla och pedagogikens innehåll och mål?

Slee (1997) är pessimistisk när det gäller möjligheten att via specialpedagogiska åtgärder ge stöd och hjälp åt de elever som har stora svårigheter i skolarbetet. Han hävdar att en essentialistisk syn på avvikelse är förhärskande i det engelska utbildningssystemet och som leder till exkludering av avvikare. Slee skriver:

The current surge in suspension and exclusion in the UK accompanies the press for selection, back to basics, market competition, league tables, inspections and national standardised testing. Within this educational policy context Conservative special educational theory has a glove-like relationship with the hand of exclusive schooling. (s. 415).

För att rädda dessa elever och åstadkomma "inclusive schooling" är det därför, enligt Slee, nödvändigt att anlägga ett sociologiskt perspektiv på specialpedagogiken.

Excellence for All Children: Meeting Special Educational Needs

I oktober 1997 presenterade labourregeringen ett betänkande (green paper) där riktlinjer för specialpedagogisk verksamhet i skolorna för de närmaste åren dras upp. "Inclusion" ses som den plattform varpå den framtida specialpedagogiska verksamheten skall byggas. I betänkandet framförs hur man från statsmaktens sida tänker sig att skolor skall lösa frågor som resursallokering, prestationer, diagnostisering och föräldramedverkan. Dokumentets andemening återspeglar de tankegångar som präglar den av New Labour bedrivna utbildningspolitiken.

Betänkandet försöker att balansera å ena sidan en reduktion av andelen elever i olika slag av specialskolor med å andra sidan möjligheten för föräldrar som önskar en sådan skolgång för sina barn, att välja specialskolan. Inte oväntat är kritiken omfattande från många håll. Bl a Farrell (1998) konstaterar att betänkandet i många stycken är tvetydigt, utopiskt och illa genomtänkt. Visionen om "the inclusive school" harmonierar illa med den krassa verkligheten menar han, och hävdar att såväl det rådande systemet, där det gäller för skolor att visa att man har hög standard, som oviljan att ta emot elever med svåra beteende- och känslomässiga störningar i den vanliga skolan utgör svårbemästrade anomalier.

The Code of Practice

1994 antogs av regeringen ett dokument, "The Code of Practice", vars avsikt var att utgöra en hjälp för skolor och Local Education Authorities (LEA:s) för identifikation av och åtgärder för elever med behov av särskilt stöd. Även om dokumentet bland många lärare, specialpedagoger, skolledare och skoladministratörer uppfattats som en god hjälp i det specialpedagogiska arbetet (Millward & Skidmore, 1998), så har det av andra uppfattats som ett led i en återgång till den medicinska eller essentialistiska modellen för förståelse av specialpedagogiskt arbete (Solity, 1995).

"The Code" ger råd om upprättande av bl a Individual Educational Plans (IEP:s), diagnostisering, differentiering av undervisningsinnehåll och olika slag av stödåtgärder beroende på "statement". Den utgör en del av tre för statlig styrning och kontroll av den specialpedagogiska verksamheten på skolorna. Den andra är "the Special Educational Needs Tribunal" dit t ex föräldrar kan anmäla brister i deras barns tillgång till olika slag av stöd och den tredje är de återkommande inspektioner som genomförs av Office for Standards in Education (OFSTED). Tillsammans utgör dessa tre organ ett kraftfullt instrument för nationell kontroll över skolornas stödverksamhet.

Bowers & Wilkinson (1998) hävdar att ökad byråkratisering och därmed en förändrad roll för skolornas Special Educational Needs Coordinators (SENCo) har blivit följden av införandet av "the Code". Det är dessutom, menar man tveksamt att upprätta åtgärdsprogram (IEP:s) för de elever som anses ha svårigheter i skolarbetet eftersom dessa därigenom särbehandlas. De föreslagna åtgärderna förstärker dessutom tillvägagångssätt i arbetet med dessa barn som man menar bör hänföras till ett förlegat synsätt på avvikelser. Dyson (1997) delar denna uppfattning och menar att man härigenom identifierar en betydligt större andel av eleverna än tidigare som elever i behov av särskilt stöd:

The statementing procedure, for instance, has extended an individual approach premised on the much-criticised deficit or medical model of need, to large numbers of children in the mainstream who would never, prior to 1981, have been placed in special schools. Even more dramatically, the Code of Practice ... has extended similar processes of identification and assessment to a large minority (perhaps 18 %) of the mainstream population. (s. 154).

Dyson hävdar vidare att detta system tvivelsutan kan bidra till att enskilda elever i många fall kan få adekvat hjälp, men att det förhållande att svårigheterna ses som individbundna kan medföra att andra orsaker, exempelvis relaterade till utformningen av den "vanliga" undervisningen, inte kommer att kunna identifieras. I ett samhälle som fortlöpande utvecklas mot vidgade sociala klyftor, bostadssegregation och ojämlikhet är risken uppenbar att socio-ekonomiska mönster av ojämlikhet och social orättvisa inte tas med som variabler i granskningen av elevens skolsvårigheter.

Uppdragsforskning

Engelsk specialpedagogisk forskning utgörs ofta av uppdragsforskning för regeringen. Här skall mer ingående studeras ett exempel på sådan forskning, nämligen *Effective Communication between Schools; LEAs and health and Social Services in the Field of Special Educational Needs*. Detta projekt har genomförts vid University of Newcastle av Alan Dyson, Alan Millward och Mei Lin.

Projektet kan sägas utgöra ett illustrativt exempel på uppdragsforskning inom det specialpedagogiska fältet i England och har finansierats med medel från Department of Education and Employment (DfEE) och Department of Health (DH), vars gemensamma styrgrupp relativt detaljerat formulerat projektets syften och därefter övervakat genomförandet. Eftersom detta projekt väl representerar specialpedagogisk uppdragsforskning i England kommer det i det följande att beskrivas relativt ingående.

Utgångspunkten för arbetet är missnöje med det sätt på vilket olika stödjande organ på lokal och regional nivå samverkar kring elever i behov av särskilt stöd. "...the Audit Commission noted that, while parents and Health, Education and Social Services shared a common concern for the well-being of children, only in a very small number of local authorities had effective inter-agency working been developed". (DfEE, 1998, s. 3).

Code of Practice utgör rekommendationer för åtgärder som utarbetats av DfEE och som förväntas bidra till bättre samverkansrutiner mellan olika organ på den lokala och regionala nivån. Projektets övergripande syfte är att studera hur väl man lyckats med dessa intentioner. Vidare förväntas forskargruppen presentera förslag på effektiva samverkansmodeller och rekommendera praktiska åtgärder för långsiktiga och hållbara förbättringar.

Metodologiskt har man arbetat i tre steg:

1. Intervjuer med lärare, föräldrar, och personal inom social omsorg samt hälsovård
2. Fallstudier i identifierade effektiva miljöer
3. Utvecklandet av modeller och rekommendationer vilka prövats vid regionala och nationella workshops.

I sin bakgrundsanalys visar författarna på en uttalad brist på samarbete mellan olika professioner. Detta, menar man, har att göra med att var och en av de tre sektorerna har utvecklat sin egen autonomi där den professionella utvecklingen utgör såväl en styrka som en svaghet. Statushierarkier och oförmåga/ovilja till sektorsöverskridande samarbete är negativt för klienterna. Dessutom pekar man på att man i England inte har utbildningar som leder fram till "a multi-professional role" som den t ex socialpedagogen har i andra europeiska länder.

I sina resultat pekar forskarna på svårigheterna i samarbetet mellan medicinsk och pedagogisk personal. Code of Practice

lyfter fram de pedagogiska behoven framför de medicinska vilket vållar problem vid diagnostisering och behandling. Den medicinska personalen förordade ofta segregerade lösningar vilket strider mot grundidén i Code of Practice. LEA:s fäste också större vikt vid de medicinska diagnoserna än de pedagogiska.

I sina rekommendationer för "good practice" preciserar forskargruppen de åtgärder som behöver vidtas på kort respektive lång sikt. Dessa rekommendationer innefattar utvecklandet av rutiner som kan förhindra dubbelarbete vid t ex diagnostisering, onödiga dröjsmål vid akuta problem och bristande inflytande från föräldrar. Dessutom poängteras vikten av olika former av utbildningsprogram för personalen inom de olika sektorerna där gemensamma och för alla inblandade välkända målsättningar tydliggörs.

Det ovan beskrivna projektet liksom andra projekt av liknande slag publiceras i departementets rapportserie och ligger sedan till grund för regeringsförslag.

Grekland

Utvecklingen av specialpedagogiken i Grekland skiljer sig från den i andra industriländer i västvärlden även om dess politiska inriktning i hög grad influerats av kanske främst England. Stasinou (1992) anger fem skäl för detta:

- Den instabila politiska och socio-ekonomiska situationen i Grekland till följd av perioder av krig och diktatur
- Avsaknaden av utbildningspolitiska mål för det specialpedagogiska området
- Avsaknaden av offentlig statistik med referens till specialpedagogisk verksamhet
- Brist på utbildad specialpedagogisk personal
- Fördömsfull inställning till funktionshinder och handikapp i landet.

Vlachou-Balafouti & Zoniou-Sideris (2000) menar att den politiska retoriken visserligen hävdar den svages rätt till god utbildning men att det grekiska utbildningssystemet ännu inte nått den grad av demokratisering att löftena kan infrias i verkligheten. Flera skäl finns till detta och författarna skriver att Grekland är ett land som haft

...serious socio-political and economic problems associated predominantly with a number of successive, devastating wars. Given the above context, a strong discourse on defectology in the child and psychopathology was developed which strengthened, and was strengthened by, the increased powers attributed to the medical profession. The strong influence of the defectology discourse on issues of deviance has been until now one of the main models of resistance towards the creation of more inclusive educational communities. (s. 31).

Konsekvensen av en defektologisk grundsyn på elevers skolproblem i kombination med strävan efter att bistå barn och ungdomar med sådana problem, ledde under efterkrigstiden till framväxten av ett stort antal specialskolor oftast drivna i privat regi. Ett ökande intresse av specialpedagogiska frågor under 1980-talet, bl a influerat av Warnock-rapporten i England, bidrog till att ytterligare förstärka satsningen på segregerade lösningar eftersom det vanliga skolsystemet bedömdes oförmöget att hantera elever med svåra problem. En förändring i den grekiska skollagen medförde att begreppet "special needs" kom att användas liksom i England, men att man samtidigt delade upp elevernas svårigheter i tio kategorier vilka kom att bilda underlag för placering i olika slag av specialskolor. Nicodemos (1994) beräknar antalet elever med "special needs" till ungefär 200.000³ medan enbart 14.000 av dessa fick tillgång till specialpedagogiskt stöd, och då undantagslöst i speciella klasser eller grupper.

3 Läsåret 1996/97 var 1,64 miljoner elever inskrivna i det allmänna skolsystemet i Grekland (Meijer, 1999).

Integration som ideologi har enligt Vlachou-Balafouti & Zoniou-Sideris (2000) haft svårt att få gehör av främst det skälet att den stora majoriteten av barn och ungdomar med behov av särskilt stöd lämnats åt sitt öde i de vanliga klasserna. Författarna skriver att

...the fact that the vast majority of children with special educational needs are in ordinary schools does not justify political claims of supporting integration. It rather indicates that the official definition of integration remains at the level of locational integration. But locational integration alone, in practice, means total rejection. (s. 36).

Specialpedagogisk forskning har också, som en följd av detta, koncentrerats kring frågor om hur man kan effektivisera verksamheten i specialskolorna genom att utveckla undervisningen men kanske främst genom att finna medicinskt-psykologiska lösningar på problemen. Fram till slutet av 1990-talet fanns inom lärarutbildningarna inga moment där pedagogiska strategier för elever i stora svårigheter behandlades. Kraven på utvecklingen av specialpedagogiska strategier för att möta dessa elevers behov har emellertid stärkts, vilket även medfört nationella satsningar på specialpedagogisk forskning, inte minst inom ramen för olika EU-projekt. Vlachou-Balafouti & Zoniou-Sideris (2000) hävdar att "...the area of special education has started to become a developing industry with the involvement of more professional groups which endeavour to establish and develop their interests." (s. 36).

Få forskningsstudier finns tillgängliga på engelska som studerar den specialpedagogiska verksamheten vid specialskolorna. Wade, Moore & Berdousi (1995) har emellertid genomfört en undersökning vid grekiska specialinstitutioner (fysiskt anslutna till vanliga skolor) och jämfört resultaten med motsvarande resultat från studier i Nya Zeeland och England. Man fann genomgående att de grekiska barnen fann sig väl tillrättade i specialskolorna och drar slutsatsen att verksamheten fungerade väl. Liksom i andra studier av liknande karaktär är

utgångspunkterna a) att eleverna avviker så mycket att de inte kan gå i vanliga skolor och b) att särskilt inrättade grupper/klasser/skolor väl svarar mot dessa elevers behov. Härigenom ifrågasätts vare sig kategoriseringen eller de särskilda arrangemangen.

Greklands inträde i EU har inneburit en stark orientering mot väst och med en officiell målsättning att följa Salamancadeklarationen⁴. Grekiska universitet har dessutom varit synnerligen aktiva i olika EU-finansierade projekt med specialpedagogisk inriktning. Ett starkt centralistiskt universitetssystem har också inneburit en centralstyrning mot områden där forskningen behövt utvecklas. Det specialpedagogiska området är ett sådant.

Grekisk specialpedagogik har en stark tradition i det kategoriska perspektivet och ett psykologiskt-medicinskt paradigm vilket inneburit ett kraftigt ifrågasättande av möjligheten att införa ett "inclusive system". Frågan är väl känd från andra nationella utbildningssystem och handlar om hur det skall bli möjligt att "integrera" elever som har funktionshinder i de reguljära klasserna. Företrädare för olika handikapp- och föräldraorganisationer utgör i detta sammanhang starka pådrivare för ett segregativt system och ytterligare utbyggnad av specialinstitutioner.

Under senare år har eftergymnasial utbildning ökat i omfattning i Grekland vilket även innefattar specialpedagogiska utbildningar och forskning som nu bedrivs vid alla de större universiteten i landet. Vid University of Thessaly i Volos har man med stöd från det grekiska utbildningsdepartementet satsat på att bygga upp en specialpedagogisk forsknings- och utbildningsmiljö genom att etablera landets första egna insti-

⁴ En ny lag som reglerar målen för specialpedagogisk verksamhet i harmoni med Salamancaöverenskommelsen antogs våren 2000.

tution för specialpedagogik. En av institutionens ledande forskare, Anastasia Vlachou-Balafouti, har en del av sin utbildningsbakgrund hos Len Barton och hans forskargrupp vid Sheffield University i England där hon avlagt sin doktorsexamen.

Institutionens visioner sammanfattar man sålunda:

- To educate and train the specialized staff that our country requires in order to fulfil its duty towards children with special needs.
- To ascertain the possibility of equal educational opportunities for special children through complete scientific knowledge and instruction and through specialization of their educators according to the latest data of modern science.
- To cultivate and promote scientific knowledge in the field of special education with academic and applied teaching and research in our country. (Department of special education, University of Thessaly, 2000).

Av ovan refererade målsättningar framgår att rötterna i ett kategoriskt tänkande fortfarande är starka. Man talar t ex om speciella barn och specialiserad personal men refererar påfallande ofta till nordisk och inte minst svensk specialpedagogisk forskning.

Athina Zoniou-Sideris vid Kapodistrian University i Aten är en av de främsta företrädarna i Grekland för ett inkluderande perspektiv. Hennes forskning fokuserar "the complicated procedure of disabled pupils' incorporation in public schools". I sin kritiska analys av det grekiska utbildningsväsendets beredskap och benägenhet att arbeta i riktning mot en skola för alla, söker hon alternativa strategier för specialpedagogiken i harmoni med det grekiska utbildningsväsendets utveckling som helhet. Vad som enligt Zoniou-Sideri krävs är en dubbel strategi där specialpedagogiken och framväxten av den "meta-moderna" skolan möts:

- The working out of new data (suggestions) through scientifically planned "tentative actions", as also of new educational forms which the meta-modern school requires.
- The tentative application of innovative data to the already existing structural framework. (Zoniou-Sideri, 2000).

Zoniou-Sideris analys av specialpedagogikens relation till den allmänna pedagogiken överensstämmer i hög grad med arbetet vid Aristotle University i Tessaloniki. Professor Tzouriadou opererar med två ytterligheter - separation and participation - och beskriver med dessa utgångspunkter de professionella konsekvenserna för specialpedagogikens utövare. Om elever med behov av specialpedagogiskt stöd och deras lärandemiljö förstås som avskilda från skolans vanliga verksamhet, blir följden en

...special, traditional, medicocentric model where the
 'special instructor' = half pedagogue - half doctor
 'normal instructor' = pedagogue for healthy children. (Tzouriadou, 2000).

Om i stället elever i olika slag av svårigheter ses som delaktiga i skolan och samhället i stort, får det konsekvenser för specialpedagogikens och allmänpedagogikens arbetsområde där läraren skall ha en annan profil:

... 'specialized instructor' = pedagogue able to meet the special educational needs of these pupils, based on a specialized curriculum, pedagogue with special needs.
 'Supportive instructor' = to support this integration and co-education.
 'Integrated instructor' = pedagogue for all pupils. (a.a.)

Vid University of Crete liksom vid University of Ionaninna har man också ambitionen att koppla den specialpedagogiska forskningen till utbildningspolitiska rörelser och förändring av befintliga utbildningsinstitutioner. Professor Flouris vid universitetet på Kreta ser därmed specialpedagogiken "...more like a moving and changing geometry and less like a stable

one". För att kunna implementera en ny specialpedagogik krävs arbete på alla nivåer ("intentional, structural, curricular, pedagogical and axiological dimension"). Skall förändringar möjliggöras inom det specialpedagogiska fältet krävs enligt denna uppfattning att t ex en förändring i lagstiftningen följs upp med nya läroplaner och en förändrad pedagogik liksom med relevanta uppföljnings- och utvärderingsinstrument.

De ovan refererade forsknings- och utbildningsinriktningarna skall naturligtvis förstås mot bakgrund av att det fortfarande finns en mycket stark tradition i Grekland med rötter i en psykologisk-medicinsk förståelsemodell och kvarlevande uppfattningar om nödvändigheten av att placera elever med funktionshinder i separata utbildningsmiljöer. De trender som går att uppfatta när det gäller den specialpedagogiska utvecklingen vid sekelskiftet talar emellertid för en stark rörelse i riktning mot ett relationellt tänkande.

USA

Brantlinger (1997) beskriver i en artikel i *Review of Educational Research* hur specialpedagogisk forskning i USA kommit att utvecklas i olika riktningar. Traditionell specialpedagogisk verksamhet i USA har inneburit undervisning i för ändamålet tillskapade skolor, klasser eller grupper. I en 1975 stiftad federal lag (*1975 Education of All Handicapped Children Act*, P.L. 94-142) ges elever som bedömts ha "special needs" rätt att få sin utbildning i "Least Restrictive Environment (LRE)" vilket innebär att eleven skall tillbringa mesta möjliga tid tillsammans med jämnåriga i den vanliga undervisningen. Denna rätt förstärktes ytterligare 1990 i *Individuals with Disabilities Education Act* (IDEA, P.L. 101-476).

I och med att LRE utgjorde ett frivilligt åtagande för skolan och att det var först efter klasslärarens godkännande som en elev kunde placeras i den vanliga klassen, fick reformen relativt ringa genomslag under 1970- och 80-talen.

Under samma period steg andelen elever identifierade som "having disabilities" kraftigt. En viktig orsak till detta var den starka press som skoladministratörer och lärarpersonal upplevde när det gällde att visa upp den egna skolans goda prestationer. En skola med hög andel specialundervisningselever kunde genom att dessa elever inte behövde genomföra olika slag av test och prov förbättra sin position på rankinglistan.

En av de tidigaste kritikerna mot den allt mer omfattande specialpedagogiska verksamheten var Lloyd Dunn (1968) som i en numera klassisk artikel hävdade att specialundervisning var till större skada än nytta. Duns argument var att specialpedagogiska behov är sociala konstruktioner som skapas i en ofta undermålig utbildningskontext. Till liknande slutsatser kommer flera forskare under 1980- och 90-talen. Grant & Sleeter (1986) fann starka samband mellan specialpedagogisk klassificering och socialgruppstillhörighet, etniskt ursprung och kön. Algozzine & Ysseldyke (1983) beskrev de stigmatiserande konsekvenserna av klassificeringen som specialundervisningselev liksom Skrtic (1991). Gartner & Lipsky (1987) ifrågasatte den medicinska modellens förklaringsvärde vid definitionen av avvikelse från normen. Gemensamt för kritikerna var rekommendationen att överväga konsekvenserna av segregering och de mest radikala föreslog att specialundervisning skulle upphöra som ett separat system vid sidan av den reguljära skolverksamheten.

Olika slag av differentieringsstudier hade, utan att specifikt studera konsekvenser av specialundervisning, visat att positiva effekter av segregerade utbildningsmiljöer var svåra att finna. Snarare kunde forskare som Oakes (1985) påvisa negativa effekter av sådana arrangemang.

Den officiella kursändringen i amerikansk utbildningspolitik, vad avser hur specialpedagogisk verksamhet bäst bedrivs, kom 1986 i samband med *The Regular Education Initiative (REI)*. Under samlingsbegreppet inclusion växte en rörelse fram vars syfte var att skapa miljöer där även elever med olika slag av

funktionshinder skulle kunna genomföra sin skolgång. Denna målsättning vidgades under 1990-talet med stöd av kanske främst *The Association for Persons with Severe Handicaps (TASH)* till *full inclusion* vilket innefattade även elever med svårare funktionshinder.

Under senare år har motsättningarna mellan förespråkare för respektive motståndare till *inclusion* vuxit sig allt starkare. Brantlinger (1997) skriver. "Using the language of civil rights, advocates of inclusion describe pull-out programs as segregated and discriminatory. Those on the other side feel that inclusion does not meet the special needs of all students with disabilities." (s. 429). Motståndsrörelsen hävdar att inclusion-förespråkarnas argument snarare är av ideologisk än empirisk natur samtidigt som man är oense om huruvida argumenten kan betraktas som radikala eller reaktionära. Vad som talar för en radikal inriktning av argumentationen är att inclusion-förespråkarna i motsats till traditionalisterna inte ser skolan som tagen för given utan snarare hävdar att den behöver genomgå en genomgripande omstrukturering för att möjliggöra utbildning för alla. Detta i sin tur bygger på att man i den grundläggande lärarutbildningen förebreds på den stora variationen av olikheter i det ordinarie klassrummet. Brantlinger hävdar att den traditionella synen på specialpedagogisk verksamhet har ett tydligt maktperspektiv och skriver: "With a charitable, *we-are-doing-good-for-them* image, special education blesses 'patient' and 'dedicated' professionals and disguises insidious effects on powerless students by euphemisms and silences." (s. 441).

Den traditionalistiska falangen har starkt stöd för sina ståndpunkter bland lärare i allmänhet, som upplever det som betydligt arbetsammare om klasserna är mycket heterogent sammansatta. Beslutsfattare och pedagogikforskare uppfattas inte sällan som utopister fjärran från det dagliga slitet i klassrummet. Fuchs & Fuchs (1997) ser också en fara i en ohelig allians mellan förespråkare för inclusion och ekonomiansvari-

ga i skoldistriktet och skriver att "...calls for full inclusion - eliminating special education placements and redeploying resources into mainstreaming settings - will be understood to mean that all children can survive on a regular education diet; that monies saved by downsizing special education can be returned to taxpayers" (s. 229). Inclusion-förespråkarna anklagas för att spela under täcket med konservativa krafter vars främsta mål är att sänka skatterna. Konsekvenserna blir då ödesdigra för de elever som skulle behöva tillgång till extra resurser för att kunna kompensera sina brister.

Traditionalisternas argumentation kan sammanfattas som en misstro mot den vanliga skolans möjligheter att klara av alla elever. Paradoxalt nog framför man sällan krav på en anpassning av denna till behoven hos alla barn. Inclusion som idé kan man möjligen ställa upp på medan man menar att det inte går att ta ansvar för att placera barn med olika slag av funktionshinder i sådana miljöer. Ett tydligt exempel på detta är en nyligen publicerad antologi "Issues in Educational Placement. Students with Emotional and Behavioral Disorders" (Kauffman m fl, 1995). Bakom den nog så talande titeln finns en klar ambition att med hjälp av en stor mängd huvudsakligen "effektstudier" visa på och försvara den traditionella specialundervisningens både nödvändighet och förträfflighet.

Analys av statliga utredningar, propositioner, regeringskrivelser m m.

I det följande kommer innehållet i de senaste årens utredningar, betänkanden, propositioner mm med relevans för det specialpedagogiska fältet att genomgå och analyseras med utgångspunkt i den tidigare använda analysmodellen.

Skolfrågor - Om skola i en ny tid

Det av skolkommittén avlämnade betänkandet Skolfrågor - Om skola i ny tid (SOU 1997:121) är ett exempel på att utredningar om svensk skola separerar ut den specialpedagogiska verksamheten från övriga skolfrågor. I enlighet med kommittédirektiven (Dir 1995:19) hade skolkommittén i uppgift att se över skolans inre arbete och man skriver i direktiven: "En fundamental fråga är hur skolan bemöter de barn och ungdomar som har de allra största svårigheterna. Det gäller vare sig svårigheterna beror på funktionshinder av något slag, sociala omständigheter som skapar utsatthet eller på andra omständigheter" (s. 8). Vidare skriver man att i uppdraget ingår att "belysa det inre arbetet i skolan ur perspektivet klass, kön, funktionshinder och etnisk och kulturell tillhörighet." (s. 8). Mot denna bakgrund får det anses som i hög grad anmärkningsvärt att slutbetänkandet inleds med ett avsnitt där det beskrivs hur området avgränsas. Kommittén skriver:

När vi diskuterar skillnader mellan eleverna är aspekterna kön, etnicitet och klass tydligast. Däremot är elever med funktionshinder inte lika synliga i vårt material. "Elever i behov av särskilt stöd" har inte heller som kategori fått en framträdande plats. (SOU 1997:121, s. 21).

Det kan möjligen vara legitimt att inte arbeta med dessa kategorier men det får anses som uppseendeväckande att man i en statlig utredning som har i uppgift att liksom SIA-utredningen studera skolans inre arbete med dess strukturer, organisation, arbetssätt och arbetsformer inte ens kommenterat arbetet med elever i behov av särskilt stöd. Signifikativt är att man hänskjuter frågan till två andra utredningar (som kommer att behandlas nedan), nämligen Läs- och skrivkommittén och FUNKIS (funktionshindrade elever i skolan).

Att lämna skolan med rak rygg - Om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter

I augusti 1996 beslöt regeringen att tillkalla en kommitté med uppdrag att redovisa utgångspunkter för arbetet med att stödja elever med stora läs- och skrivsvårigheter samt att föreslå åtgärder i samband med denna problematik. Ett drygt år senare överlämnades betänkandet (SOU 1997:108) till regeringen.

I det ambitiöst upplagda arbetet behandlas språket ur rättvise- och demokratiperspektiv, dess betydelse för identitetsutvecklingen och språket i relation till socioekonomiska, kulturella och etniska faktorer. De i det här sammanhanget mest intressanta avsnitten rör läs- och skrivsvårighetsproblematiken i relation till olika slag av stödåtgärder samt specialpedagogikens funktion i detta arbete.

Läs- och skrivkommitténs betänkande är motsägelsefullt i många avseenden. Delar av betänkandet utgår från ett utpräglat relationellt perspektiv medan andra antar ett kategoriskt perspektiv. Det senare gäller särskilt den forskningsöversikt som skrivits av Mats Myrberg och som återfinns som bilaga.

Vad som här anses som relevant forskning har på ett märkligt sätt begränsats genom att bli monografier uteslutits. På så sätt har ett antal svenska doktorsavhandlingar tillkomna vid pedagogiska institutioner kommit att förbigås.

Förslagsdelen är strukturerad i fem områden och allmänt kan noteras att såväl elevernas svårigheter som nödvändiga stödinsatser ses ur ett relationellt perspektiv. På sidan 317 skriver man:

”Viktigt är att den tradition vi haft i skolan att framför allt fokusera det enskilda barnet och dess svårigheter nu breddas så att synfältet öppnas mot barnets hela situation. Det gäller framför allt att se och förstå hur barnet möter verksamheten/undervisningen och hur verksamheten möter barnet.”

Vidare hävdas vikten av att pedagogerna förstår ”de komplicerade och varierande orsakssamband av biologisk, social och pedagogisk natur som kan föreligga. (s. 312).

Man föreslår vidare i betänkandet att specialpedagogiska åtgärder skall tidsbegränsas och skriver: ”Utgångspunkten ska vara den enskilda individens utveckling, men det är framför allt hela den pedagogiska verksamhet som barnet/den unge involveras i som ska beskrivas och analyseras. (s. 284).

När det gäller växelspelet mellan undervisning och lärande skriver man: ”Det gäller över huvud taget att inte i första hand se läs- och skrivsvårigheter som barnets/elevens problem utan främst som undervisningsproblem.” (s. 284).

Sammanfattningsvis kan man således konstatera att läs- och skrivproblematiken i huvudsak ses i relation till en mängd faktorer i utbildningsmiljön och att det är denna miljö och dess professionella aktörer som skall bli föremål för granskning. Att detta synsätt utgör en stor utmaning för förskolans och skolans pedagoger ter sig självklart.

FUNKIS - Funktionshindrade elever i skolan

Utredningen om funktionshindrade elever i skolan (SOU:1998:66) har som huvuduppgift haft att utreda ansvarsfördelningen mellan stat, landsting och kommun när det gäller elever med funktionshinder. En bärande utgångspunkt i arbetet har varit visionen om en skola för alla där alla elever oavsett möjligheter, förutsättningar och behov skall erbjudas relevant undervisning och optimala utvecklingsmöjligheter.

FUNKIS-utredningen är i vissa avseenden motsägelsefull och bitvis kan man anta att detta är en återspeglning av motstridiga intressen inom kommittén. Konkret tar sig detta uttryck genom att man inte sällan nöjer sig med att presentera underlag eller utgångspunkter för ett mer genomgripande arbete utan att lämna förslag på lösningar. Detta är naturligtvis inte helt förvånande eftersom området är så "laddat" med bl a föreställningar om vad som är den bästa lösningen för barn och ungdomar med funktionshinder.

Individperspektivet framträder generellt mycket starkt i betänkandet. Ett exempel på detta är kommitténs förståelse av det relativa handikappbegreppet så som det definieras av WHO. Man skriver att ... "elever med funktionshinder i skolan bör kunna avgränsas till den grupp elever för vilka funktionshindret ger handikappande konsekvenser i skolsituationen och som därför får behov av särskilt stöd". (s.66) Detta blir särskilt problematiskt när de olika funktionshindren vidgas till att omfatta även symptomdiagnoser som DAMP, ADHD och dyslexi. Då handlar det inte längre om en liten avgränsad grupp elever utan kanske uppemot 10 procent av elevgrupperna vars diagnos dessutom enligt Barnpsykiatriutredningen får betraktas som osäker.

FUNKIS använder begreppen funktionshinder och handikapp⁵ på ett ur skolsynpunkt avkontextualiserat sätt vilket är olyckligt ur flera aspekter. Bl a får det till följd att begreppet specialpedagogik används på ett sätt som riskerar leda till en begränsad förståelse av specialpedagogik som kunskaps- och verksamhetsområde. I betänkandet definieras specialpedagogik som stöd i frågor som rör funktionsnedsättningar och skador vilket inte är oviktigt men begränsande i relation till specialpedagogikens betydligt vidare uppgifter och ansvar i skolan. Handikappforskning utgör en viktig del av det specialpedagogiska kunskapsområdet men enbart en del av ett nödvändigt kunskapsunderlag för en specialpedagogik med betoning på pedagogiska konsekvenser och strategier för utveckling av utbildningsmiljöer med möjligheter till hel och full delaktighet för alla elever.

Det gäller livet - Stöd och vård till barn och ungdomar med psykiska problem

Barnpsykiatriutredningen (SOU1998:31), som avlämnade sitt slutbetänkande 1998, har haft som huvuduppgift att söka definiera gruppen barn och ungdomar med psykiska problem samt att se över samarbetet mellan olika samhällsinstanser med avseende på förebyggande åtgärder och rehabilitering. Här kommer endast de delar att relateras som rör skolans verksamhet.

Redan av direktiven framgår att analysen av åtgärdsförslag skall "...göras såväl från den hjälpsökandes perspektiv som från samhällsinstansernas perspektiv." (s. 21). Kommittén

⁵ Det kan noteras att handikappbegreppet i WHO:s tidigare definition nu är på väg att överges. I ICDH-2 (International Classification of Functioning and Disability) skriver man: " 'Functioning' and 'disability' are umbrella terms covering three dimensions: (1) body functions and structure; (2) activities at the individual level; and (3) participation in society". I tillhörande fotnot framgår vidare att "...these dimensions of health-related experience replace terms formerly used- 'impairment', 'disability' and 'handicap' and extend their meanings to include positive experiences". (WHO, 1999).

markerar också Skolkommitténs medvetna val att avstå "...från att fokusera särskilda problemområden såsom läs- och skrivsvårigheter eller elevvårdens roll och uppgifter...". (s. 99). Man skriver vidare att "I vår egen kommittés diskussion har vi ofta återkommit till skolan som den väsentligaste av alla basverksamheter". (s.99) Kommittén för ett långtgående resonemang om skolans roll och ansvar för elever i behov av särskilt stöd och framhåller vikten av att "...skolrelaterade problem skall hanteras inom skolan." (s. 102). Konkret innebär detta att specialpedagogiska insatser inte skall vara avhängiga en diagnos från barn- och ungdomspsykiatrisk klinik. Kommittén uppskattar att minst 5-10 procent av alla barn och ungdomar vid en given tidpunkt lider av psykiska problem eller störningar. Det kan noteras att bland kommitténs ledamöter eller experter endast en representerar utbildningsväsendet (undervisningsråd på Skolverket).

Barnpsykiatrikommittén efterlyser också en kraftig satsning på att utöka antalet studieplatser inom det specialpedagogiska programmet. En väl utbyggd specialpedagogisk verksamhet på skolorna ses som en förutsättning för att förbättra situationen för barn och ungdomar med psykiska problem. Kommittén diskuterar förtjänstfullt elevvårdens roll och funktion i skolan och poängterar vikten av att denna integreras i den ordinarie verksamheten. Man diskuterar också konsekvenserna av den allt vanligare organisationsmodellen med centralt placerade resursteam i kommunerna. Nackdelarna med detta lyfts fram, t ex att personalen kommer långt från eleverna samtidigt som fördelarna med kraftsamlingen av resurser poängteras.

I sina överväganden betonar man starkt vikten av att samverkan mellan olika personalgrupper kring elever i behov av särskilt stöd fungerar. Vidare menar man att en hög specialpedagogisk kompetens liksom elevvårdens täta koppling till den pedagogiska vardagen utgör förutsättningar för en väl fungerande stödfunktion. Elevvårdsteamets kompetens defini-

eras inom ett vitt spektrum innefattande såväl individ- och gruppnivån som samhällsnivån.

Barnpsykiatriutredningens betänkande får när det gäller de utbildningsrelaterade frågorna sägas ha en stark förankring i grundidén bakom "En skola för alla". Det perspektiv man intar är således klart relationellt.

Samverkan, ansvar och utveckling

I maj 1999 överlämnade regeringen sin utvecklingsplan för skolväsendet (Skr 1998/99) avseende de kommande två åren till riksdagen. Dokumentet ger uttryck för regeringens viljeinriktning när det gäller utbildningspolitiken och skall vara vägledande för den lokala utbildningsplaneringen och skolutvecklingen. Alla lärares beredskap att hantera elevers olika svårigheter betonas liksom vikten av att fördjupad specialpedagogisk kompetens finns att tillgå på skolorna. Med stöd av uppgifter från Skolverket konstaterar regeringen vidare att förekomsten av särskilda grupper för elever med olika slag av beteendestörningar ökat. Dessa lösningar ses som positiva under förutsättning att de ingår i en långsiktig pedagogisk strategi. Dock ser man mycket allvarligt på de tendenser som tyder på att en medicinsk diagnos i många fall blivit ett krav för att eleven skall erbjudas särskilda insatser. Här överensstämmer regeringens hållning helt med Barnpsykiatrikommittén. I regeringens skrivelse poängteras också vikten av medveten styrning, ledning, uppföljning och utvärdering av pedagogiskt och specialpedagogiskt arbete för att optimera resursutnyttjandet.

I syfte att markera en fokusförskjutning från eleven som problembärare mot kravet på skolan att *anpassa verksamheten utifrån varje elevs förutsättningar*, föreslås ett antal åtgärder vilka kan sammanfattas i en föreslagen ändring i skollagen från nuvarande lydelsen *elever med särskilda behov till elever i behov av särskilt stöd*. För att ytterligare förstärka *elevens rätt* i relation till *kommunens skyldighet* föreslås vidare att åtgärdsprogram skall

införas i de skolformer som inte omfattas av sådant krav idag. Detta gäller bl a gymnasieskolan där stödet till elever i svårigheter skall förstärkas.

Regeringen uttrycker oro över att specialpedagogerna i skolan uppenbarligen inte får eller ges möjligheter att arbeta i enlighet med den utbildning de genomgått. Man anger två skäl för detta; dels att det fortfarande råder mycket stor brist på utbildade specialpedagoger, dels också att många har traditionella förväntningar på specialpedagogernas arbetsområden och kompetens. Detta får till konsekvens att den specialpedagogiska verksamheten fortfarande i hög grad bedrivs som den gjort under de senaste decennierna.

Samverkan, ansvar och utveckling är ett nationellt policydokument som med stor tydlighet markerar ambitionen att sträva mot en skola för alla där det demokratiska deltagarperspektivet är vägledande. De utbildningspolitiska motsättningar som är inbyggda i skolan och som bl a manifesteras i mål att uppnå och mål att sträva mot får konkreta uttryck i regeringskrivelsen bl a i samband med kraven på godkända prestationer i skolans ämnen. Man skriver visserligen att kvaliteten i skolan inte enbart handlar om godkända betyg utan också ... ”om målpuppfyllelse i en vidare bemärkelse.” (s. 22). Detta är, konstaterar man, emellertid svårt att mäta och man grundar sin bedömning på att svensk skola i huvudsak håller god kvalitet i internationella jämförelser av elevers prestationer i skolans traditionella ämnen. Det kan alltså konstateras att det även på formuleringsplanet är svårt att hålla fast vid det relationella perspektivet.

Elever med funktionshinder - Utbildningsutskottets betänkande

I utskottsbetänkandet (Utbildningsutskottet, 1999/2000) har regeringens proposition med anledning av FUNKIS (Prop. 1998/99:105) samt ett fyrtiotal motioner behandlats. Under denna rubrik kommer förutom utskottets betänkande, såväl

regeringens proposition som motionerna att kortfattat behandlas.

Den fråga som väckt starkast engagemang var huruvida specialskolan för syn- och talskadade elever (Ekeskolan och Hällsboskolan) skulle avvecklas. Riksdagen följde i denna fråga liksom i samtliga övriga utskottsbetänkandet, varför de fasta skoldelarna successivt avvecklas vid de berörda specialskolorna. Utskottet ställer sig också bakom den av regeringen föreslagna förändringen i skollagens portalparagraf, vilket således innebär att lagtexten omformuleras till elever *i behov av särskilt stöd*.

Inom området "Kunskap och kompetens hos skolans personal i fråga om olika behov av stöd, m.m." är det ett stort antal motionsyrkanden som fokuserar på behovet av stöd till elever med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Bl a yrkar motionärerna på att stöd i syfte att förebygga och avhjälpa läs- och skrivsvårigheter sätts in redan i förskolan samt att diagnostiska prov sätts in redan under de första skolåren för att finna elever med sådana svårigheter. Utskottet avslog samtliga motioner.

I FUNKIS-betänkandet (SOU 1998:66) liksom i regeringens proposition föreslås en ny organisation för stöd i specialpedagogiska frågor. Moderata Samlingspartiet pläderar i stället för en sammanslagning av SIH och Skolverket av främst det skälet att det i den rådande organisationsstrukturen finns risk att viktiga frågor hamnar "mellan stolarna".

Ingen av de fyrtyo motionerna bifölls i sin helhet av utskottet vilket innebär att FUNKIS-utredningens betänkande med små förändringar bifölls av riksdagen.

En värdegrundad skola - idéer om samverkan och möjligheter

Utbildningsdepartementet tillsatte 1996 en arbetsgrupp i syfte att se över arbetet på myndighetsnivå som rör skolans *värdegrund* och föreslå hur detta kan samordnas och anpassas till skolans vardagsarbete.

I rapporten (DS 1997:57) lyfts inte elever i behov av särskilt stöd fram explicit men frågeställningarna rör i hög grad solidaritet och generositet gentemot svaga och utsatta i samhället. Inledningsvis konstateras att begreppet värdegrund inte är entydigt definierat. Man föreslår därför att styrdokumentet blir tydligare och att definitionen skall vara ... ”de grundläggande värden som samhället vilar på och som skolan skall bidra till att föra över från en generation till nästa”. (s. 15).

Åtgärder föreslås på tre nivåer - nationell, kommunal och lokal nivå. På nationell nivå anser man att lärarutbildningen är central för förståelsen av värdegrundens betydelse. Man menar att lärare idag inte alltid förstått skolans dubbla uppdrag - att bidra till barns och ungdomars demokratiska fostran samt att söka efter kunskaper. På kommunal nivå betonas vikten av att aktivt arbeta med elevernas medinflytande och att detta får en framträdande plats i de kommunala skolplanerna. På den lokala nivån menar man att det gäller för skolorna att finna former för att bli förstå orsakerna till att vissa elever inte klarar av skolans prestationskrav. Man konstaterar att skolans ansvar för dessa elever är extra stort av det skälet att elever som misslyckats i skolan löper större risk än andra att hamna i social misär och kriminalitet. Man betonar vikten av att skolforskningen fokuserar lärandemiljön för att söka svar på hur elever uppfattar och den undervisning de är föremål för. I sådan forskning bör lärare och annan skolpersonal vara delaktiga.

Sammanfattningsvis kan konstateras att arbetsgruppens slutsatser är att skolan för att lyckas med alla elever måste arbeta med demokrati som både mål och medel och att det då gäller att alla som arbetar i skolan har förstått skolans uppdrag. Om inte, har skolan små möjligheter att bibringa barn och ungdomar de kunskaper som är nödvändiga för att leva tillsammans i ett samhälle som bli skall präglas av solidaritet med svaga och utsatta.

Likvärdiga villkor

1997 tillsattes en kommitté med uppgift att följa och utvärdera kommunernas tillämpning av resursfördelningsreglerna för fristående skolor (SOU 1999:98). Här kommer kortfattat att redogöras för kommitténs resonemang med avseende på elever i behov av särskilt stöd.

Fristående skolor har generellt färre elever än kommunala. Kommittén menar att detta är en fördel när det gäller möjligheterna att identifiera elever i behov av särskilt stöd och skriver: "Eftersom de flesta fristående skolor, i jämförelse med de kommunala, har få elever är möjligheterna att identifiera elever i behov av särskilt stöd stora." (s. 47). Detta resonemang är intressant mot bakgrund av att man senare skriver att antalet speciallärare är lägre i de fristående skolorna än i de kommunala och att det på de flesta fristående skolor inte finns någon. Slutsatsen blir att det inte är väsentligt att ha specialpedagogiskt utbildad personal - i vart fall inte för att identifiera de elever som behöver särskilt stöd.

Det kategoriska perspektivet dominerar i sättet att diskutera verksamheten för elever i svårigheter. Man skriver bl a att det inte finns något som tyder på att de fristående skolorna, tvärt emot en ganska vanlig uppfattning, har färre elever i behov av särskilt stöd. Snarare, skriver man, att vid "...många friskolor finns det tvärtom många elever av denna kategori." (s. 48). Resonemanget tyder på att man ser särskilda behov som något eleven har med sig och som inte kan relateras till t ex brister eller förtjänster i lärandemiljön. Det skulle ju kunna vara så att ett lågt antal elever i behov av särskilt stöd tyder på hög kvalitet i den vanliga undervisningen vilket tidigare forskning indikerat (se t ex Persson, 1998).

Kommittén redovisar också att det läsåret 1998/99 fanns 16 fristående skolor som inriktade sin verksamhet på elever i behov av särskilt stöd. De flesta sådana skolor har inriktning mot beteendestörningar eller läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Kommittén värderar inte förekomsten av sådana skolor.

Bland de slutsatser man drar av sitt arbete är att den nya resursfördelningsmodellen (som innebär att kommunerna är fria att bestämma hur mycket medel de fristående skolorna skall erhålla för sin drift) har inneburit en ökning av resurserna vilket i sin tur i hög grad kommit att användas i verksamheten för elever i behov av särskilt stöd. Samtidigt konstateras att det är relativt ovanligt att den specialpedagogiska personalen har en för ändamålet adekvat utbildning.

Från dubbla spår till Elevehälsa i en skola som främjar lust att lära, hälsa och utveckling

I juli 1998 tillsatte regeringen den s k elevvårdsutredningen (SOU 2000:19) med Margitta Edgren som enmansutredare. Till utredningen knöts ett stort antal experter och datainsamling med såväl enkäter som intervjuer har genomförts. Liksom när det gäller de tidigare här refererade offentliga texterna kommer enbart de delar som rör pedagogiska eller specialpedagogiska frågor att beröras.

I ett omfångsrikt avsnitt behandlas området Barn och ungdomar i behov av särskilt stöd. Utredaren gör inledningsvis klart att utgångspunkten är ett miljörelaterat synsätt. Med detta avses att ... ”andelen elever i skolsvårigheter är beroende av hur väl skolan lyckas med att skapa en lärande miljö.” (s. 175). Ett relationellt synsätt präglar framställningen som helhet. Det poängteras att en skola som satsar på att främja en lärande miljö med möjligheter till individuella anpassningar kan eliminera många svårigheter. Man hävdar vidare, helt i enlighet med ett relationellt synsätt, att barn och unga i behov av särskilt stöd inte utgör någon statisk grupp.

Faktorer i skolmiljön som kan medverka till att barn och unga får behov av särskilt stöd kan vara lärarens undervisningssätt, dåliga relationer mellan lärare och elever, dåligt samarbete mellan personal i skolan samt splittrade och oordnade miljöer. Utredaren pekar också på 90-talets omfattande besparingar som en bidragande orsak till att gruppen elever i

behov av särskilt stöd är i ständigt ökande. De grupper som nämns är framför allt elever med läs- och skrivsvårigheter samt utagerande elever. Ofta har dessa elever genomgått olika slags medicinska undersökningar och fått en diagnos. Utredaren ser det allt mer utbredda diagnostiserandet som en risk och pekar på det förhållandet att ... ”även när diagnoser satts, återstår för skolan att utforma pedagogiska strategier för det enskilda barnet utifrån dess behov.” Diagnoser kan enligt utredaren medföra att brister i miljön förbises och att det finns ... ”en risk för en alltför individualiserad, för att inte säga en alltför medicinsk syn på elevers svårigheter.” (s. 198).

Elevvårdsutredningen föreslår att elevvården, inklusive skolhälsovården, görs till ett gemensamt verksamhetsområde under beteckningen elevhälsa. Därmed läggs betoning på ett arbetssätt som innebär att elevhälsans personal skall kunna utnyttjas i skolans arbete med att främja lust till lärande och en god skolmiljö.

Lärarytbildningskommittén (LUK) - Att lära och leda

Lärarytbildningskommittén (LUK) föreslår i sitt betänkande *Att lära och leda - En lärarytbildning för samverkan och utveckling* (SOU 1999:63) en förändrad specialpedagogisk programutbildning. Man framhåller vikten av att den specialpedagogiska utbildningen skall ses mot bakgrund av skolans/förskolans uppdrag och skriver:

Specialpedagogiken som tvärvetenskapligt kunskapsområde, de politiskt-normativa perspektiven och specialpedagogikens komplexa uppgifter är centrala utgångspunkter för utbildningens uppläggning, innehåll och genomförande. (s. 207).

Den mest framträdande skillnaden mellan dagens examensbeskrivning och den i LUK föreslagna är att det relationella perspektivet fått en så stark ställning i den senare. Specialpedagogen skall t ex ha sådan kompetens att han/hon kan ... ”identifiera och beskriva faktorer som finns i skolan och

samhället i stort och som orsakar svårigheter i individers lärande och utveckling”, ... ”på ett kvalificerat sätt genomföra pedagogiska utredningar av individers svårigheter på organisations-, grupp- och individnivå” samt ... ”genomföra kvalificerad uppföljning och utvärdering samt delta i ledningen av den lokala skolans utveckling mot att kunna möta behoven hos alla elever.” (s. 208). Kommittén beskriver i ett utförligt avsnitt - Kompetens för att möta alla elever - hur specialpedagogiska frågor avses komma in i den framtida lärarutbildningen.

Med Dyson & Perssons analysmodell som bas kan konstateras att innehållet i den föreslagna utbildningen i allt väsentligt kan hänföras till det relationella perspektivet.

Regeringspropositionen 1999/2000:135

Propositionen överensstämmer i allt väsentligt med kommitténs förslag i de delar som rör specialpedagogiken. Specialpedagogisk utbildning föreslås av regeringen förekomma i lärarutbildningen på fyra nivåer. Inom det allmänna utbildningsområdet är det viktigt att alla studenter får ... ”en grund att stå på och kan identifiera de mest vanligt förekommande problemsituationerna, där det kan vara aktuellt med särskilt stöd och hjälp.” (s. 59). I linje med målsättningen i ”En skola för alla” är det väsentligt att barn och ungdomar med något slag av funktionshinder i största möjliga utsträckning får sin utbildning tillsammans med övriga barn och elever. Av det skälet är det viktigt att det inom förskolan och skolan finns lärare som utöver den grundläggande specialpedagogiska kompetensen och utöver sina ämneskunskaper, har fördjupade kunskaper när det gäller barn och ungdomar som befinner sig i komplicerade lärandesituationer. Detta skall kunna ske genom att studenterna väljer att utbilda sig med särskild inriktning eller specialisering mot det specialpedagogiska ämnesområdet.

Den fjärde komponenten i det specialpedagogiska utbudet inom lärarutbildningen är den utbildning som leder fram till

specialpedagogexamen. Regeringen poängterar att detta skall vara en högt kvalificerad utbildning som har en tydlig specialpedagogisk forskningsanknytning och att alla kurser inom programmet skall vara på fortsättnings- och fördjupningsnivå.

En väsentlig skillnad i regeringens förslag i jämförelse med den hittillsvarande lärarutbildningen rör särskolans behov av specialpedagogisk kompetens. Regeringen föreslår att behovet av lärare för elever med utvecklingsstörning i stor utsträckning skall kunna tillgodoses inom ramen för den nya utbildningens inriktning mot specialpedagogik. Detta innebär alltså att det inte skall krävas specialpedagogexamen för att undervisa dessa elever.

Remissinstanserna stöder överlag förslaget från lärarutbildningskommittén att förstärka skolans samlade specialpedagogiska kompetens. Flera instanser pekar på ett växande behov av utbildade specialpedagoger vilket man menar borde medföra att antalet utbildningsplatser ökas och att fler lärosäten än idag får examensrättigheter.

Trots en politisk oenighet kring regeringens förslag i utbildningsutskottet fattade riksdagen i oktober 2000 beslut om införandet av den nya lärarutbildningen med början hösten 2001.

Välfärd vid Vägskäl. Betänkande av kommittén Välfärdsbokslut

Kommittén Välfärdsbokslut, som avlämnade sitt betänkande (SOU 2000:3) nyårsafton 1999, ägnar ett avsnitt åt skola och utbildning. Man konstaterar inledningsvis att de offentliga utgifterna för grundskolan under 1990-talet minskat med 6 procent samtidigt som antalet elever ökat med 13 procent. Ser man enbart till kostnaderna för undervisning, så har dessa minskat med 15 procent under 1990-talet.

Övergången från regelstyrning till mål- och resultatstyrning sammanfaller i tiden med en ökande variation i prestationer mellan skolor i landet. Orsakssambanden är här inte klara men kommittén ser förändringar av detta slag som ett hot mot likvärdigheten i utbildningssystemet. Skolans måldokument

implicerar en "sned" resursfördelning innebärande att skolor i utsatta områden förutsätts kompenseras. En sådan fördelning sker också men kommittén ser det som problematiskt att avgöra huruvida denna kompensation är tillräcklig.

Ett problem i den svenska skolan som Valfärdskommittén pekar på är avsaknaden av möjligheter att över tid studera prestationer och prestationsskillnader. Nuvarande uppföljnings- och utvärderingssystem ger inte möjligheter till jämförelser av detta slag. Det innebär t ex att konsekvenser av införandet av en ny läroplan och ett nytt betygssystem 1994 inte går att mäta. Utredningen uttrycker emellertid oro över att en stigande andel av eleverna lämnar grundskolan utan fullständiga betyg.

Valfärdskommittén uppmärksammar också en betydande ökning av antalet inskrivna elever i grundsärskolan och gymnasiesärskolan och anför två möjliga skäl till detta. Dels har lätt utvecklingsstörda elever fått svårare att nå målen i grundskolan som följd av det nya mål- och kriterierelaterade systemet; dels har resursneddragningarna i grundskolan fått störst negativa konsekvenser för dessa elevgrupper.

En stor del av de elever som får eller har svårigheter att nå målen för grundskolan erbjuds studier på gymnasiets individuella program (IV). Detta program har därmed kommit att utgöra gymnasiets "särskilda stöd" till elever i skolsvårigheter. Kommittén konstaterar emellertid att intentionerna med IV till stor del inte infriats då endast en fjärdedel av dessa elever lämnar gymnasiet med en examen inom fem år.

Den bild av den svenska välfärden som Valfärdskommittén målar upp är dyster och i det avseendet utgör skolan inget undantag. Klasskillnader har ökat, det är tveksamt om jämställdheten mellan kvinnor och män fått genomslag och etniska minoriteter har stora svårigheter i samhället. Att skola och utbildning på detta sätt relateras till välfärdssamhällets utveckling som helhet ger perspektiv åt det vi kallar skolsvårigheter. Det vi kallar skolproblem är måhända i första hand ett samhällsproblem.

Utbildningsprogram och fristående kurser i specialpedagogik vid universitet och högskolor i Sverige

Programutbildningar

Vid fem universitet och högskolor ges sedan början av 1990-talet vidareutbildning i specialpedagogik för olika kategorier av lärare i de obligatoriska och frivilliga skolformerna. Utbildningen omfattar 60 poäng (minimum 40 poäng) och har fyra inriktningar; utvecklingsstörning, komplicerad inlärningssituation, dövhet och hörselskada samt blindhet och synskada. Endast vid Lärarhögskolan i Stockholm finns samtliga fyra inriktningar och vid Örebro universitet endast inriktningen mot dövhet och hörselskada. Vid Göteborgs universitet, Umeå universitet samt Malmö Högskola finns inriktningar mot utvecklingsstörning och komplicerad inlärningssituation.

Växjö universitet avser att under 2001 ansöka om examensrättigheter för specialpedagogiskt program och har en brett sammansatt beredning av frågan med en referensgrupp kopplad till en universitetsintern arbetsgrupp.

Specialpedagogexamen utgör en särskild examen bland de nuvarande tolv lärarutbildningsprogrammen. Examensbeskrivningen är i stort sett helt inriktad på att den utbildade specialpedagogen skall ha *undervisande* uppgifter oavsett om utbildningen är inriktad mot komplicerad inlärningssituation, dövhet/hörselskada, synskada eller utvecklingsstörning.

Bland de kunskaper som krävs för erhållande av specialpedagogexamen nämns också handledande och rådgivande pedagogiska uppgifter.

Dessa kvalificerade utbildningar avslutas med ett examensarbete på kandidatnivå vilket ger behörighet till forskarstudier. Relativt få utbildade specialpedagoger har emellertid sökt sig till forskarutbildning varför denna utbildning knappast kan anses som en tillfredsställande rekryteringsbas för att tillgodose behovet av specialpedagogiskt orienterade forskare.

Utbildningsvolymen vid de fem lärosäten där specialpedagogiskt program ges är inte heller tillräcklig för att täcka behovet av utbildade specialpedagoger i landet. Under senare år har antalet sökande varit flerfaldigt större än antalet tillgängliga utbildningsplatser. Huvuddelen av platserna fördelas genom sk behovsantagning vilket innebär att det är arbetsgivaren som ansöker om en plats för sin verksamhet. Urvalet kan på så sätt sägas ske på två grunder; dels de allmänna och särskilda behörighetsregler som respektive lärosäte anger, dels den lämplighet som arbetsgivaren bedömer.

Sedan dåvarande UHÄ:s allmänna föreskrifter för specialpedagogisk påbyggnadsutbildning avskaffades 1993 regleras utbildningen enbart genom examensförordningen i högskoleförordningen (SFS 1993:100). Detta har inneburit att utbildningarna vid de olika lärosätena uppvisar stora olikheter.

Ytterligare påbyggnadsutbildning

Inom ramen för det specialpedagogiska programmet erbjuds i mån av tillgång till resurser olika kurser för redan examine-erade specialpedagoger. Dessa kurser är ofta inriktade mot någon form av funktionsnedsättning eller handikapp t ex autism, socioemotionell problematik, läs-, skriv- och matematiksvårigheter, autism eller tal- och språkstörningar. Omfattningen är som regel 10 - 20 poäng.

Fristående kurser

Inom ramen för ett fristående kursutbud erbjuds vid ett antal universitet och högskolor fristående kurser i specialpedagogik. Vid Göteborgs, Linköpings och Örebro universitet samt vid Lärarhögskolan i Stockholm kan sådana kurser utgöra huvudämne i magisterexamen i specialpedagogik. Detta innebär att studenterna genomför ett uppsatsarbete på fördjupningsnivå 1 och avslutar utbildningen med en uppsats på nivån 61 - 80 poäng. Nedan anges de kurser med specialpedagogisk inriktning som erbjudits vid universiteten och högskolorna i Sverige under läsåren 1998 - 1999 och 1999 - 2000 samt dessa kursers inriktning och målgrupper.

Högskolan i Borås

Man avser vid Högskolan i Borås att utveckla ett 20-poängsblock i specialpedagogik för redan verksamma pedagoger och ger läsåret 1999-2000 en grundläggande kurs, *Specialpedagogiska grunder*, omfattande fem poäng. I kursplanen anges att begrepp som integration/särskiljande, normalitet, människo- och kunskapssyn behandlas i ljuset av relevanta styrdokument. Kurslitteraturen är varierad och speglar såväl individ-, verksamhets- som samhällsperspektiv.

Högskolan i Dalarna

En kurs benämnd Pedagogik med inriktning mot specialpedagogik finns. Det specialpedagogiska kursutbudet står emellertid inför en ny utveckling och har hög prioritet i den strategiska planeringen.

Högskolan i Gävle

Tre kurser med specialpedagogisk inriktning på grundläggande nivå och omfattande fem poäng ges vid Högskolan i Gävle. Kurserna är inriktade mot social problematik, koncentrations-svårigheter, samt musik och rörelse för barn med funktionshinder.

Göteborgs universitet

Sedan 1995 finns specialpedagogik som huvudämne i kandidat- och magisterexamen. Grundkursen om 20 poäng ger en bred orientering om specialpedagogiken i Sverige och internationellt. På fortsättningsnivån ges möjlighet till specialisering inom något handikappområde eller annat fält med relevans för det specialpedagogiska kunskapsområdet. Specialpedagogisk forskning behandlas på denna nivå liksom i fördjupningskurs 1.

Kurserna har en stark internationell prägel och tar upp specialpedagogiken som social konstruktion men ger även möjligheter till fördjupning inom avgränsade funktionshinder och handikappområden. Specialpedagogisk teoribildning och forskningsmässig perspektivering ges också väsentligt utrymme.

Läsåret 1999-2000 gavs en kurs inom forskarutbildningen som fördjupar och problematiserar specialpedagogisk teori.

Inom ramen för det specialpedagogiska programmet ges kurser som vänder sig till utbildade speciallärare/specialpedagoger med inriktning mot specifika funktionshinder.

Högskolan för Lärarutbildning och Kommunikation i Jönköping

Specialpedagogiken vid Högskolan i Jönköping har utvecklat en specifik profil mot sårbarhet om vilken man är ensam i Sverige. Med sårbarhet avses barn och ungdomar med särskilt god begåvning. Med stöd av Europarådets rekommendation nr. 1248 (1994), som rekommenderar alla medlemsländer att genom lagstiftning inkludera även sårbara barn och ungdomar som i behov av särskilt pedagogiskt stöd har man vidgat det specialpedagogiska perspektivet.

Högskolan i Jönköping har en lång tradition av olika slag av utbildningar och kurser i specialpedagogik. Förutom områdesspecifika kurser har man också vissa integrerade specialpedagogiska moment i andra kurser. På fördjupningsnivå ingår specialpedagogik som en del av och inriktning i pedagogik-

ämnet. Kurserna ges i form av separata och valbara fempoängsblock på grund-, fortsättnings- och fördjupningsnivå. På grundnivå ingår kurserna också i de olika lärarprogrammen.

På fortsättningsnivå finns tiopoängskursen *Specialpedagogiska perspektiv och metoder*, som är en ren forskningsmetodisk kurs inkluderande en uppsats och är obligatorisk för fortsatta studier på fördjupningsnivå. Utöver denna kurs finns ”smalare” kurser med fokus på socioemotionella störningar, läs- och skrivsvårigheter, kommunikationsstörningar, matematiksvårigheter, utvecklingsstörning etc. Dessutom finns en kurs i linje med Högskolans i Jönköping speciella profil; *Begåvade barns och ungdomars särskilda behov*.

De olika kursplanernas innehållsbeskrivningar och litteraturlistor ger uttryck för ett fokus på den individuella avvikelsen och dess behandling. Detta disharmonierar med den skrift av policykaraktär som utvecklats av två av högskolans egna lärare *Specialpedagogik och utvecklande arbetssätt - Om HLK:s specialpedagogiska utbildningar*⁶. Här poängteras vikten av ett relationellt synsätt på barns problematik, en differentieringsmodell som innebär att orsaker till uppvisade, upplevda och bedömda problem söks inte bara hos individen själv utan även i hans/hennes omgivning.

Kurserna vid HLK vänder sig huvudsakligen till verksamma pedagoger varför innehållen i kurserna ofta reflekterar behov av praktiska lösningar i skol- och klassrumsmiljön.

Högskolan i Kalmar

Vid Högskolan i Kalmar ges en kurs i specialpedagogik med beteckningen Specialpedagogik 1-20 p. Kursen, som är på grundläggande nivå, syftar enligt kursbeskrivningen till ... ”att ge ett fördjupat specialpedagogiskt kunnande med ett utveck-

⁶ Denna skrift har sedermera vidareutvecklats och utgivits av Studentlitteratur under titeln ”Brister eller olikheter - Specialpedagogik på alternativa grundvalar” (Atterström & Persson, 2000).

lat förhållningssätt och ett omfattande färdighetsförråd avsett att användas för olika verksamheter och barn i svårigheter.”

Kursens innehåll indikerar primärt ett individperspektiv men med inslag som beaktar främst den sociala miljöns betydelse. Kurslitteraturen speglar väl dessa perspektiv. Särskilda behörighetsgrunder är lärar- förskollärary- eller fritidspedagogexamen.

Högskolan i Kristianstad

Vid Högskolan i Kristianstad ges tre grundläggande kurser i specialpedagogik av vilka en är av allmänt specialpedagogisk karaktär medan de övriga två är inriktade mot autism respektive funktionshinder och kulturmöten. Samtliga kurser ligger inom intervallet 1 - 10 poäng och vänder sig till personal inom skola, social- eller sjukvård. Med undantag för kursen Specialpedagogik, inriktning mot funktionshinder och kulturmöten intar kurserna ett utpräglat individperspektiv där avvikelser/funktionshindren fokuseras. Den senare kursen syftar enligt kursbeskrivningen till att beakta dubbelproblematiken kring att både ha funktionshinder och att ha utländsk härkomst samt hur samspelet mellan individ-, grupp- och organisationsnivåerna påverkar livssituationen för invandrarföräldrar med barn i behov av särskilt stöd. Litteraturen i denna kurs speglar väl de tre nivåerna.

Linköpings universitet

1998 startade vid Linköpings universitet en magisterutbildning i specialpedagogik om 40 till 60 poäng. Enligt kursbeskrivningen bedrivs utbildningen på halvfart under två till tre år parallellt med specialpedagogiskt relevant yrkesverksamhet. Den specialpedagogiska praktiken relateras till forskningsbaserad kunskap i utbildningen varigenom studenterna anges få en långsiktig, hållbar bas för sin framtida praktiska verksamhet, för kompetensutveckling i arbetet eller för fortsatt forskarutbildning.

Utbildningen har fyra valbara huvudinriktningar;

- läs- och skrivsvårigheter,
- kommunikation, tal- och språkstörningar,
- psykosociala svårigheter,
- fysiska funktionsnedsättningar och begåvningshandikapp samt förtrogenhet med vetenskaplig problemformulering och vetenskapligt framställningssätt.

Magisterutbildningen är tänkt att utgöra en påbyggnad på grundutbildningar som innehåller minst 20 poäng i specialpedagogik, alternativt där grundutbildningen senare kompletteras med motsvarande minst 20 poäng specialpedagogik. Sökande till utbildningen kan påbörja sina studier på B- eller C-nivå beroende på tidigare utbildning och yrkeserfarenhet.

Behörig att antas till utbildningen är den som har 120 poäng inom grundläggande högskoleutbildning, har dokumenterade kunskaper i specialpedagogik motsvarande 20 poäng, minst tre års yrkeserfarenhet med specialpedagogisk inriktning samt pågående specialpedagogiskt relevant yrkesverksamhet. Därutöver skall den sökande ha kunskaper motsvarande 5 poäng på A-nivå inom den valda huvudinriktningen respektive tilläggsinriktning.

Kurserna har en stark anknytning till olika slag av specialpedagogisk yrkesverksamhet vilket framgår av såväl innehålls- och syftesbeskrivningarna som behörighetsvillkoren. Ett brett urval av forskningsbaserad litteratur ger dessutom en bas för vidare forskarstudier. Innehållsligt har kurserna ett utpräglat symptom-tränings/behandlingsperspektiv som tar sin utgångspunkt i en beskriven avvikelseproblematik.

Lärarhögskolan i Stockholm

Institutionen för individ, omvärld och lärande vid Lärarhögskolan i Stockholm har det bredaste programutbildningsutbudet inom det specialpedagogiska området. Fristående kurser som vänder sig till studenter utan genom-

gången pedagogisk grundutbildning har man dock inte. Läsåret 1999 - 2000 fanns en kurs som bygger på genomgången specialpedagogisk utbildning om 60 poäng, benämnd kommunikationshinder, 20 poäng. Denna kurs syfte är att ge specialpedagoger fördjupade kunskaper om talkommunikationens olika aspekter och processer samt därmed öka kompetensen gällande språk- och talsvårigheter.

Malmö Högskola

En kurs på grundläggande nivå, *Barn som behöver särskilt stöd*, ges och omfattar tio poäng. Kursen vänder sig främst till verkssamma pedagoger i olika miljöer och syftar till att ge fördjupad kompetens hos personal som arbetar med barn i behov av särskilt stöd. Av kursplanens innehållsbeskrivning kan slutsatsen dras att problematiken förstås såväl ur ett individorienterat som miljörelaterat perspektiv.

Inom ramen för det specialpedagogiska programmet ges 10-poängskurser med inriktning mot specifika funktionshinder som *läs- och skrivsvårigheter/dyslexi* och *tal- och språkutveckling*. Kurserna vänder sig genom att kräva särskild behörighet till utbildade speciallärare/specialpedagoger.

Mitthögskolan

Vid Mitthögskolan finns ett rehabiliteringsprogram om 120 poäng som leder fram till kandidatexamen. I programmet är frågeställningar inom områdena funktionshinder och handikapp centrala. Som fristående kurser kan inom ämnena handikappvetenskap och rehabiliteringsvetenskap studeras på såväl grundläggande nivå som fortsättningsnivå. Båda kurserna syftar till att belysa handikapp och rehabilitering utifrån individ-, organisations- och samhällsperspektiv.

Som fristående kurs ges också Special- och socialpedagogik omfattande tio poäng. I kursen fokuseras sociala och emotionella problem hos barn ur psykodymaniskt, systeminriktat och

beteendeinriktat perspektiv. Kursen kan ingå i grundläggande kurs eller fortsättningskurs i pedagogik.

Mälardalens Högskola

Som fristående kurser kan ett antal kurser läsas varav några ingår i ett internationellt mastersprogram inom habilitering. *Tidig intervention och familjestöd* ges på såväl grundläggande nivå som fördjupningsnivå I. Kursen *Kartläggning och åtgärder, habiliteringsprocessen* är en fempoängskurs på fördjupningsnivå II.

Kurserna har ett uttalat teoretiskt perspektiv och behandlar teoretiska aspekter av intervention, kartläggning och problemlösning i habiliteringsprocessen. Målgruppen är personal med avlagd examen inom habiliteringsyrke och lång erfarenhet från habiliteringsverksamhet eller motsvarande.

Pedagogik - inriktning mot specialpedagogik, 20 poäng är placerad på fortsättningsnivå och syftar enligt kursplanen till att de studerande tillägnar sig fördjupade kunskaper inom aktuell specialpedagogisk teori samt utvecklar fördjupade kunskaper kring specialpedagogiskt arbete och intervention. Kursen anlägger ett mycket brett perspektiv och inleds med teoretiska perspektiv inom specialpedagogiken för att därefter övergå till arbete med pedagogiska processer och yrkesrelaterade moment såsom handledning, samverkan, konsultation och rådgivning. Kurslitteraturen speglar genom sin variation kursens breda perspektiv. Målgrupper är yrkesverksamma pedagoger alternativt personal inom habiliterings- eller handikappområdet.

Även på fördjupningsnivå I finns en fristående kurs omfattande fem poäng - Systemteori - utveckling hos barn med funktionshinder, familj och habilitering - som vänder sig till studenter med examen inom habiliteringsyrke omfattande minst 120 poäng.

I samarbete med forskningsstiftelsen ala, Stockholm, och School of Education, Department of Special Education

Programs, University of North Carolina, Chapel Hill, USA, har institutionen för Samhälls- och Beteendevetenskap vid Mälardalens högskola utvecklat ett internationellt mastersprogram inom habilitering, omfattande 40 poäng. Programmet vänder sig till habiliteringsteamets olika yrkeskategorier (arbetsterapeut, kurator, logoped, läkare, psykolog, sjukgymnast, specialpedagog, habiliteringschef m fl) och syftar till att ge en vidareutbildning inom allmänna delar av habiliteringsverksamhet samt i mindre omfattning yrkesspecifika färdigheter.

Även om de sistnämnda utbildningarna inte explicit tillhör den specialpedagogiska sfären, har de genom sin interdisciplinära karaktär en stark koppling till det specialpedagogiska fältet.

Högskolan i Trollhättan/Uddevalla

En fempoängskurs med specialpedagogisk inriktning ges. Denna kurs antar ett mycket brett perspektiv; studier om synliga och osynliga handikapp, flyktingbarns situation, sexuella övergrepp, självsikt och utbrändhet ingår i kursen. Det breda perspektivet återspeglas även i kurslitteraturen.

Växjö universitet

Specialpedagogen vid Växjö universitet har en nära koppling till det forsknings- och utvecklingsarbete som bedrivits inom det s k Kronobergsprojektet, vilket fokuserat läsforskning, läsmetoder och dyslexi. En kurs benämnd *Läsning, läsutveckling och dyslexi* om 10 poäng ges liksom tiopoängskursen *Specialpedagogik* på fortsättningsnivå. Den senare kursen är klart yrkesinriktad och innehåller moment som fysiska, psykiska, sociala och emotionella funktionshinder samt etiska frågor och dyslexi. Kurserna har en stark fokusering på individuella avvikelser.

En kurs med viss koppling till specialpedagogik är *Pedagogik med inriktning mot ungdoms- och missbrukarvården* om 20 poäng.

Denna kurs, som är stark problemorienterad och styrd av den praktiska verksamhetens behov syftar till att bygga upp pedagogisk kompetens inom missbrukarvården.

Hösten 2000 startades en särskild inriktning mot specialpedagogik inom forskarutbildningen i pedagogik.

Örebro universitet

Vid Örebro universitet ges sedan 1997 fristående kurser i specialpedagogik inom intervallet 0 - 80 poäng. En samordning sker med fristående kurser i pedagogik på fördjupningsnivåerna. Ett målmedvetet arbete med sanering av en rik flora kurser på A-nivå (eller på oidentifierad nivå) har lett fram till en väl utvecklad kursprogression med mycket högt sökandetryck. A-kursen kan läsas som valbart alternativ inom lärarutbildningarna. Perspektivvalet speglar specialpedagogiken på individ- organisations- och samhällsnivå.

En kurs med internationell profil; *Special Needs Education in Sweden* om 5 poäng ges också vid Örebro universitet.

Vid följande universitet och högskolor ges inga kurser med specialpedagogisk inriktning:

Lunds universitet

Stockholms universitet (dock delmoment i kurser på näraliggande områden)

Högskolan på Gotland

Luleå Tekniska universitet

Högskolan i Halmstad

Högskolan i Karlskrona/Ronneby

Högskolan i Skövde

Umeå universitet

Vid sexton av landets universitet och högskolor ges program eller fristående kurser i specialpedagogik. Merparten av de fristående kurserna är placerade på grundnivå. Ett antal finns på

fortsättningsnivå och få på fördjupningsnivå. Det bör påpekas att specialpedagogik, i enlighet med vad som redovisats i inledningen av denna rapport, definieras tämligen vitt vilket får till följd att kurser i pedagogik med specialpedagogisk profil har medtagits liksom kurser inom områden som habilitering, rehabilitering och handikappkunskap där dessa har någon slags pedagogisk anknytning.

Analys med hjälp av teoretisk modell - två perspektiv

Normalitet - avvikelse - differentiering

En del av specialpedagogikens kärna har av tradition utgjorts av att beskriva och kategorisera olika slag av avvikelser från det som betraktats som normalt. Men eftersom normalitet får betraktas som en i hög grad social konstruktion har definitionen av avvikelsen varierat över tid. Foucault (1986) hävdar att vad som karakteriserar förnuft och oförnuft är bundet till bestämda historiska och samhälleliga konstellationer vilket bryter mot den traditionella uppfattningen om det eviga förnuftet som kännetecken för vad som skall betraktas som normalt. Förnuftet utgör enligt Foucault en väsentlig maktfaktor där den makt som utövas av de förnuftiga används för att förtrycka och isolera de oförnuftiga. Avskiljning och exkludering ges uttryck i människors språk som i sin tur kommer att utgöra diskurser inom vilka handlingar rättfärdigas. Sådana handlingar kan innebära att t ex individer med olika slag av funktionsnedsättningar i altruismens namn särbehandlas med motiveringen att de vidtagna åtgärderna skall få positiva konsekvenser för individen i fråga.

Foucaults analyser av relationen avvikelse - normalitet är i hög grad relevanta för förståelsen av specialpedagogikens problematik. Det finns barn och ungdomar som anses ha behov av specialpedagogiska åtgärder och det finns barn som inte anses ha sådana behov. Var gränsen dem emellan går kan i huvudsak förstås som en social konstruktion vars konsekven-

ser vi har svårt att överblicka. Förståelsen av avvikelseproblematiken är också knuten till för tillfället dominerande vetenskapsparadigm och politiska normsystem och enda möjligheten att förstå mänskligt handlande är att göra detta i dess historiska, politiska och institutionella sammanhang.

I det postmoderna samhället har olika professioner kommit att få befogenhet att tolka vad som skall betraktas som normalt (och därmed också vad som skall betraktas som onormalt) och föreslå och genomföra olika slag av behandling. Philip (1985) menar att företrädare för vetenskapsområden som ... "medicine, psychiatry, psychology, criminology, sociology and so on" därmed fått makt att bedöma och avgöra individuella patologier och skriver vidare:

In workplaces, schoolrooms, hospitals and welfare offices; in the family and the community; and in prisons, mental institutions, courtrooms and tribunals, the human sciences have established their standards of "normality". The normal child, the healthy body, the stable mind ... such concepts haunt our ideas about ourselves, and are reproduced and legitimated through the practices of teachers, social workers, doctors, judges, policemen and administrators. (s. 67)

Över tid har olika professioners relativa plats i statushierarkin varierat men generellt kan ändå hävdas att yrkesföreträdare inom medicin och psykologi haft större inflytande över kategorisering, placering och behandling av elever i skolan än lärarna själva.

Den traditionella specialundervisningen har tagit vid efter det att avvikelsedefinitioner redan gjorts, som regel på den vanliga undervisningen villkor. Med andra ord, den har tagit hand om "de speciella" med en ofta omedvetet formulerad "beställning" att göra dem mer normala och möjliga att återföra till den vanliga undervisningen. Motiveringen var inte sällan ett "syndomyckar-perspektiv" och hjälpbehov, möjligen lika mycket att ge som att få.

Sverige var tidigt och har länge varit internationellt tongivande som pådrivare av ett integreringstänkande om skolan. I ett internationellt sammanhang har vi därvid fått konkurrens under senare år, framför allt genom mera djuplodande försök till teoretiska förankringar av en integrerad praktik. Redan beträffande uppfattningar av normaliseringsbegreppet kan en "skandinavisk", mera miljöinriktad, och en "amerikansk", mera normativ, syn skönjas (Sandvin, 1992; Tideman, 2000; Wolfensberger, 1972).

I USA och England pågår en intressant teoriutveckling om skola i allmänhet med syfte att finna en metateori för specialpedagogik. Skrtic (1991, 1995) har försökt finna vägar till kompromisser inom organisationsteoretiska ramar. Ett huvudsyfte är att undvika alltför snäva, begränsande orsaker och förhållanden som gör specialundervisningen önskvärd eller nödvändig. Detta slags reduktionism hämmar utveckling av teoretisk kunskap och förståelse som i sin tur skulle kunna bidra till utveckling av en mer "inclusive education", alltså med minskande behov av avskiljning av de(t) speciella. Vitsen är att finna nya former som ersättare för ett dominerande funktionalistiskt tänkande om undervisningens organisation. Problemet är att ett sådant tänkande stannar på en individualistisk eller "Microsophic" nivå. Ytterligare ett problem är att motsatt tänkande om skolan och undervisningen fastnar på en strukturalistisk eller "Macrosophic" nivå, båda nivåerna med en tydlig byråkratisk standardisering och förstelning. Det krävs ett flexibelt, självförnyande system med beredskap för problemlösning beträffande uppdykande situationer - "ad hoc" och pragmatiskt. Eller, som Skrtic träffande uttrycker det: organisationen bör rymmas i ett tält och inte i ett palats. (Jfr Persson, 1998; Ström, 1999).

David Skidmore har på engelsk botten arbetat med teoriutveckling med en liknande ansats som Skrtic (Skidmore, 1996; 1999). Skidmore kritiserar vad han kallar ... "the consensus thesis" med vilken han menar, att man i en skola känner behov

av att ha en gemensam uppfattning av hur t ex specialpedagogiken skall bedrivas. Detta gäller uppfattningar både hos ämnesföreträdande lärare och hos specialpedagoger. Han ser - liksom Skrtic, om än på ett annat sätt - ett möte mellan ansatser som det mest skol- och elevbefrämjande. Skidmores avsikt är att med stöd av sitt teoretiska resonemang skapa förståelse för ... "how mainstream schools can be made more inclusive" (1999, s. 13). Hans utgångspunkt är de diametralt motsatta uppfattningarna av var orsakerna till specialpedagogiska behov står att finna: hos individen ("individual deficits") eller i miljön (i framställningen begränsad till "curriculum presentation") (Jfr Rosenqvist, 1995). Skidmores teoretiska ansats är mindre djuplodande än Skrtics men andas likväl liknande lösning, här presenterad som att motsatta uppfattningar inte nödvändigtvis måste mötas i konsensus men väl i en utvecklande dialog. Det intressanta med framställningen är att den anger en möjlighet till lösning av fastlåsta positioner beträffande uppfattningar av specialpedagogiska insatser, ett fenomen som kunnat observeras även på svenska skolor (jfr Rosenqvist, et al, 1995).

Beträffande synen på avvikelse kan den förankras teoretiskt i några klassiska men ännu hållbara perspektiv. Lemert (1948) hävdade att antalet avvikare i ett visst samhälle blir precis så stort som man vill ha det. Goffman (1972) liksom Foucault (1986) byggde vidare på denna tes, då den förra hävdar att "de sociala avvikarna" blir utnämnda som sådana (utan att de önskar det). Genom det samhälleliga trycket accepterar de utnämnda avvikarna så småningom den tilldelade rollen - de blir stigmatiserade. Ursprunget för stigma (grek. brännmärkning) markerade en social relation snarare än en egenskap, och den stigmatiserade människan blev betecknad som usel, farlig, svag och/eller utstött. Därigenom reducerades den avvikande människans integritet, och ofta tillskrevs hon även andra fel och brister än dem hon ursprungligen "utnämnts" för (jfr Rosenqvist, 1996.) Goffman pekar också på en upp-

märksamhetsnivå då han skriver att vi i vårt umgänge med människor med något funktionshinder låter ” interaktionen .. gravitera kring handikappet” (a. a., s. 27).

Foucault hävdade att varje samhälle och varje historisk epok har definierat sina speciella avvikare. Dessa har varit av olika schatteringar men det verkar som om ”de normala” har ett behov av att utse, och jämföra sig med, från normerna avvikande personer. Att märka är därvid att normerna alltid statueras av den (självutnämnda) ”normala majoriteten” och avvikarna får finna sig i att bli utdefinierade på olika sätt.

Självfallet är det inte så att skolan ”utnämner” sina avvikare - eller elever som bör erhålla speciell undervisning - i ond avsikt. Tvärtom måste utsorteringen förstås som något som sker i välmening, eftersom det ofta rör sig om att kunna tillskapa nya resurser för deras undervisning (se t ex Tideman, 2000). Likväl bör skolans bevekelsegrunder för denna utsortering att granskas, framför allt i ljuset av nedan angivna citat från Lärarutbildningskommittén.

För att möta nya ambitioner för skolan och dess sätt att hantera ”elever i behov av särskilt stöd”, uttryckta t ex i Lärarutbildningskommitténs (LUK) kapitel 9 ”Kompetens att möta alla elever”, synes en förnyad studie nödvändig beträffande hur skolan, dess ledare och lärare tänker om avvikelse och hur sådan avvikelse definieras och hanteras, om vilka som är avvikande och hur dessa elever kategoriseras och undervisas. LUK beskriver sin ambition enligt följande:

Den stora utmaningen är - utbildningspolitiskt och verksamhetsmässigt - hur förskolans och skolans personal skall hantera det faktum att elever har olika förutsättningar, erfarenheter, kunskaper och behov. Hur skall elevers olikheter framstå som resurser och utgöra styrande förutsättningar i skolans pedagogiska arbete i en för alla elever gynnsam riktning? (SOU 1999:63, s. 192.)

Citatet kan sägas tydliggöra en ideologiskt betingad skillnad mellan traditionell specialundervisning och en fördjupning av en ny ansats för specialpedagogiken.

Perspektiv och forskningsparadigm

Den tidigare presenterade teoretiska analysmodellen kan, som tidigare nämnts, sägas illustrera två radikalt olika sätt att förstå specialpedagogisk problematik. Det kategoriska perspektivet tar sin utgångspunkt i en *medicinsk/psykologisk* förståelsemodell medan det relationella utgår från en pedagogiskt formulerad tankemodell. Bl a Clark, Dyson, Millward & Skidmore (1995) och Persson (1998) beskriver den historiska utvecklingen så att det kategoriska perspektivet fick stark dominans under efterkrigstiden medan det under de senaste decennierna fått konkurrens från det relationella. Det vore dock felaktigt att påstå att ett paradigmskifte ägt rum; snarare är det så att verkligheten visar att båda perspektiven finns företrädna.

Redan en grov preliminär - närmast okulär - kvantitativ analys av det insamlade materialet tyder på en tydlig dominans av det kategoriska perspektivet i den senaste tidens specialpedagogiska forskning i Sverige. Av de identifierade forskningsprojekten eller motsvarande är ca fyra av fem hänförliga till detta perspektiv som det definieras i den använda modellen. I den meningen överensstämmer bilden av det aktuella forskningsläget tämligen väl med de beskrivningar av specialpedagogisk verksamhet i skolan, som rapporterats under samma period, 1995 - 2000, i exempelvis olika rapporter från Skolverket (Haug, 1998; Börjesson, 1997 m fl). Detta tyder då också på, att forskningsläget i detta avseende ändrats relativt perifert från tidigare perioder, och att exempelvis den kritik för bristande teori- och metodutveckling som framfördes i den av HSFR initierade utvärdering av pedagogisk forskning gällande det specialpedagogiska området fortfarande skulle vara

relevant till stora delar (Rosengren & Öhngren, 1997). Visserligen kan vi konstatera en viss ökning av antalet forskningsprojekt som kan hänföras till det relationella perspektivet över tid, men det gäller också för antalet projekt hänförliga till det traditionellt dominerande kategoriska. Genomgången av de till Skolverket ingivna förslagen till forskningsprojekt visar tydligt, att proportionerna håller på att förändras. Speciellt tydligt blir detta, då vi kunde konstatera att samtliga projektförslag som gavs anslag kan hänföras till det relationella perspektivet.

Vidare tyder denna analys på en slags trend, som bl a inneburit, att det ibland varit vissa svårigheter att entydigt hänföra vissa studier till det ena eller andra perspektivet i vår sammanställning ovan. Åtminstone har det varit fallet vid en första granskning av projektnamn och abstracts. Vid mer ingående studier av projekt och rapporter visar det sig ofta, att man kan identifiera inslag från båda perspektiven. Inte minst gäller detta forskning som studerat problem mer eller mindre tydligt fokuserade på integrering - ett begrepp som dock ofta är vagt definierat. Även om båda perspektiven alltså finns företrädade i dessa studier, visar det sig ofta, att perspektiven används på ett slags "både och" eller adderande sätt. Oftast innebär detta, att utgångspunkten för forskningen är väl förankrad i det kategoriska perspektivet, som regel genom urval av och fokusering på redan i projektplaneringen identifierade individer med vissa kategoribestämda funktionshinder eller andra avvikande förutsättningar. Detta får till konsekvens att även de inslag som kan hänföras till det relationella perspektivtänkandet i sig i praktiken och paradigmiskt behandlas i ett kategoriskt perspektiv. När det gäller projekt som studerar integrering kan det iakttagna mönstret beskrivas tämligen väl med ett uttryck lånat från Haug (1998) - ett segregrande perspektiv på integrering - som i sitt sammanhang använde uttrycket i sin beskrivning och analys av pågående specialpedagogisk verksamhet i svensk skola. Möjligen skulle dessa våra preliminära

iakttagelser också kunna sägas illustrera ett mönster, att en stor del av även den senare tidens specialpedagogiska forskning alltför okritiskt egentligen låtit pågående verksamheter definiera utgångspunkter och problemställningar.

Det är i ytterst få av dessa ”både och”-projekt som vi har kunnat finna försök till vidareutveckling genom att exempelvis använda de två perspektiven på kontrasterande och/eller integrerande sätt i design och analys. Detta betyder också, att vi i de flesta fall fört dem till det kategoriska perspektivet.

Merparten av de studier som utgör underlaget för ovanstående kortfattade grova kategorisering och bedömning är relativt begränsade projekt, såväl tidsmässigt som beträffande urval av individer och utbildningsmiljöer. Men samma bedömning gäller också i några fall även mer omfattande forskningsprogram vid specialpedagogiska institutioner och centrumbildningar där samverkan sker mellan forskare från olika institutioner och discipliner. Sådana centrumbildningar benämns oftast med begreppet handikappforskning, vilket också allt tydligare under 1990-talet har etablerats som ett flervetenskapligt forskningsområde och som i vissa fall också antingen redan är eller är på väg att bli en egen akademisk disciplin.

Det är alltså en relativt liten andel av de av oss identifierade studierna och projekten, som entydigt kan hänföras till det relationella perspektivet i vår modell. Merparten av dessa är relativt omfattande i de avseenden som nämnts. Flera av dem har också på ett eller annat sätt uttalade longitudinella inslag. Kännetecknande är, att utgångspunkten för problemformuleringar och design oftast är de kvaliteter i skolsituationer och sk vanlig undervisning, politiska beslut, styrdokument eller olika ramfaktorer i övrigt som förväntas styra och/eller upplevs styra verksamheten i skola och undervisning. I fokus ställs villkor som bidrar till eller hindrar möjligheter för att denna verksamhet skall kunna innebära hjälp och stöd till eleverna efter deras olika behov av detta. Mycket kortfattat och förenklat kan det sammanfattningsvis kanske sägas, att studierna

fokuserar den etablerade undervisningens och skolans behov av specialundervisning av enskilda avvikande elever. I detta sammanhang blir inte bara begreppen normalitet och avvikelse - traditionellt huvudsakligen använda på individnivå - väsentliga, utan de får sin reella betydelse i specialpedagogiken först då de också relateras till pedagogiska aspekter av begreppet differentiering. Detta senare begrepp har alltmer kommit att fokuseras, egentligen under de senaste ca 30 åren, även om det skett under olika benämningar. Så talade exempelvis SIA-utredningen (SOU 1974:53) om skolans undervisningssvårigheter som alternativ till elevers skolsvårigheter som alternativ förklaringsgrund till uppkomna svårigheter och till det på den tiden snabbt ökande behovet av specialundervisning.

Specialpedagogik och differentiering

Begreppet differentiering får alltså sin betydelse i den sk vanliga undervisningen och de svårigheter som uppkommer i denna när den skall omfatta alla elever. Det är undervisningens och undervisarnas svårigheter att hantera den mångfald av olikheter i elevers förutsättningar som definierar behov av differentiering. De undervisningssvårigheter som SIA-utredningen talade om kan alltså också ses som ett uttryck för att den undervisning som skall genomföras i sammanhållna - odifferentierade - grupper är bristfälligt utvecklad (jfr också Haug, 1998). Differentiering är således att förstå som ett pedagogiskt begrepp - och även som ett pedagogiskt "behov" snarare än enskilda elevers. Detta förhållande blir egentligen inte problematiserat i det kategoriska perspektivets specialpedagogiska forskning, eftersom det där blir "patologiserat" och därmed i begränsad mening blir överfört till brister och otillräckligheter hos elever som på grund av detta skall specialbehandlas.

INGEMAR EMANUELSSON, BENGT PERSSON,
JERRY ROSENQVIST

Forskning inom det specialpedagogiska området

- en kunskapsöversikt

I rapporten presenteras en omfattande genomgång och analys av specialpedagogiskt relevant forskning. Översikten koncentreras huvudsakligen till forskning rapporterad efter år 1995, men med referenser till tidigare forskningsöversikter på området. I första hand gäller det forskning i Sverige och de nordiska länderna, men relativt omfattande och jämförande sammanställningar ges också från England, USA och Grekland.

Utvecklingen av den specialpedagogiska forskningen, liksom specialpedagogisk verksamhet på andra områden, relateras till två övergripande perspektiv som benämns kategoriskt respektive relationellt. De två perspektiven kan visserligen ses som historiskt beskrivande, men används framför allt som analysinstrument och grundläggande för förståelse av specialpedagogikens funktioner och konsekvenser i skola och samhälle. Några väsentliga utmaningar för utveckling inom kunskapsområdet presenteras som nödvändiga innan det kan anses befogat att tala om ett paradigmskifte såväl inom den specialpedagogiska forskningen som i olika tillämpningsområden. Några förstadier till en sådan utveckling har kunnat identifieras både i de nordiska länderna och internationellt.

Ingemar Emanuelsson är professor emeritus i specialpedagogik vid Göteborgs universitet. Han har varit verksam drygt fyrtio år som lärare och forskare inom det specialpedagogiska området. I en rad skrifter har han fokuserat förutsättningar för och konsekvenser av olika former av specialpedagogiska åtgärder liksom problem relaterade till integrering och "inclusive education".

Bengt Persson är universitetslektor och verksam som forskare och lärare i specialpedagogik vid Göteborgs universitet. Han har mångårig erfarenhet som klasslärare och speciallärare i grundskolan. I sin forskning har han speciellt studerat avvikelse-normalitetproblematiken i relation till skolans specialpedagogiska verksamhet.

Jerry Rosenqvist är professor i pedagogik med inriktning mot specialpedagogik vid Malmö Högskola. Han har ett förflutet som folkskollärare och speciallärare och har sedan slutet av 1970-talet arbetat som lärare och forskare i specialpedagogik vid i första hand Lunds universitet. I sin forskning har han särskilt fokuserat frågan om hur elevers olikheter skall kunna framstå som resurser i skolans arbete.

Skolverket